

ISSN 2449-7320

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Nº 2(2) 2015

European cooperation

**Scientific Approaches and
Applied Technologies**

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

**Podejście Naukowe &
Zastosowane Technologie**

Warszawa 2015

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

NR 2(2) 2015

Czasopismo jest zarejestrowane w Sądzie Okręgowym w Warszawie za numerem 19258

Wydawca:

CONSILIUM SPÓŁKA Z
OGRANICZONĄ
ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:

Dr.-Econ. **OLEKSANDR**

MELNYCHENKO, Warszawa, Polska

Członkowie Rady Naukowej:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil,
Kurdistan, Irak

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN**
ASIPITA, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR**
BARTOSIK, Kielce, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO**
BRIGUGLIO, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO**
FILGUEIRAS, Belo Horizonte, Brazylia

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA**
GOGIASHVILI, Tbilisi, Gruzja

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf,
Szwajcaria

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ**
PETER LANG, Braunschweig, Niemcy

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**,
Rzeszow, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA**
MAČERINSKIENĖ, Wilno, Litwa

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER**
MASHARSKY, Ryga, Łotwa

Dr. hab.-Econ. **BORYS SAMORODOV**,
Charków, Ukraina

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM**
SAMORODOV, Charków, Ukraina

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**,
Kijów, Ukraina

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi,
Kenia

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER**
SINGH, Patiala, Indie

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg,
Niemcy

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**,
Ohrid, Republika Macedonii

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA jest umieszczone i indeksowane w bazach danych naukometycznych:

- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Index Copernicus
- Google Scholar (GS)

Adres strony internetowej:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

Consilium Sp. z o.o.

ul. Piękna 20

00-549 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny – **Zbigniew Wąsik**

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Reklama w czasopiśmie:

office@clmconsulting.pl

EUROPEAN COOPERATION

Vol. 2(2) (2015)

Collection of scientific proceedings is registered in District Court in Warsaw for the number 19258

Publisher:

CONSILIUM LIMITED
LIABILITY COMPANY

SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warsaw, Poland

Members of the Scientific Council:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Iraq

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazil

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Georgia

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Switzerland

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER LANG**, Braunschweig, Germany

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Vilnius, Lithuania

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Riga, Latvia

Dr. hab.-Econ. **BORYS SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kyiv, Ukraine

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenya

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, India

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Germany

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republic of Macedonia

ISSN (PRINT) 2449-7320

Collection of scientific proceedings EUROPEAN COOPERATION is included and indexed in the international informational and scientometric data bases:

- National Library of Poland
- Index Copernicus
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.we.clmconsulting.pl
www.clmconsulting.pl

Address for correspondence:

Editorial team of Collection
EUROPEAN COOPERATION
Consilium LLC
Piękna str. 20
00-549 Warsaw, Poland

Chief editor of the Collection –

Zbigniew Wąsik

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Advertising in the collection:

office@clmconsulting.pl

SPIS TREŚCI

Ekonomia, finanse, księgowość, audyt i analiza

PROBLEMY ROZWOJU SYSTEMÓW RACHUNKOWOŚCI I KONTROLI: ASPEKTY INFORMACYJNE Kostiantyn Redchenko, Roman Voronko	13
TWORZENIE STRATEGICZNYCH WYTYCZNIKÓW ROZWOJU REGIONALNEGO SEKTORA BANKOWEGO Galina Azarenkova, Borys Samorodov, Yevgenia Olefir	25
FUNKCJONOWANIE FINANSOWEGO SYSTEMU MONITORINGU W UKRAIŃSKICH BANKACH Aleksandra Utkina	39
ANALIZA FUNKCJONOWANIA UKRAIŃSKIEGO SEKTORA BANKOWEGO PRZEZ PRYZMAT NADZORU BANKOWEGO OSTROŻNOŚCIOWEGO Andrii Solovarov	49
ESENCJA BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO Oleksandr Baranovskyi	59
RYNEK BANKOWYCH KART PŁATNICZYCH JAKO ŚRODEK ROZWOJU PŁATNOŚCI BEZGOTÓWKOWEJ Roman Hartinger	77
DOŚWIADCZENIA ZAGRANICZNE ORGANIZACJI NADZORU FINANSOWEGO I PERSPEKTYW JEGO REALIZACJI W UKRAINIE Oleksandr Petruk, Olga Smaglo	89

Zarządzanie i Marketing

KONTROLA WEWNĘTRZNA W ZARZĄDZANIU PRZEDSIĘBIORSTWA ANTYKRYZOWEGO: METODOLOGIA, ORGANIZACJA Ruslan Kostyrko	100
TECHNOLOGIA TWORZENIA PROGRAMY ROZWOJU JAKO SYSTEMY ROCZNYCH PLANÓW W OPARCIU O KLUCZOWE WSKAŹNIKI DZIAŁALNOŚCI Valentina Moskalenko, Tatyana Zakharova, Natalia Fonta	108

Matematyczne modelowanie systemów i procesów

MÓZGO PODOBNE STRUKTURZE GROMADZENIA I AUTOMATYCZNEGO PRZETWARZANIA BUSINESS-INFORMACJI Olga Cherednichenko, Olha Yanholenko, Yulia Gontar	125
---	-----

Społeczno-humanitarne studia

OBRAZ ZESPOŁÓW SPORTOWYCH W KONTEKŚCIE ANALIZĘ
PSYCHOLOGICZNĄ 137
Evgenii Pozdnyshev

POZBAWIENIE CYWILIZACJI I IDEOLOGEME NIEMIECKIEGO
RENEANSU: CONCEPT OSWALD SPENGLER 148
Vyacheslav Vilkov, Andreii Pogorelyi

Gospodarka krajowa

DIAGNOZA SYTUACJI PROBLEMOWYCH W SYSTEMIE BANKOWYM 169
UKRAINY
Mykhail Goykhman

TABLE OF CONTENTS

Economics, Finances, Accounting, Analysis and Audit

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ACCOUNTING AND CONTROL SYSTEMS: INFORMATION ASPECT Kostiantyn Redchenko, Roman Voronko	13
BUILDING STRATEGIC ORIENTATIONS OF DEVELOPMENT OF REGIONAL BANKING SECTOR Galina Azarenkova, Borys Samorodov, Yevgenia Olefir	25
FUNCTIONING OF FINANCIAL MONITORING SYSTEM IN UKRAINIAN BANKS Aleksandra Utkina	39
ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN BANKING SECTOR THROUGH THE PRISM OF PRUDENTIAL BANKING SUPERVISION Andrii Solovarov	49
SUBSTANCE OF ECONOMIC SECURITY Oleksandr Baranovskyi	59
BANK PAYMENT CARDS MARKET AS A WAY OF RETAIL PAYMENTS DEVELOPMENT Roman Hartinger	77
FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZATION OF FINANCIAL MONITORING AND PROSPECTS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE Oleksandr Petruk, Olga Smaglo	89
<i>Management and Marketing</i>	
INTERNAL CONTROL WITHIN THE ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE: METHODOLOGY, ORGANIZATION Ruslan Kostyrko	100
TECHNOLOGY OF FORMATION OF DEVELOPMENT PROGRAM AS A SYSTEM OF COMPANY'S ANNUAL PLANS BASED ON KEY PERFORMANCE INDICATORS Valentina Moskalenko, Tatyana Zakharova, Natalia Fonta	108

Mathematical Modeling of Systems and Processes

- BRAIN-LIKE STRUCTURES FOR COLLECTION AND AUTOMATED
PROCESSING OF BUSINESS INFORMATION 125
Olga Cherednichenko, Olha Yanholenko, Yulia Gontar

Humanities and Social Studies

- SPORT TEAM IMAGE IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL
ANALYSIS 137
Evgenii Pozdnyshev
- THE DENATIONALIZATION OF CIVILIZATIONS AND THE
IDEOLOGEME OF THE GERMAN RENAISSANCE: OSWALD
SPENGLER'S CONCEPTION 148
Vyacheslav Vilkov, Andreii Pogorelyi

Gospodarka krajowa

- DIAGNOSIS OF PROBLEM SITUATIONS IN THE BANKING SYSTEM
OF UKRAINE 169
Mykhail Goykhman
-

ЗМІСТ

Економіка, фінанси, бухгалтерський облік, аналіз і аудит

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНИХ СИСТЕМ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ Kostiantyn Redchenko, Roman Voronko	13
ПОБУДОВА СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ Galina Azarenkova, Borys Samorodov, Yevgenia Olefir	25
ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ Aleksandra Utkina	39
АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРУДЕНЦІЙНОГО БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ Andrii Solovarov	49
СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ Oleksandr Baranovskyi	59
РИНОК БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ Roman Hartinger	77
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ Oleksandr Petruk, Olga Smaglo	89

Менеджмент та маркетинг

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ Ruslan Kostyrko	100
ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЯК СИСТЕМИ РІЧНИХ ПЛАНІВ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ КЛЮЧОВИХ ПОКАЗНИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ Valentina Moskalenko, Tatyana Zakharova, Natalia Fonta	108

Математичне моделювання систем та процесів

- МОЗКОПОДІБНІ СТРУКТУРИ ДЛЯ ЗБОРУ ТА АВТОМАТИЗОВАНОЇ
ПЕРЕРОБКИ БІЗНЕС-ІНФОРМАЦІЇ 125
Olga Cherednichenko, Olha Yanholenko, Yulia Gontar

Соціально-гуманітарні студії

- ІМІДЖ СПОРТИВНОЇ КОМАНДИ В КОНТЕКСТІ
ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ 137
Evgenii Pozdnyshev
- ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ІДЕОЛОГЕМА НІМЕЦЬКОГО
ВІДРОДЖЕННЯ: КОНЦЕПЦІЯ ОСВАЛЬДА ШПЕНГЛЕРА 148
Vyacheslav Vilkov, Andreii Pogorelyi

Національна економіка

- ДІАГНОСТИКА ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ У БАНКІВСЬКІЙ
СИСТЕМІ УКРАЇНИ 169
Mykhail Goykhman
-

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика, финансы, бухгалтерский учет, анализ и аудит

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ УЧЕТНО-КОНТРОЛЬНЫХ СИСТЕМ: ИНФОРМАЦИОННЫЙ АСПЕКТ Kostiantyn Redchenko, Roman Voronko	13
ПОСТРОЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ОРИЕНТИРОВ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО БАНКОВСКОГО СЕКТОРА Galina Azarenkova, Borys Samorodov, Yevgenia Olefir	25
ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА УКРАИНСКИХ БАНКОВ Aleksandra Utkina	39
АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УКРАИНСКОГО БАНКОВСКОГО СЕКТОРА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРУДЕНЦИАЛЬНОГО БАНКОВСКОГО НАДЗОРА Andrii Solovarov	49
СУЩНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ Oleksandr Baranovskyi	59
РЫНОК БАНКОВСКИХ ПЛАТЕЖНЫХ КАРТ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ Roman Hartinger	77
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ВНЕДРЕНИЯ В УКРАИНЕ Oleksandr Petruk, Olga Smaglo	89
<i>Менеджмент и маркетинг</i>	
ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ В АНТИКРИЗИСНОМ УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЯ: МЕТОДОЛОГИЯ, ОРГАНИЗАЦИЯ Ruslan Kostyrko	100
ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ КАК СИСТЕМЫ ГОДОВЫХ ПЛАНОВ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ КЛЮЧЕВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Valentina Moskalenko, Tatyana Zakharova, Natalia Fonta	108

Математическое моделирование систем и процессов

- МОЗГОПОДОБНЫЕ СТРУКТУРЫ ДЛЯ СБОРА И
АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ПЕРЕРАБОТКИ БИЗНЕС-ИНФОРМАЦИИ 125
Olga Cherednichenko, Olha Yanholenko, Yulia Gontar

Социально-гуманитарные студии

- ИМИДЖ СПОРТИВНОЙ КОМАНДЫ В КОНТЕКСТЕ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА 137
Evgenii Pozdnyshev

- ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ И ИДЕОЛОГЕМА
НЕМЕЦКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ: КОНЦЕПЦИЯ ОСВАЛЬДА
ШПЕНГЛЕРА 148
Vyacheslav Vilkov, Andreii Pogorelyi

Национальная экономика

- ДИАГНОСТИКА ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЙ В БАНКОВСКОЙ
СИСТЕМЕ УКРАИНЫ 169
Mykhail Goykhman
-

Редченко К.І.

д.е.н., професор,
Львівська комерційна академія,
завідувач кафедри аудиту
Львів, Україна
redchenko@ukr.net

Воронко Р.М.

к.е.н., доцент,
Львівська комерційна академія,
доцент кафедри аудиту
Львів, Україна
rvoronko@ukr.net

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНИХ СИСТЕМ:
ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

Анотація. Проблемою сучасного бухгалтерського обліку є його нездатність забезпечувати інформацією процес прийняття стратегічних управлінських рішень, що обумовлює необхідність перегляду його парадигми. Авторами досліджені можливості розширення облікової та контрольної функцій управління, запропоновані шляхи посилення обліково-контрольного забезпечення стратегічних рішень.

Ключові слова: бухгалтерський облік, контроль, інформаційна система, інформаційні технології, корисність, стратегічні управлінські рішення.

Формул: 0; рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 16.

Kostiantyn Redchenko

Doctor of Science (Economics), Professor,
Lviv Academy of Commerce,
Head of Department of Audit
Lviv, Ukraine
redchenko@ukr.net

Roman Voronko

PhD (Economics), Associate Professor,
Lviv Academy of Commerce,
Associate Professor at Department of Audit
Lviv, Ukraine
rvoronko@ukr.net

**PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ACCOUNTING AND
CONTROL SYSTEMS: INFORMATION ASPECT**

Abstract. The main problem of modern accounting is its failure to provide information for the process of making strategic management decisions; hence the paradigm of accounting must be revised. Therefore, the development of modern accounting and control systems is based on the process of implementation of several important steps including: the development of

accounting methodology according to the needs of the information economy and international integration processes; rejection of fiscal direction in accounting activity and its reorientation to the needs of corporate governance and investors; systemic development of integrated information management systems; diversification of accounting according to the rule «different information for different purposes and different users»; intellectualization of accounting and providing real-time accounting services; reviewing the structure of value created, taking into account the growing role of intangible assets; dissemination of new assurance services to align corporate accounting systems to the real needs of management, owners of businesses and other stakeholders. The authors investigated the possibility of expanding of the accounting and control functions of management; they also considered ways to strengthen accounting and controlling as an information source of strategic management decisions.

Keywords: accounting, control, information system, information technologies, utility, strategic management decisions.

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 16.

JEL Classification: G 39, M 41, O 32, P 44

Вступ. Визначальним фактором сучасного розвитку економіки та суспільства є феномен «інформаційної революції». Це поняття виникло як результат двох взаємопов'язаних процесів, що супроводжують цивілізаційний розвиток протягом багатьох років – зростання обсягів інформації, необхідної для забезпечення життєдіяльності, та вдосконалення технологій отримання, нагромадження та поширення інформації.

Інформаційна революція, початок якої припадає на 1970-ті роки, призвела до зародження нового типу економіки, що використовує інформацію та знання в якості основного виробничого ресурсу. Така економіка отримала назву інформаційної економіки. Її парадигма була сформульована та науково обґрунтована такими відомими вченими, як Д. Белл, Ю. А. Нисневич, Р. М. Ніжегородцев, М. Порат, Е. Тоффлер, Х. Юхіро та інші. Завдяки зусиллям цих вчених інформаційна економіка поступово знаходить своє місце у системі економічних наук, систематизує наукові здобутки та емпіричні знання, напрацьовує міждисциплінарні зв'язки, у тому числі з бухгалтерським обліком та контролем. Разом з тим, господарський облік і контроль помітно відстають за темпами впровадження сучасних інформаційних технологій, що неминуче впливає на якість та оперативність рішень, що приймаються менеджментом компаній.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Головна ідея інформаційної економіки базується на використанні інформації як основного виробничого ресурсу. Відомий кібернетик Н. Вінер вказував, що інформація використовується для позначення нематеріальної субстанції, яку ми отримуємо із зовнішнього світу у процесі нашого пристосування до нього та пристосування до нього наших почуттів [Вінер 1968, с. 31]. В. М. Березин уточнював, що інформація – це «зменшена або знята невизначеність внаслідок отримання повідомлення» [Березин 2003, с. 56]. Проблему змісту та ролі інформації досліджували й інші вчені, такі як В. М. Глушков, Д. І. Дубровський, С. А. Дятлов, А. Прозоров, К. Шеннон. Саме на їх наукових працях ґрунтуються галузеві дослідження із застосування інформаційних технологій у сферах бізнесу і підприємництва.

Теоретичні і прикладні аспекти функціонування обліково-контрольних інформаційних систем розглядалися М. М. Беньком [Бенько 2010],

О. М. Брадулом [Брадул 2009], В. В. Бурцевим [Бурцев 2000], І. К. Дрозд [Дрозд 2004], С. В. Івахненковим [Івахненков 2010], Н. М. Малюгою [Малюга 2005],

К. І. Редченком [Редченко 2012], В. О. Шевчуком [Шевчук 1998] та іншими дослідниками. У працях цих авторів було теоретично обґрунтовано та доведено необхідність тісної інтеграції інформаційних, облікових та контрольно-аналітичних методик і технологій. Разом з тим, питання наукового визначення інформації для потреб обліку і контролю залишається відкритим, особливо з погляду створюваної нею цінності.

Якщо виходити з вчення Н. Вінера про інформацію як певну нематеріальну субстанцію, що надходить до нас із зовнішнього світу, під нею можна розуміти отримані відомості, які ми вважаємо корисними або які можуть стати такими у майбутньому. Але при цьому невирішеними залишаються питання: 1) чому ці відомості є для нас корисними; 2) якими критеріями ми послуговуємося для визначення ступеня їх корисності.

Позначені проблеми є актуальними для наукового обґрунтування корисності інформаційних систем управління підприємством та його ключових підсистем (планування, облік, аналіз, контроль). Існуючі сьогодні різноманітні інформаційні системи часто зазнають критики через низький рівень співвідношення «корисність – витрати». Зокрема, дослідження П. А. Страссманна свідчить, що не існує явної кореляції між інвестиціями в інформаційні технології та прибутковістю підприємства [Strassmann 2000, с. 18-19]. Цей висновок підтверджують й інші дослідники – Е. ван Вайцзекер, Н. Карр, Д. Нортон, які вказують на існування численних бар'єрів на шляху впровадження інформаційних систем у бізнесі. Особливо часто ці бар'єри виникають при побудові інформаційних систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, які, за своєю природою, мають слабкий причинно-наслідковий взаємозв'язок із цінністю, що створюється бізнесом [O'Sullivan 2001].

Метою статті є висвітлення проблем, притаманних сучасним обліково-контрольним системам, та вироблення пропозицій з розвитку обліку і контролю відповідно до вимог їх корисності як інформаційної системи.

Результати дослідження. Логіка побудови інформаційних систем управління підприємством передбачає регулярне збирання відомостей про господарські факти та події, які часто виявляються недостатніми, надлишковими чи несвоєчасними (застарілими). Такі відомості фіксуються у середовищі інформаційної системи у вигляді певним чином структурованих даних, які (за потреби) видобуваються за допомогою спеціально сформульованих запитів.

Сутність цієї технології добре ілюструє бухгалтерський облік: дані про господарські факти і явища структуруються у системі рахунків обліку, відповідним чином обробляються, групуються та подаються для прийняття рішень користувачам.

Ця інформаційна технологія функціонувала ще за часів Луки Пачолі, коли записи здійснювалися у бухгалтерські книги з телячої шкіри, і продовжує функціонувати зараз, в умовах поширення комп'ютерної техніки та глобальних комп'ютерних мереж. Вона розвивається та модифікується, а облік поступово прогресує, задовольняючи нові інформаційні потреби користувачів. Разом з тим, зберігається помітний розрив очікувань між можливостями обліку та інтересами його користувачів, який значною мірою обумовлюється міждисциплінарним розривом між обліком та інформатикою.

Це, зокрема, відображається через недосконалість архітектури обліково-контрольних систем, при створенні яких не завжди враховуються положення теорії інформації та сучасні принципи створення інформаційних систем.

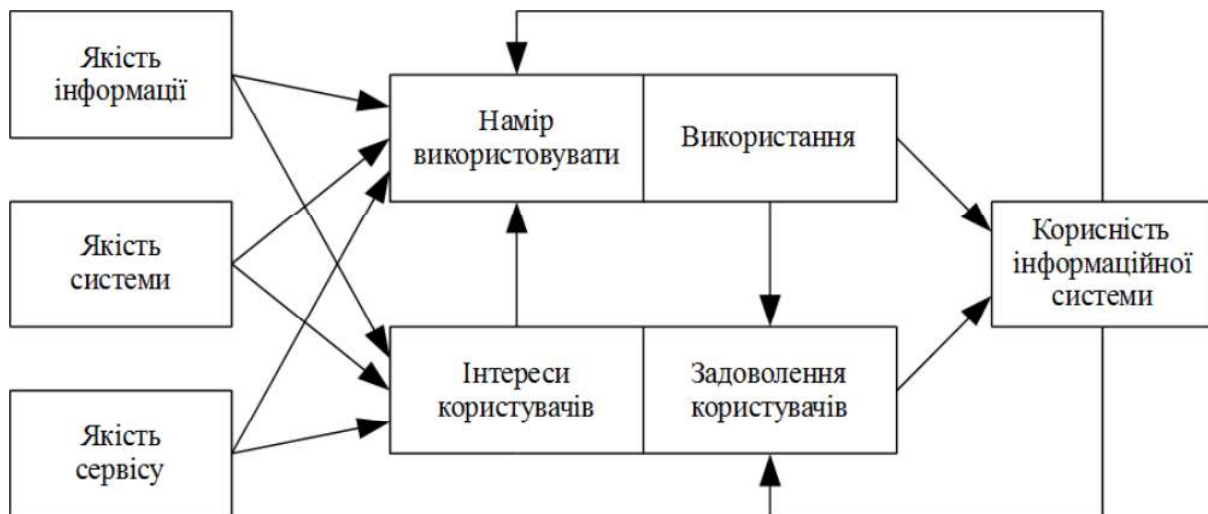
Теорія інформації, започаткована у середині XX ст. відомим математиком

К. Шенноном, розмежовує такі поняття, як дані та інформація. Що стосується даних, то це – певні відомості (повідомлення), які не мають визначеного користувача і, відповідно, не мають споживчої вартості. Перетворення даних в інформацію відбувається тоді, коли вони знаходять свого адресата, а корисність інформаційного ресурсу прямо пов'язана з тим, для кого, з якою метою і як його використовують. Таким чином проявляється соціальна функція інформації, пов'язана з діяльністю тих чи інших суспільних груп, інституцій чи окремих осіб.

Важливо відзначити, що інформація, як нематеріальна субстанція, не може існувати у часі та просторі у розриві з матеріальною складовою. Відповідно, сукупність матеріальних та нематеріальних елементів, об'єднаних з метою зменшення чи зняття невизначеності для певних користувачів, утворює собою інформаційну систему, корисність якої визначається:

- 1) якістю інформації, що наповнює цю систему;
- 2) якістю самої системи;
- 3) якістю сервісу, який система надає користувачам.

Наведені вище чинники ми включили у загальну модель корисності інформаційної системи (рис. 1).

Рис. 1 – Загальна модель корисності інформаційної системи

Джерело: Власна розробка авторів

Якість інформації у цій моделі характеризується наявністю важливих для користувачів ознак, що характеризують інформацію, подану у вигляді звітів, екранних форм, веб-сторінок тощо. Прикладами таких ознак є: доречність, зрозумілість, точність, лаконічність, повнота, несуперечливість, своєчасність, зручність використання та інші.

Якість системи можна оцінити через призму характеристик самої інформаційної системи – простоту використання, гнучкість, надійність, швидкість навчання, час отримання відгуку на запит, ергономічність інтерфейсу тощо.

Якість сервісу відображає рівень підтримки, яку користувачі отримують від відділу інформаційних технологій підприємства чи зовнішньої ІТ-служби. Прикладами критеріїв оцінювання персоналу ІТ є оперативність, пунктуальність, компетентність, емпатія.

Ці чинники прямо впливають на інтереси користувачів та їх наміри використовувати функціонал інформаційної системи. Далі, отримавши досвід користування системою та оцінивши її корисність для себе, зацікавлені сторони надають зворотній зв'язок, тісно пов'язаний з рівнем їх задоволення системою та намірами її використання у подальшому.

Загальна модель корисності інформаційних систем була використана нами для обґрунтування концепції взаємодії облікових та контрольних систем, оскільки єдиного погляду на цю наукову проблему немає. При цьому існує нагальна необхідність виявлення, формалізації та наукового обґрунтування інформаційного забезпечення процесу створення цінності для зацікавлених сторін підприємства.

Цей процес базується на усвідомленні стратегічного контексту облікової та контрольної інформації. Професори М. С. Пушкар та М. Г. Чумаченко у своїй монографії «Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація» (2011 р.) стверджують, що метою обліку є «проекування системи, здатної генерувати інформацію, яка стає стратегічним ресурсом в постіндустріальному суспільстві» [Пушкар, Чумаченко 2011, с. 7].

Ми цілком погоджуємося з цією думкою. Кінцевий продукт обліку, тобто певним чином систематизована та структурована інформація, «споживається» особами, відповідальними за функціонування підприємства, і має, безумовно, стратегічний характер з погляду впливу на його майбутнє. Крім того, облік (за допомогою методу моделювання) трансформує господарський процес у процес інформаційний, дозволяючи особам, що приймають рішення, керувати господарським процесом або впливати на нього. Разом з тим, бухгалтерський облік не здатний повністю задовольнити інформаційні потреби різних груп користувачів, оскільки цінність його інформації, яка подається безпосередньо особам, що приймають рішення, є «неповною». Це означає, що зменшити невизначеність до рівня, достатнього для прийняття рішень в умовах ринку та широкого застосування інформаційних технологій, бухгалтерський облік вже не може.

Причини, які обумовлюють подібну ситуацію, можна поділити на чотири групи:

1) пов'язані з недостатнім рівнем довіри у двосторонніх відносинах між відповідальною стороною та користувачем, що мають місце у процесі підготовки облікової інформації;

2) пов'язані з недостатньою кваліфікацією однієї або двох сторін у згаданих вище двосторонніх відносинах (це призводить до неможливості безпосереднього використання облікової інформації для прийняття рішень);

3) пов'язані з часом подання інформації (бухгалтерський облік має ретроспективний характер, що негативно впливає на планування та прийняття стратегічних рішень);

4) пов'язані з обмеженнями, які накладають принципи та елементи методу бухгалтерського обліку (наприклад, не вся інформація, потрібна для прийняття рішень, може бути відображена на рахунках обліку за допомогою єдиного грошового вимірника).

Причини, пов'язані з браком довіри у відносинах відповідальної сторони та користувача, пояснюються тим, що підприємство утворюється на принципі «управління чужими грошима» (наймані менеджери беруть відповідальність за управління грошима власників та інвесторів). Таким чином, на підприємстві існують передумови для потенційного конфлікту між власниками грошей та особами, які ними керують. Процес ведення бухгалтерського обліку та підготовки фінансової звітності контролюються, насамперед, менеджерами, які можуть переслідувати власні інтереси та штучно «покращувати» фінансовий стан та фінансові результати підприємства.

Друга причина дисфункції бухгалтерського обліку як інформаційної системи полягає у тому, що знання предметної області та компетенції відповідальної сторони, яка забезпечує ведення обліку та підготовку фінансової звітності, часто не відповідають знанням та компетенціям користувачів. Для того, щоб грамотно «прочитати» фінансову звітність, користувач повинен бути добре обізнаним у багатьох економічних дисциплінах, включаючи фінанси, бухгалтерський облік, економічний аналіз тощо. Крім того, об'єктивні та суб'єктивні обмеження щодо розкриття інформації у фінансовій звітності створюють додаткові проблеми для користувачів, добре не знайомих з діяльністю підприємства.

Третя група причин пов'язана, по-перше, з історичністю бухгалтерської інформації, а, по-друге, з тими недоліками в організації облікового процесу, які призводять до несвоєчасного введення даних в інформаційну систему підприємства та затримок у закритті відповідного звітного періоду. Користувачі, які приймають стратегічні рішення, пов'язані з розробкою планів на майбутній період, не завжди оперативно можуть отримати інформацію за період, що закінчився. Тому важливим чинником удосконалення інформаційної системи бухгалтерського обліку є організація так званого «швидкого» закриття періоду. Це означає, що бухгалтерські реєстри закриваються не пізніше, ніж на третій - п'ятий календарний день після закінчення звітного періоду, а комплект фінансової звітності подається на підпис керівнику щонайдовше на десятий день. Наше дослідження діяльності українських підприємств показує, що така практика зустрічається нечасто.

Четверта група причин, що призводять до зниження цінності інформації бухгалтерського обліку та звітності, пов'язана з принципами та специфікою методу бухгалтерського обліку.

Переваги бухгалтерського обліку як інформаційної системи (обов'язкове документування як основа облікової реєстрації, система рахунків, подвійний запис, застосування грошового вимірника, дотримання хронології відображення господарських фактів та ін.) одночасно є його обмеженнями. Зокрема, у бухгалтерському обліку не відображається інформація про майбутні або ймовірні господарські факти; відомості, які мають нефінансовий, описовий характер; зовнішня по відношенню до підприємства інформація (конкурентне середовище, показники інших підприємств галузі, наявні на ринку технології тощо).

Крім того, весь процес бухгалтерського обліку орієнтований на виконання численних формальних вимог, пов'язаних з підготовкою та поданням фінансової звітності. Ці вимоги мають законодавчий та фіскальний характер, або диктуються міжнародними чи національними стандартами обліку.

Разом з тим, архітектура фінансової звітності, яка використовується сьогодні, існує без принципових змін вже декілька десятиліть. Більше того, ця архітектура (структура балансу, звіту про фінансові результати та інших фінансових звітів) більшою мірою розрахована на задоволення потреб інвесторів та біржових аналітиків, ніж на задоволення потреб менеджменту підприємства. Тому, спочатку за кордоном, а в останні роки і в Україні, бухгалтерський облік починають поділяти на фінансовий та управлінський, а у межах останнього (з 1990-х років) виділяють ще й стратегічний управлінський облік.

Управлінський облік є результатом розвитку обліку як інформаційної системи. Ми вважаємо, що наукова дискусія навколо назви управлінського обліку, що мала місце у минулі роки в Україні, має дещо надуманий характер. Деякі вчені, відштовхуючись від слова «управлінський», зробили припущення про його нібито «монопольне» становище у наданні інформації для прийняття управлінських рішень. Насправді ж управлінський облік лише доповнює бухгалтерський (фінансовий) облік у тій частині, у якій останній інформацію не систематизує та не подає. Наприклад, управлінський облік використовує більш широкі підходи до групування та класифікації витрат; групує витрати і доходи за центрами відповідальності; подає показники рентабельності у більш зручних для прийняття управлінських рішень розрізах (рентабельність виконання окремих замовлень, рентабельність товарів, клієнтів, працівників тощо).

Отже, поява управлінського обліку не означає, що від бухгалтерського обліку штучно відривається якась його складова частина або його роль штучно зменшується. Це є лише свідченням того, що система бухгалтерського обліку та його концепція вимагають перегляду і модернізації.

Формування модерної системи бухгалтерського обліку, яка би відповідала вимогам часу, потребує здійснення низки важливих кроків, серед яких варто виділити такі:

- розвиток методології бухгалтерського обліку відповідно до потреб інформаційної економіки та міжнародних інтеграційних процесів;
- відмова від фіскальної спрямованості бухгалтерського обліку та його переорієнтування на потреби управління бізнесом і залучення інвестицій;
- системний розвиток інтегрованих інформаційних систем управління підприємством (ІСУП), здатних забезпечити паралельне ведення різних видів обліку на основі сучасних технологій структурування, збереження, передачі та використання даних;
- диверсифікація обліку за принципом «різна інформація для різних цілей та різних користувачів»;
- інтелектуалізація обліку та забезпечення роботи в режимі реального часу для забезпечення користувачів оперативною інформацією більш глибокого рівня аналітичного опрацювання;
- використання альтернативних способів оцінки активів, включаючи ринкову вартість;
- перегляд структури цінності, що створюється, з урахуванням зростаючої ролі нематеріальних активів;
- поширення нових технологій забезпечення впевненості з метою наближення обліку до реальних потреб менеджменту, власників та інших зацікавлених сторін.

Бухгалтерський облік, який нагромаджує історичну фінансову інформацію, сьогодні лише частково може забезпечити інформаційні потреби

стратегічного рівня управління підприємством. Але в останні десятиліття ХХ ст., разом з формуванням концепції стратегічно орієнтованого підприємства, поступово відбулися якісні зміни у площині облікових методів і технологій, пов'язані з необхідністю формування інформаційних потоків стратегічного спрямування. Перші кроки у цьому напрямі було зроблено з розвитком та поширенням фінансового планування та бюджетування, спочатку у державному секторі, а потім – в управлінні комерційними організаціями.

Не зупиняючись на детальному аналізі передумов використання облікової інформації для потреб фінансового планування і бюджетування, відзначимо лише, що цей процес ініціював інтеграцію функцій планування, обліку, контролю і аналізу, яке ми спостерігаємо в управлінському обліку.

Провідні європейські вчені ще у позаминулому столітті визнавали важливу роль бухгалтерського обліку для цілей планування і прогнозування. Наприкінці ХІХ ст. відомий італійський бухгалтер К. Гіділья писав: «Хоча неможливо відвернути шкідливі впливи або викликати чи прискорити події, корисні для господарства, однак необхідно передбачати ті й інші, щоб вживати заходи для послаблення впливу шкідливих фактів і робити все можливе для появи корисних» [цит. за Соколов 1996, с. 131].

Прогностична функція обліку спочатку розглядалася у контексті простої екстраполяції балансових даних за минулі роки у наступні часові періоди. Ця тенденція протрималася досить довго – приблизно до початку 1970-х років, коли вчені почали обговорювати інші наукові підходи до прогнозування та планування, пов'язані з виникненням філософії стратегічного управління підприємством.

Наприклад, у середині ХХ ст. французький вчений Шарль Ханон де Луве вважав цілком можливим визначення тенденцій розвитку підприємства та передбачення майбутніх ситуацій за допомогою даних балансів, розташованих послідовно, за роками [Соколов 1996, с. 354]. Трохи пізніше М. К. Уелс виділив сім парадигм теорії обліку [Соколов 1996, с. 374]: 1) антропологічну – традиційний підхід до бухгалтерського обліку, коли практика облікових працівників визначає теорію бухгалтерського обліку, тобто рахівництво визначає рахунковедення; 2) кон'юнктурну – теорія обліку формується, виходячи з потреб економіки ринку; 3) орієнтовану на події (ситуаційну) – вбачає мету обліку не у реєстрації фактів господарського життя, а у розвитку прогностичної функції обліку; 4) процесуальну – зосереджену на вивченні процесів господарської діяльності і прийнятті управлінських рішень; 5) ідеалізовану, що зводить теорію обліку до вимірювання результатів господарської діяльності; 6) інформаційну, що підпорядкована оцінці інформації про факти господарського життя; 7) поведінкову, яка вивчає поведінку осіб, що приймають управлінські рішення.

Однією з названих парадигм є так звана ситуаційна парадигма з виразною прогностичною спрямованістю і дотриманням таких умов:

- метою обліку є подання інформації про всі суттєві події, які можуть бути використані у множині моделей прийняття рішень;

- функцією обліку є не пряме надання даних для моделі прийняття рішень, а нагромадження максимально можливого обсягу даних, з яких користувач (або адміністратор баз даних згідно надісланого запиту) міг би, з урахуванням індивідуальних особливостей його моделі прийняття рішень, вибрати необхідну йому інформацію;

- завданням обліку є максимально точно прогнозування майбутніх подій за даними про зміни у зовнішньому середовищі підприємства.

Більшість прихильників ситуаційної бухгалтерії досі вважають основним методом отримання прогнозів екстраполяцію і, відповідно, спрямовують свої зусилля на підвищення точності прогнозованих показників. Звичайно, екстраполяція є важливим елементом економічного прогнозування, але її результати не завжди можна визнати достатньо надійними. Відповідно, існують певні застереження щодо прогнозування виключно на основі екстраполяції.

Протягом останніх десятиліть відбулися важливі методологічні зрушення щодо прогностичної функції обліку. Поширення сучасної обчислювальної техніки та спеціалізованого програмного забезпечення зробило можливим впровадження нових форм обліку, наприклад, константної форми, запропонованої Ф. Гюглі. Професор В. Ф. Палій писав, що вона була «великим, неоціненним досі, внеском у теорію і практику форм рахівництва. Тут вперше вказувалася можливість враховувати не тільки те, що вже відбулося, але й те, що ще повинно відбутися, тобто реєстрація очікуваних фактів господарського життя» [Палій 1979, с. 115].

Висновки. Сьогодні прогностична функція обліку лише частково реалізована у потужних інформаційних системах управління, що належать до класів ERP («Планування та управління ресурсами підприємства») та Business Intelligence («Бізнес-аналітика для управління»). Незважаючи на різні функціональні можливості, ці системи управління виконують однакове завдання: забезпечити повноцінну інформаційну підтримку прийняття управлінських рішень. Але консерватизм бухгалтерської спільноти щодо зміни акцентів у підготовці релевантної прогнозної інформації для потреб управління підприємством є прямою причиною повільного розвитку тієї частини управлінського обліку, яку називають проблемною або стратегічною. Крім того, не слід забувати, що адекватне здійснення контролю на найвищому рівні управління підприємством прямо залежить від того, наскільки якісним буде його облікове інформаційне забезпечення.

Потенційні можливості такого забезпечення, враховуючи технологічний прогрес та розвиток сучасних інформаційних систем, є дуже значними. Як вказує проф. П. О. Куцик, «зареєструвавши у системі ті або інші господарські операції, дані за ними можна легко сортувати, аналізувати, агрегувати і видавати у вигляді різноманітних звітів. Сторонньому спостерігачеві навіть важко зрозуміти, чи застосовується дотепер система подвійного запису, придумана Лукою Пачолі» [Куцик 2011, с. 205].

Проте, вирішення численних облікових завдань гальмується або на рівні методології, або у процесі поширення та практичного застосування. Протягом тривалого часу проблема обліково-контрольного забезпечення стратегічних рішень є однією з найбільш важливих і дискусійних. Значною мірою це пов'язано з необхідністю міждисциплінарних наукових досліджень, які би охоплювали не тільки сферу обліку, аналізу та контролю, але й поширювалися на галузь суто управлінських дисциплін – стратегічний та операційний менеджмент, організаційне проектування, управління результативністю тощо. Бухгалтерський облік міг би отримати значний поштовх для розвитку, якщо би кожне положення його теорії та методу вивірялося на предмет цінності, що створюється для користувачів.

У цілому, шляхи підвищення інформативності та корисності обліку і контролю для зацікавлених сторін полягають у наступному. По-перше, мають

бути подолані стереотипи, які обмежують облік сферою фінансових показників. Інформаційні системи обліку та контролю повинні проектуватися, виходячи з потреб ключових категорій користувачів, що означає кастомізацію облікового «продукту» (насамперед, звітності) під чітко ідентифіковані запити та диверсифікацію обліку за принципом різної інформації для різних цілей та користувачів.

По-друге, облік повинен стати надійною основою для прийняття оперативних (в режимі реального часу) та перспективних (побудованих на якісній прогностичній інформації) управлінських рішень. На нашу думку, єдиним способом досягти цього є пришвидшення переходу на нові технології обробки, збереження і передачі даних (сховища даних, «хмарні» сервіси, фінансова звітність у форматі XBRL тощо). Це дозволить забезпечити вчасність та доречність інформації обліку та контролю в умовах, коли дані швидко застарівають і втрачають релевантність для користувачів.

По-третє, система обліку і контролю повинна більш реалістично відображати структуру та вартість нематеріальних активів, що використовуються підприємством у процесі створення вартості. За різними оцінками, від 40% до 50% ринкової вартості сучасних компаній припадає на нематеріальні активи, які не відображені у балансах, а у деяких галузях ця цифра складає до 90%. Відсутність надійної облікової інформації про нематеріальні чинники створення вартості серйозно дезорієнтує інвесторів та менеджмент компаній та є значною проблемою у процесі прийняття рішень про розвиток бізнесу.

Система управління сучасним підприємством під тиском конкурентного оточення щороку потребує все більше даних, значна частина яких отримується поза межами традиційних облікових систем. Для вирішення цієї проблеми, сфера обліку і контролю повинна бути поширена на весь комплекс «виробництва» та верифікації інформації, призначеної для прийняття рішень зацікавленими сторонами підприємства. Тільки тоді цінність інформаційної системи обліку і контролю буде адекватною очікуванням їх передбачуваних користувачів.

Література

- Бенько М. М. Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку : [монографія] / М. М. Бенько. – К. : КНТЕУ, 2010. – 336 с.
- Березин В. М. Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия / В. М. Березин. – М. : РИП-холдинг, 2003. – 174 с.
- Брадул О. М. Обліково-аналітичне забезпечення менеджменту корпорацій: [монографія] / О. М. Брадул. — К. : КНТЕУ, 2009. — 356 с.
- Бурцев В. В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации / В. В. Бурцев. – М. : Экзамен, 2000. – 320 с.
- Винер Н. Кибернетика / Н. Винер. – М. : Советское радио, 1968. – 344 с.
- Дрозд І. К. Контроль економічних систем : [монографія] / І. К. Дрозд. – К. : Імекс-ЛТД, 2004. – 312 с.
- Івахненко С. В. Інформаційні технології аудиту та внутрішньо-господарського контролю в контексті світової інтеграції : [монографія] / С. В. Івахненко. – Житомир : Рута, 2010. – 432 с.
- Куцик П. О. Бухгалтерський облік у сучасних інформаційних системах класу ERP / П. О. Куцик // Вісник ЛКА. Серія економічна. – Львів : Вид-во ЛКА, 2011. – Випуск 35. – С. 202-205.

- Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку : [монографія] / Н. М. Малюга. – Житомир : ЖДТУ, 2005. – 548 с.
- Палий В. Ф. Введение в теорию бухгалтерского учета / В. Ф. Палий, Я. В. Соколов. – М. : Финансы, 1979. – 304 с.
- Пушкар М. С. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація : [монографія] / М. С. Пушкар, М. Г. Чумаченко. – Тернопіль : Карт-бланш, 2011. – 336 с.
- Редченко К. І. Інформаційні технології та аудит: стратегічний контекст / К. І. Редченко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 722. – С. 386-389.
- Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я. В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
- Шевчук В. О. Контроль господарських систем у суспільстві з перехідною економікою: проблеми теорії, організації, методології : [монографія] / В. О. Шевчук. – К. : КДТЕУ, 1998. – 371 с.
- O'Sullivan M. A. Contests for corporate control: corporate governance and economic performance in the United States and Germany / M. A. O'Sullivan. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 352 p.
- Strassmann P. A. How E-Business Affects Knowledge Capital. Oligopsonies in B2B exchanges are likely to inhibit corporate gains in knowledge / P. A. Strassmann // Knowledge Management. – 2000. – No. 11. – С. 18-19.

References

- Ben'ko, M. M. (2010). *Informatsijni systemy i tekhnolohii v bukhhalters'komu obliku*. Kyiv: KNTEU.
- Berezin, V. M. (2003). *Massovaja kommunikacija: sushhnost', kanaly, dejstvija*. Moscow: RIP-Holding.
- Bradul, O. M. (2009). *Oblikovo-analitychne zabezpechennia menedzhmentu korporatsij*. Kyiv: KNTEU.
- Burcev, V. V. (2000). *Organizacija sistemy vnutrennego kontrolja kommercheskoj organizacii*. Moscow: Ekzamen.
- Drozd, I. K. (2004). *Kontrol' ekonomichnykh system*. Kyiv: Imeks-LTD.
- Ivakhnenkov, S. V. (2010). *Informatsijni tekhnolohii audytu ta vnutrishn'o-hospodars'koho kontroliu v konteksti svitovoi intehratsii*. Zhytomyr: Ruta.
- Kutsyk, P. O. (2011). Bukhhalters'kyj oblik u suchasnykh informatsijnykh systemakh klasu ERP. *Visnyk LKA. Seriya ekonomichna*, 35, 202-205.
- Maliuha, N. M. (2005). *Bukhhalters'kyj oblik v Ukraini: teoriia j metodolohiia, perspektyvy rozvytku*. Zhytomyr: ZDTU.
- O'Sullivan, M. A. (2001). *Contests for corporate control: corporate governance and economic performance in the United States and Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Palij, V. F., & Sokolov, J. V. (1979). *Vvedenie v teoriju buhgalterskogo ucheta*. Moscow: Finansy.
- Pushkar, M. S., & Chumachenko, M. H. (2011). *Ideal'na systema obliku: kontseptsii, arkhitektura, informatsiia*. Ternopil': Kart-blansh.
- Redchenko, K. I. (2012). Informatsijni tekhnolohii ta audyt: stratehichnyj kontekst. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, 722, 386-389.

- Sokolov, J. V. (1996). *Buhgalterskij uchet: ot istokov do nashih dnei*. Moscow: Audit, UNITI.
- Shevchuk, V. O. (1998). *Kontrol' hospodars'kykh system u suspil'stvi z perekhidnoiu ekonomikoju: problemy teorii, orhanizatsii, metodolohii*. Kyiv: KDTEU.
- Strassmann, P. A. (2000). How E-Business Affects Knowledge Capital. Oligopsonies in B2B exchanges are likely to inhibit corporate gains in knowledge. *Knowledge Management*, 11, 18-19.
- Viner, N. (1968). *Kibernetika*. Moscow: Sovetskoe radio.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 01.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 06.06.2015

Азаренкова Г.М.

д.е.н., професор
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ),
Заступник директора з наукової роботи і
міжнародних зв'язків
Харків, Україна
azarenkova@khibs.edu.ua

Самородов Б.В.

д.е.н., доцент
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ),
завідувач кафедри банківської справи
Харків, Україна
samorodov@khibs.edu.ua

Олефір Є.А.

Університет банківської справи
Національного банку України (м. Київ),
аспірантка, відучий спеціаліст
Київ, Україна
olefir_zhenia@mail.ru

ПОБУДОВА СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

Анотація. У статті досліджена динаміка кількості банків, які представлені у Харківському регіоні, проаналізовано обсяги активів, зобов'язань у розрізі фізичних та юридичних осіб, тенденцію зміни обсягів кредитних та депозитних операцій, здійснено прогностичні розрахунки обсягу активів банків Харківського регіону до 2020 року, обсягу зобов'язань, кредитів та депозитів фізичних і юридичних осіб.

Ключові слова: стратегія, активи банків, зобов'язання банків, прогноз обсягів кредитних та депозитних операцій.

Формул: 0; рис.: 10, табл.: 0, бібл.: 12.

Galina Azarenkova

Doctor of Science (Economics), Professor,
Kharkiv Institute of Banking of the
University of Banking of the
National Bank of Ukraine (city of Kyiv),
Deputy Director in scientific and international work,
Kharkiv, Ukraine
azarenkova@khibs.edu.ua

Borys Samorodov

Doctor of Science (Economics),
Kharkiv Institute of Banking of the
University of Banking of the
National Bank of Ukraine (city of Kyiv),
Head of Department of Banking,
Kharkiv, Ukraine
samorodov@khibs.edu.ua

Yevgenia Olefir

University of Banking
of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv),
Ph.D. Student, leading specialist,
Kyiv, Ukraine
olefir_zhenia@mail.ru

**BUILDING STRATEGIC ORIENTATIONS
OF DEVELOPMENT OF REGIONAL BANKING SECTOR**

Abstract. This article explores the dynamics of the number of banks that are in the Kharkiv region, analyzed the volume of bank assets in Ukraine and Kharkiv region, obligations in terms of individuals and entities, the trend in the volume of loans and deposits. On the basis of key performance indicators of banks made projections of the total assets of banks Kharkiv region, liabilities, loans and deposits of individuals and entities by 2020. It was found that strategic guidelines to develop the regional banking sector are the key to a stable functioning of the banking system and the economy as a whole. That is why forecasting the basic parameters of the banks is important to predict and avoid problems, develop appropriate adaptation measures to mitigate negative impacts.

Keywords: strategy, banks' assets, liabilities banks weather the loan and deposit operations.

Formulas: 0; fig.: 10, tabl.: 0, bibl.: 12.

JEL Classification: G 01, G 21, G 28, G 33

Вступ. На сьогодні перспектива розвитку банківського сектору Харківського регіону залежить від якісних структурних зрушень інвестиційно-інноваційної моделі та підвищення конкурентоспроможності банківських установ. Для цього досить важливим та необхідним кроком у даному напрямі є розробка стратегії.

Аналіз досліджень та постановка завдання. В економічній літературі можна знайти різні трактування категорії «стратегія»: «це визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємства, прийняття курсу дій та розподіл ресурсів, необхідних для виконання поставлених цілей» [Chandler 1962]; «це те, що фірма може, повинна і хоче робити» [Andrews Kenneth 1987]; «це спосіб вирішення завдань» [Уеллс, Бернет, Мориарти 1999]; «це загальний усебічний план досягнення цілей» [Мескон, Альберт, Хедоури 1992]; «це узагальнююча модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей, шляхом координації та розподілу ресурсів компанії» [Карлоф 1991]; «план управління фірмою, спрямований на зміцнення її позицій, задоволення споживачів і досягнення поставлених

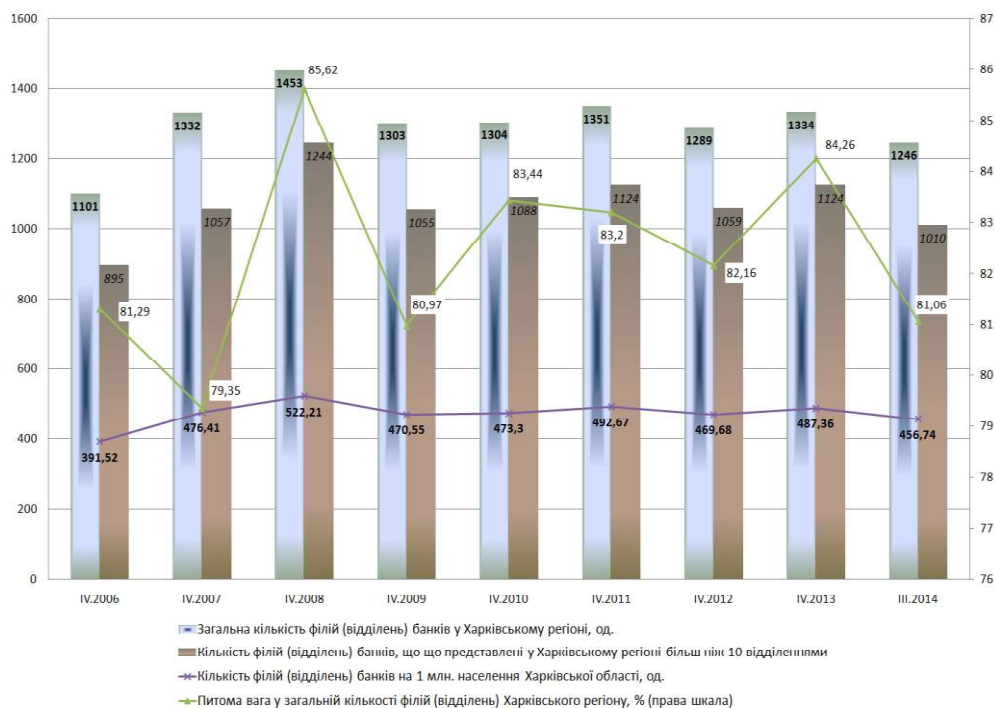

цілей» [Томпсон, Стрикленд 1998]; «це прийняті вищим керівництвом підприємства напрями або засоби дій для досягнення важливого результату, який має довгостроковий характер» [Круглова, Круглов 2003]; «це добірка правил і прийомів, за допомогою яких можуть бути досягнуті основні цілі розвитку тієї чи іншої системи» [Экономическая стратегия фирмы 2000]; «є вибором та рефлексивним відстежуванням загальних напрямів поведінки фірми на ринку в перспективі з урахуванням визначених ціннісних орієнтацій фірми» [Данько 2001].

Таким чином, стратегія є і засобом досягнення цілей і водночас встановлює орієнтири, котрих потрібно дотримуватися. Стратегія розвитку банків визначає пріоритетні бізнес-процеси, його організаційну структуру і через систему збалансованих показників, систему мотивації і бюджетування впливає на фінансові і нефінансові результати банківської діяльності. Саме тому розробці стратегії повинна приділятися значна увага, щоб можна було привести діяльність банків з нинішнього до майбутнього бажаного стану.

Метою статті є дослідження стану банківського сектору Харківського регіону в ретроспективному, поточному періодах та визначення його стратегічних орієнтирів в найближчому майбутньому.

Результати дослідження. Аналізуючи банки, котрі представлені у Харківському регіоні, можна сказати, що їх кількість варіювалася від 16 у 2006 році до 21 станом на 01.10.2014 року (мають мережу своїх філій та відділень більш, ніж за 10 представництв). При порівнянні кількості таких банківських установ із населенням Харківської області, зазначимо, що важливим фактом є зменшення показника кількості банків, що представлені у даному регіоні більш ніж 10 відділеннями, на 1 млн. населення Харківської області (рис. 1).

Рисунок 1 – Динаміка зміни кількості банківських установ Харківського регіону

Джерело: побудовано за даними офіційного сайту Національного банку України [Дані фінансової звітності банків]

Станом на 01.10.2014 року його значення склало 7,7 банків на 1 млн. населення, що на 1,8 одиниці менше, ніж у 2013 році. Значення даного показника станом на 01.10.2014 року є найменшим протягом усього аналізованого періоду, винятком є лише 2006 рік – 5,69 банків на 1 млн. населення Харківської області.

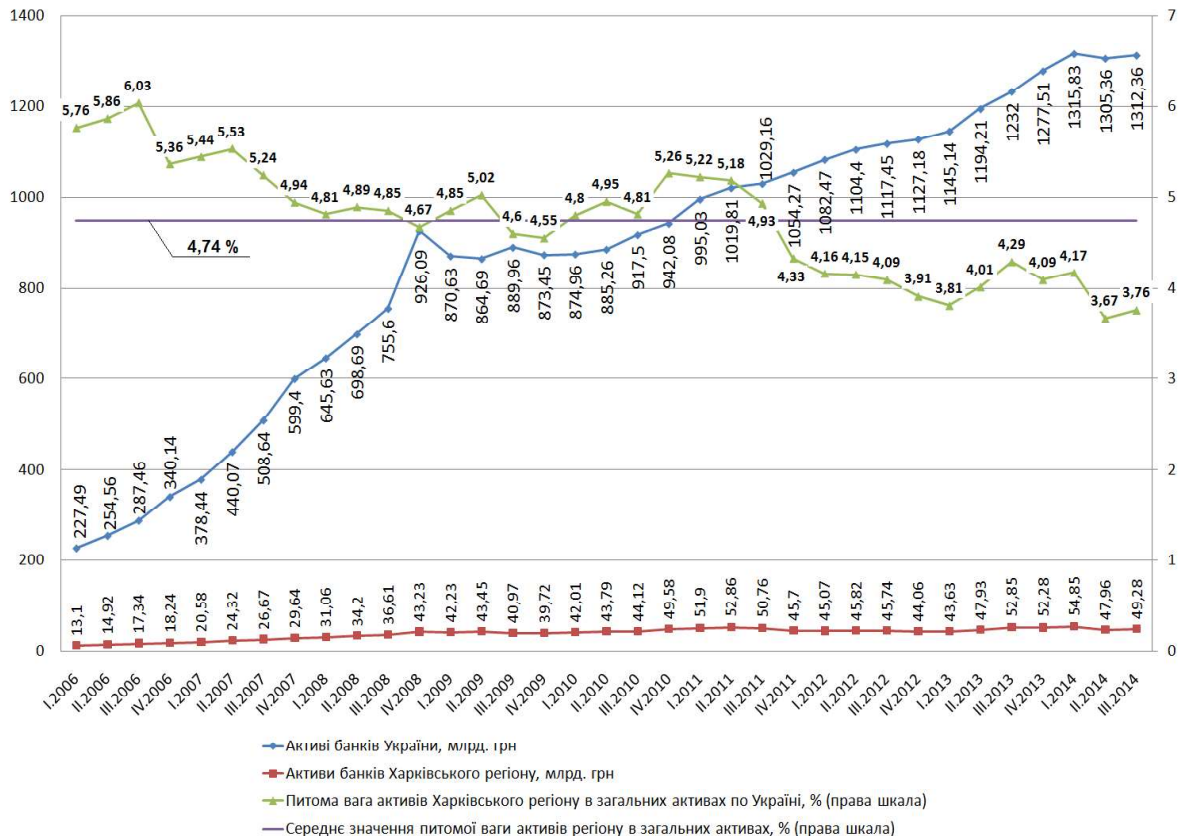
Станом на 01.10.2014 року загальна кількість філій (відділень) банків, які здійснюють банківські операції у Харківському регіоні, складає 1246, що порівняно з усім ретроспективним періодом (2006-2014 рр.) є найменшим, окрім 2006 року (загальна кількість вказаних установ складала 1101). Крім того, спостерігалось зменшення загальної кількості філій (відділень) банків на 1 млн. населення Харківської області. Станом на 01.10.2014 року значення даного показника складало 456,74 установи, що також було найменшим протягом усіх періодів ретроспективи, крім 2006 року (загальна кількість установ була 391,52 на 1 млн. населення Харківської області) [7].

Варто також зазначити, що станом на 01.10.2014 року спостерігалось зменшення кількості банків, що представлені у Харківському регіоні більш ніж 10 відділеннями та які входять до складу I, II та IV групи банків за класифікацією НБУ, порівняно із 2013 роком. Щодо банків III групи, то протягом 2011-2014 року вони були представлені ПАТ «МЕГАБАНК» та ПАТ «КРЕДІ АГРИКОЛЬ БАНК». Важливим, на нашу думку, є представництво у Харківському регіоні системних банків I групи, що свідчить про привабливість регіону. Найбільша кількість банків I групи за класифікацією НБУ, котрі здійснювали банківські операції на території Харківського регіону, мала місце у 2008 та 2009 роках та дорівнювала 15 банкам, найменша – у 2006 році й дорівнювала 7 банкам. У цілому максимальна кількість банківських установ, що представлені у досліджуваному регіоні більш ніж 10 відділеннями, спостерігалася у 2008 році. У цей період у Харківському регіоні здійснювали діяльність 15 банків I групи, 5 банків II групи, 4 та 8 банків відповідно III та IV групи за класифікацією НБУ [Дані фінансової звітності банків].

Проводячи аналіз обсягу активів по банківській системі України, варто зазначити, що станом на 01.10.2014 року він складав 1312355191 тис. грн. або 1312,36 млрд. грн. При цьому у банків Харківського регіону станом на 01.10.2014 року обсяг активів досяг 49275525 тис. грн. або 49,27 млрд. грн., що є більшим на 2,75%, ніж у II кварталі 2014 року, але менший на 6,75%, ніж за аналогічний період 2013 року (рис. 2).

Питома вага обсягу активів банків Харківського регіону в загальних активах вітчизняного банківського сектору станом на 01.10.2014 року складала 3,76% і була однією з найнижчих значень протягом усього звітного періоду з 2006 по 2014 роки. При цьому середнє значення питомої ваги обсягу активів банків Харківського регіону в загальних активах вітчизняного банківського сектору зафіксовано на рівні 4,74 %. Результати діяльності банків Харківського регіону за звітний період з I кварталу 2006 року по III квартал 2014 року свідчать, що чіткої тенденції будь-то у бік зменшення або збільшення обсягів активів не спостерігається. Так, зменшення та одразу збільшення обсягу активів мало місце у I кварталі 2009 року (-2,31 %) та II кварталі 2009 року (+2,89 %). Далі після різкого зменшення обсягу активів (майже на 10 %) у IV кварталі 2011 року та продовження зменшення даного показника (-1,38 %) у I кварталі 2012 року, спостерігалася позитивна динаміка зростання на 1,66 % у II кварталі 2012 року. Падіння обсягів активів за результатами діяльності банків Харківського регіону у IV кварталі 2013 року порівняно із III кварталом 2014 року (-1,08 %) заміщується їхнім

збільшенням (+4,92 %) у I кварталі 2014 року. Аналогічна ситуація продовжується протягом 2014 року – різке падіння обсягів активів у II кварталі 2014 року порівняно із I кварталом 2014 року (-12,56 %) заміщується їхнім збільшенням (+2,75 %) у III кварталі 2014 року.

Рисунок 2 – Активи банків України та банків Харківського регіону

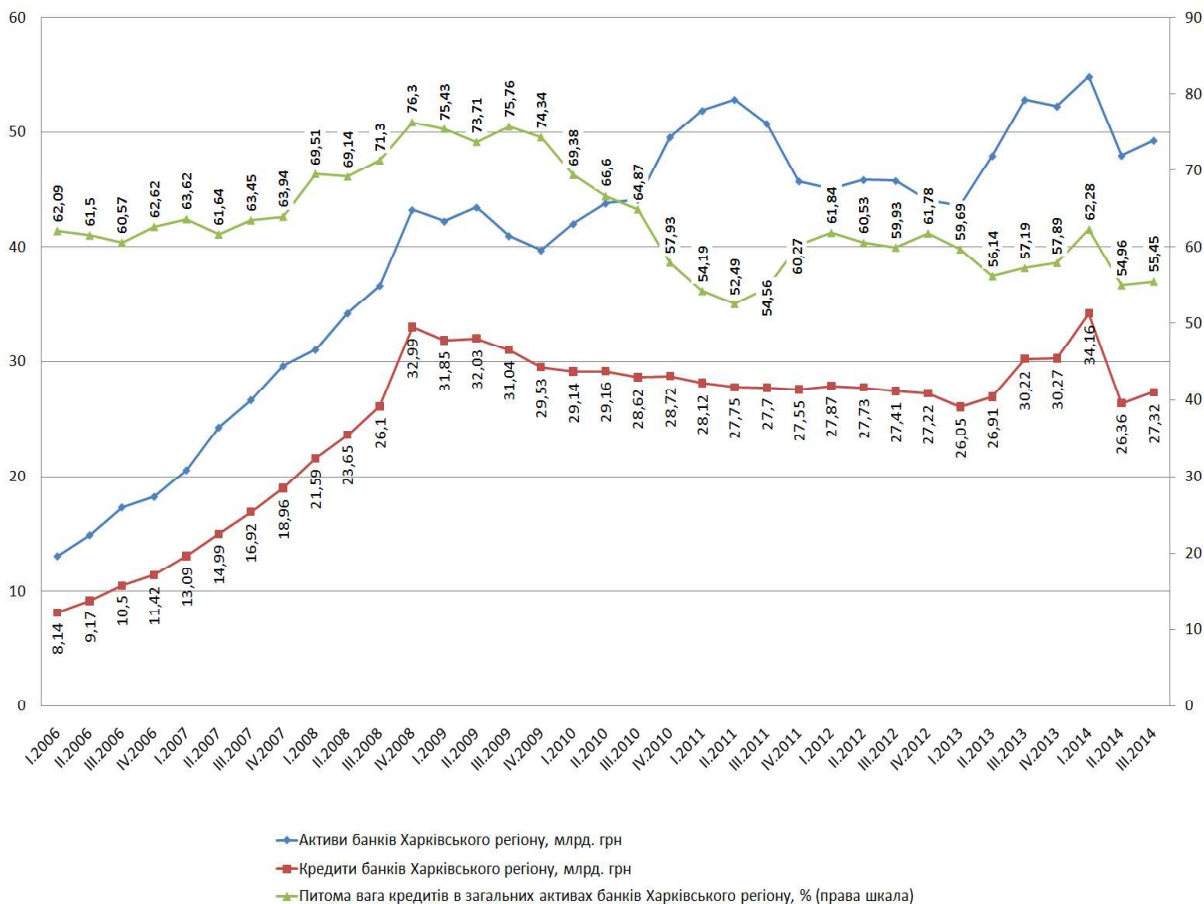
Джерело: побудовано за даними офіційного сайту Національного банку України [Дані фінансової звітності банків]

Безумовно, серед найважливіших показників діяльності банків в Україні є стан кредитних та депозитних операцій, оскільки саме вони займають найбільшу частку в активах та пасивах відповідно. На сьогодні поступове зростання депозитних операцій забезпечує кредитні операції банківських установ, але вплив фінансової кризи і очікувані зміни в подальшому можуть привести до порушення цього балансу, що викликає необхідність прогнозувати їх обсяг у майбутньому [Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року].

Щодо залежності обсягу загальних активів банківського сектору Харківського регіону від кредитів наданих юридичним та фізичним особам, то станом на 01.10.2014 року обсяг загальних кредитів, наданих юридичним та фізичним особам, дорівнював 27,32 млрд. грн., що складало 3,18 % від загальних кредитів по банківських установах України (рис. 3).

Таке значення питомої ваги кредитів, наданих банками Харківського регіону юридичним та фізичним особам, у загальних кредитах по банках України є досить малим, що свідчить про недостатню розвиненість кредитних операцій у Харківському регіоні. Якщо дослідити в середньому розмір кредиту на 1 фізичну особу з числа населення Харківської області, то даний показник

змінюється від 1,475 тис. грн. (мінімальна сума станом на IV квартал 2006 року) до 5,560 тис. грн. (максимальна сума станом на IV квартал 2008 року). При цьому, станом на 01.10.2014 року даний показник дорівнював 3,493 тис. грн. [Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року].

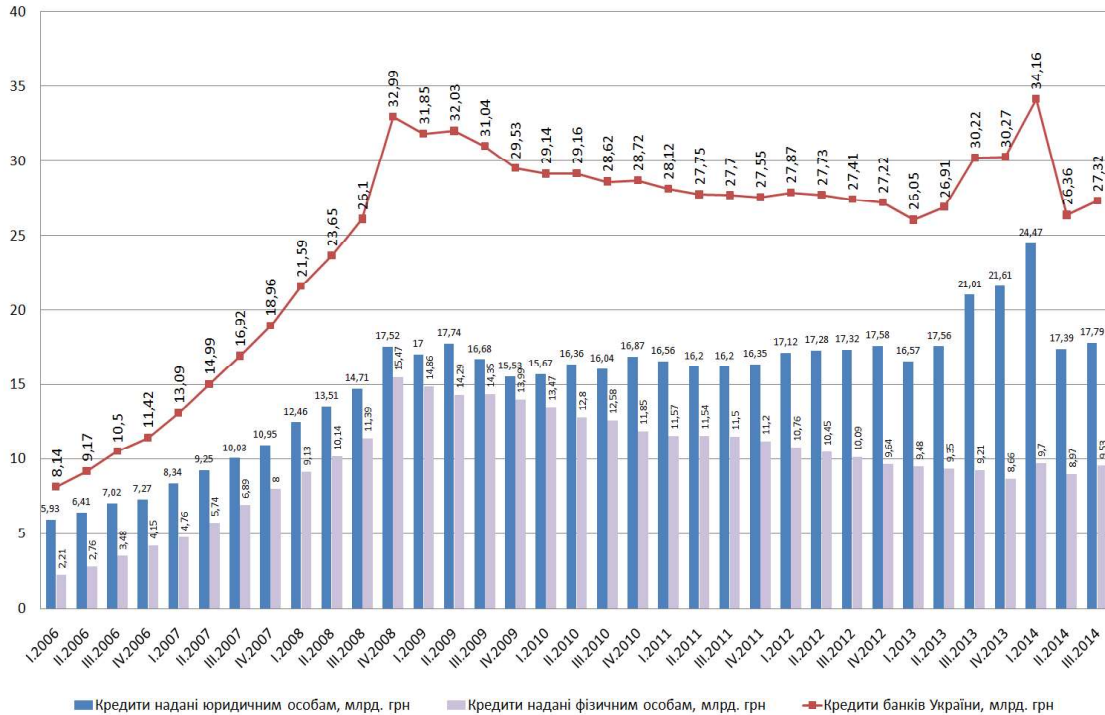

Рисунок 3 – Кредити банків Харківського регіону

Джерело: побудовано за даними офіційного сайту Національного банку України [Дані фінансової звітності банків]

Таким чином, говорити про стабільну тенденцію щодо динаміки зменшення показника питомої ваги загальних кредитів, наданих юридичним та фізичним особам, у загальних активах банківського сектору Харківського регіону не можна. Так, зменшення присутності кредитів у загальних активах відбувалося починаючи з кінця 2008 року з 76,3 % (максимальне значення протягом періоду) до 52,49 % (мінімальне значення протягом періоду) у II кварталі 2011 року. Далі мало місце коливання питомої ваги загальних кредитів наданих юридичним та фізичним особам у загальних активах банківського сектору Харківського регіону, але значення цього показника не переходило позначку 54 % у напрямку зменшення. Тобто, протягом останніх трьох років загальні активи банківського сектору досліджуваного регіону мінімум на 54,56 % (у III кварталі 2011 року) залежали від обсягу загальних кредитів, а значить більше 54 % загальні активи в основному склалися з кредитних операцій. Максимальна залежність (на 62,28 %) обсягу загальних активів від кредитування юридичних та фізичних осіб за останні три роки мала місце у I кварталі 2014 року.

Для банківського сектору України, зокрема і для банків Харківського регіону, серед наданих кредитів переважали кредити юридичних осіб (рис. 4).

Рисунок 4 – Кредити юридичних та фізичних осіб банків Харківського регіону

Джерело: побудовано за даними офіційного сайту Національного банку України [Дані фінансової звітності банків]

Максимальна залежність загальних кредитів від кредитів юридичних осіб простежувалася у III кварталі 2014 року (83,23 %) для всього вітчизняного банківського сектору та, навпаки, у I кварталі 2006 року (72,85 %) для банків Харківського регіону. Однак для останніх у IV кварталі 2013 року та у I кварталі 2014 також спостерігалася висока частка кредитів юридичних осіб у загальних кредитах (71,39 % та 71,63 % відповідно). Мінімальна залежність загальних кредитів від кредитів юридичних осіб була у II кварталі 2008 року (63,6 %) для всього вітчизняного банківського сектору та у IV кварталі 2009 року (52,59 %) для банків Харківського регіону.

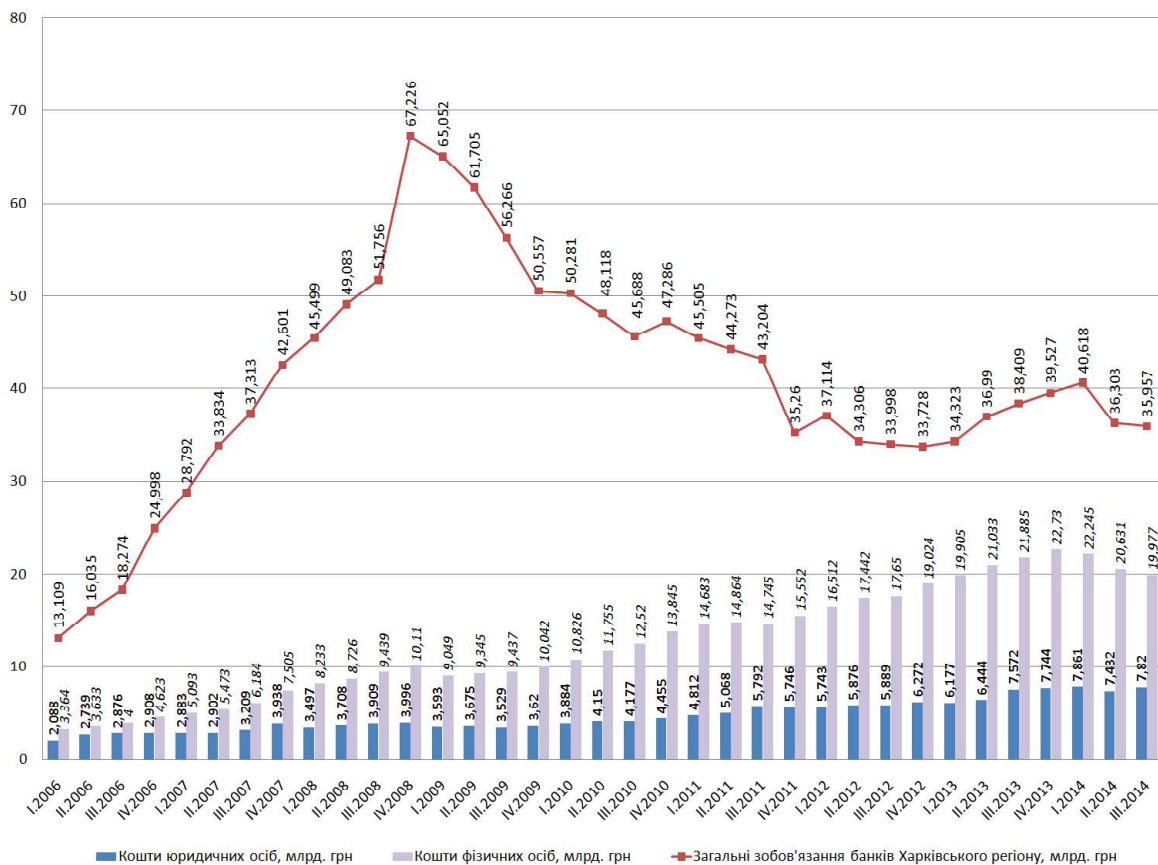
Частка кредитів юридичних осіб по банківському сектору Харківського регіону у загальних активах банків регіону коливається від 30,65 % (мінімальна частка) у II кварталі 2011 року до 45,27 % (максимальна частка) у I кварталі 2006 року. Слід зазначити, що станом на I квартал 2014 року частка кредитів юридичних осіб по банківському сектору Харківського регіону у загальних активах банків регіону також є однією з суттєвих та складала 44,61 %. Тобто за фактом у структурі загальних активів банківського сектору Харківського регіону присутність кредитів юридичних осіб не перевищувала позначку 50 %.

Аналізуючи ситуацію із зобов'язаннями банківського сектору Харківського регіону, варто зазначити, що станом на 01.10.2014 року загальні зобов'язання банків Харківського регіону склали 35,957 млрд. грн.,

що є близьким до середнього рівня II-III кварталів 2007 року та обсягу зобов'язань у IV кварталі 2011 року (рис. 5).

В цілому до IV кварталу 2008 року, спостерігалася тенденція на активне формування зобов'язань банками Харківського регіону, однак починаючи з I кварталу 2009 року дана тенденція змінила свій напрямок, та обсяги почали стрімко зменшуватись з позначки 67,226 млрд. грн. до 34,306 млрд. грн. у II кварталі 2012 року. Далі, протягом III кварталу 2012 року – I кварталу 2014 мало місце невелике зростання загальних зобов'язань банків Харківського регіону до 40,618 млрд. грн., проте у II та III кварталах 2014 року – знову негативна динаміка.

Рисунок 5 – Загальні зобов'язання банків Харківського регіону

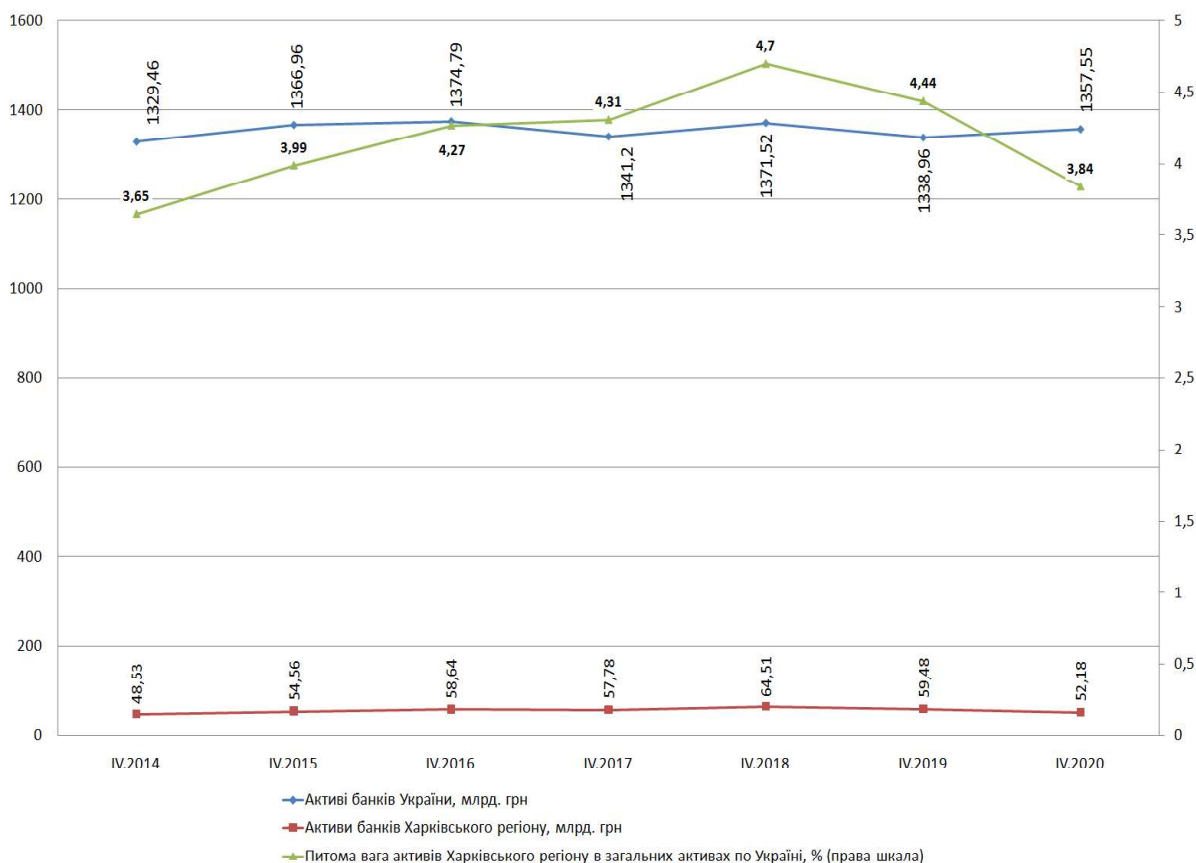
Джерело: побудовано за даними офіційного сайту Національного банку України [Дані фінансової звітності банків]

Порівнюючи обсяги депозитів юридичних та фізичних осіб для банків Харківського регіону, то в даному випадку протягом звітних періодів з 2006 року по III квартал 2014 року останні превалюють над депозитами юридичних осіб на 100 %. Так, станом на 01.10.2014 року обсяг депозитів фізичних осіб склав 19,977 млрд. грн., а юридичних осіб – 7,82 млрд. грн. Відповідно до аналогії вітчизняного банківського сектору, в 2014 році спостерігалася зменшення обсягу депозитів фізичних осіб на 1,614 млрд. грн. (-7,26 %) та на 0,654 млрд. грн. (-3,17%) відповідно у II та III кварталах 2014 року. В той же час, депозити юридичних осіб зросли у III кварталі 2014 року на 0,388 млрд. грн. або на 5,22 % порівняно із II кварталом 2014 року. В цілому, можна говорити про позитивну тенденцію зростання депозитної

бази юридичних осіб протягом 2006-2014 років (максимальне суттєве зниження відбулося у I кварталі 2009 року майже на 11 %). Також позитивний тренд спостерігався і для обсягів депозитів фізичних осіб протягом 2006-2014 років (максимальне суттєве зниження в даному випадку відбулося теж у I кварталі 2009 року – майже на 10,5 %) [Дані фінансової звітності банків].

Проведений аналіз досліджуваного ретроспективного та сучасного стану в напрямку оцінювання динаміки зміни основних показників діяльності банків Харківського регіону, у тому числі зміни їхніх значень у розрізі банківського сектору України, дозволяє зосередитись на актуальних фінансових показниках банківської діяльності, до яких можна віднести активи та зобов'язання, та побудувати прогноз для даних фінансових показників до 2020 року у рамках стратегії розвитку Харківського регіону [Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року].

Прогноз обсягу активів по вітчизняному банківському сектору, а також по банках Харківського регіону до 2020 року свідчить про стабільність зміни значення даного показника у розрізі банківського сектору у межах від 1329 млрд. грн. у 2014 році до 1374,79 млрд. грн. у 2016 році. По банках Харківського регіону прогнозні значення обсягу активів коливаються від мінімального значення 48,53 млрд. грн. у 2014 році (мінімальне значення), до 64,51 млрд. грн. у 2018 році (максимальне значення) (рис. 6).

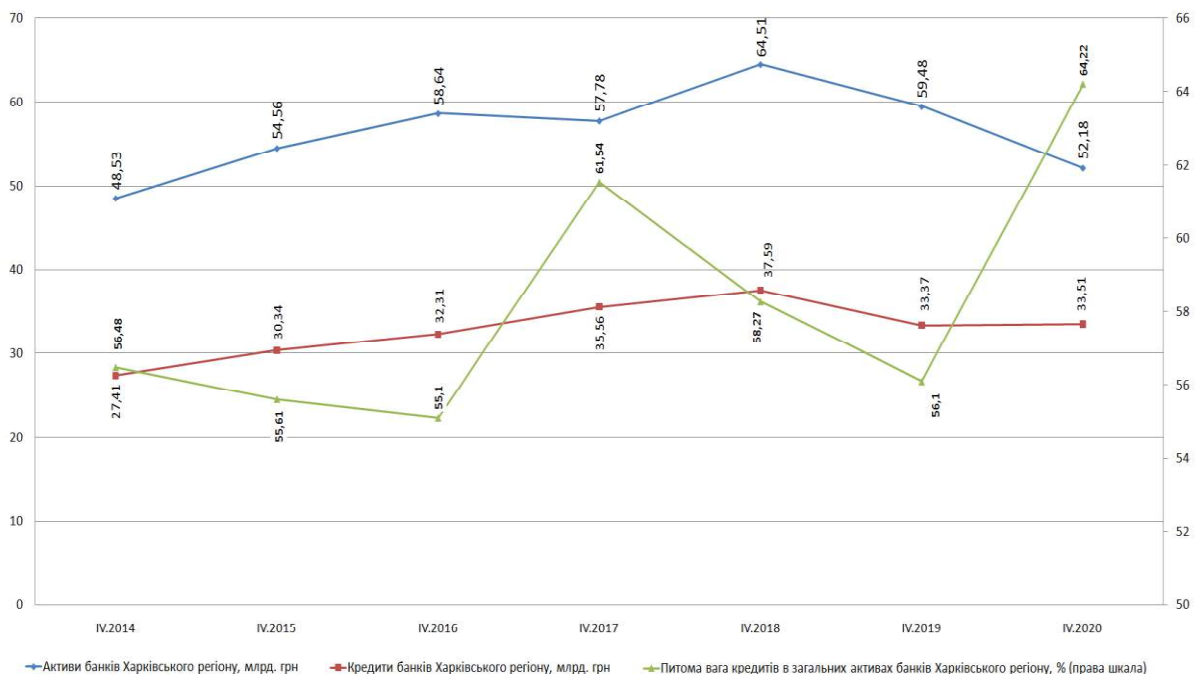
Рисунок 6 – Активи банків України та банків Харківського регіону
Джерело: власні прогнози розрахунки

Максимальна питома вага обсягу активів банків Харківського регіону в загальних активах вітчизняного банківського сектору прогнозується на

кінець 2018 року та сягає 4,7 %. Мінімальне ж прогнозне значення даного показника – 3,65 % станом на кінець 2014 рік.

Прогнозні значення на період 2014–2020 рр. обсягу активів мають кореляцію та узгоджуються із статистичними даними ретроспективного періоду, починаючи з 2011 року. Відповідно показник питомої ваги обсягу активів банків Харківського регіону в загальних активах вітчизняного банківського сектору також не виходить за рамки значень статистичного періоду. Так, середнє значення питомої ваги обсягу активів банків Харківського регіону в загальних активах вітчизняного банківського сектору за ретроспективний період з 2006 року по III квартал 2014 року сягає 4,74 %, а прогнозні значення в середньому складають 4,18 % (відхилення по середньому значенню даного показника між статистичними та прогнозними даними дорівнює 11 %).

Банки Харківського регіону за значеннями загального обсягу кредитів характеризуються у прогнозні роки динамікою на їхнє збільшення від 27,41 млрд. грн. у 2014 році до 33,51 млрд. грн. у 2020 році (рис. 7).

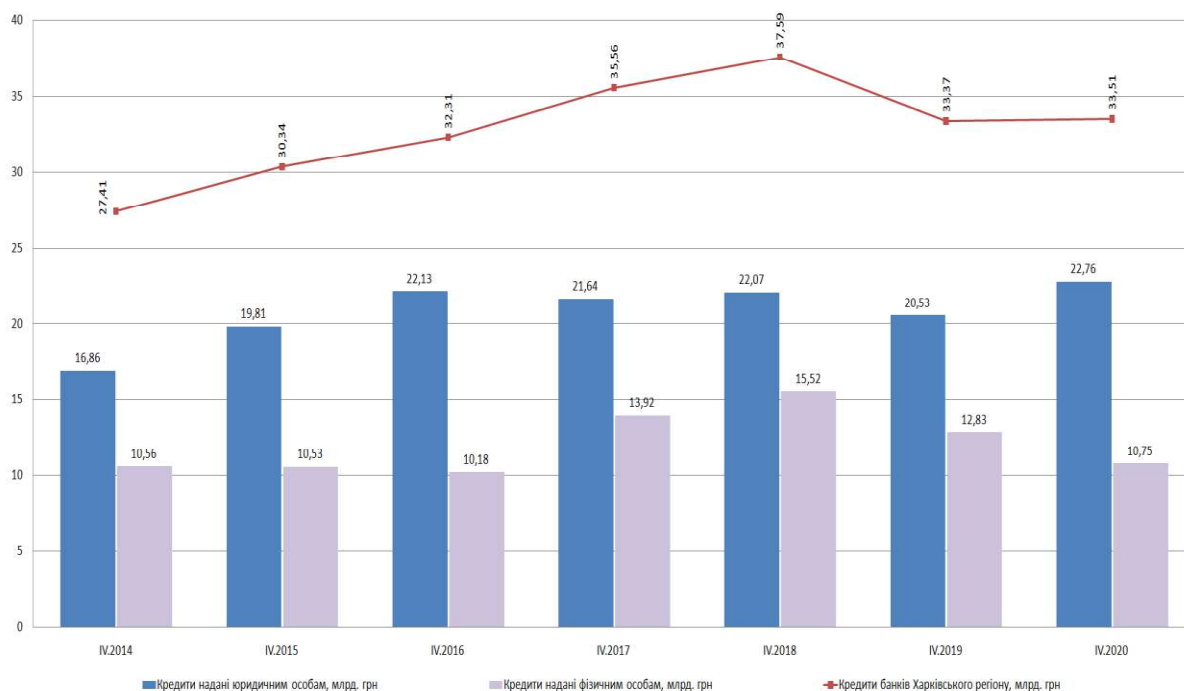
Рисунок 7 – Кредити банків Харківського регіону

Джерело: власні прогнози розрахунки

Максимальне значення обсягу кредитів банків Харківського регіону прогнозується у 2018 році та має сягнути 37,59 млрд. грн., що буде складати 58,27 % від загальних активів по усіх банках регіону. В цілому максимальне значення питомої ваги кредитів банків Харківського регіону в їхніх загальних активах прогнозується на 2020 рік у розмірі 64,22 %, при цьому характерною рисою є те, що, по аналогії із банківським сектором в цілому, розмір частки кредитів в активах є більшим за 50 %.

Прогнозні значення обсягу кредитів юридичних та фізичних осіб банків Харківського регіону характеризуються динамікою на збільшення значення кредитів юридичних осіб у 2020 році в обсязі 22,76 млрд. грн. (максимальне значення даного показника у перспективному періоді) проти 16,86 млрд. грн. у 2014 році (мінімальне значення даного показника) (рис. 8).

Рисунок 8 – Кредити юридичних та фізичних осіб банків Харківського регіону

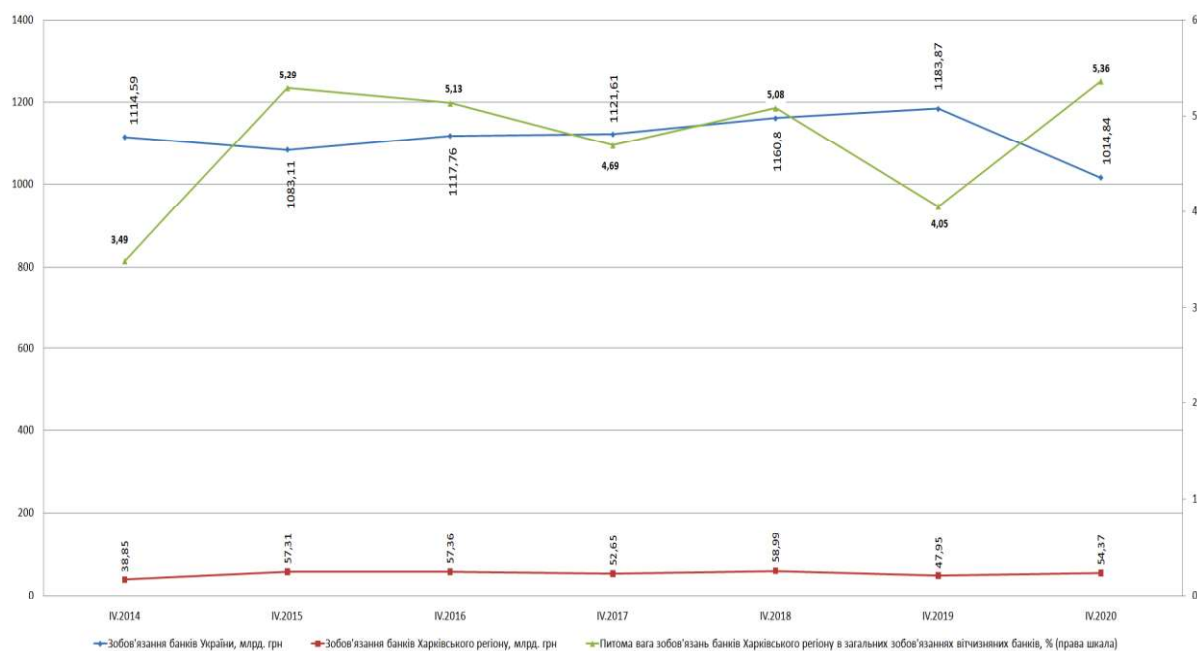
Джерело: власні прогнози розрахунки

Обсяг кредитів фізичних осіб у перспективі має максимальне прогнозне значення у 2018 році (15,52 млрд. грн.). Для цього показника характерна ситуація, коли у прогнозованому 2020 році його значення очікується на рівні, близькому до значень у 2014-2016 роки. Також для обсягу кредитів, наданих юридичним та фізичним особам банками Харківського регіону, спостерігається перспектива переваги перших у 7 прогнозних роках більш, ніж на 60 %. Тільки у прогнозованому 2018 році обсяг кредитів, наданих юридичним особам, превалює над обсягом кредитів, наданих фізичним особам, менше, ніж 60 % та сягає значення у 58,71 % від їхньої загальної суми.

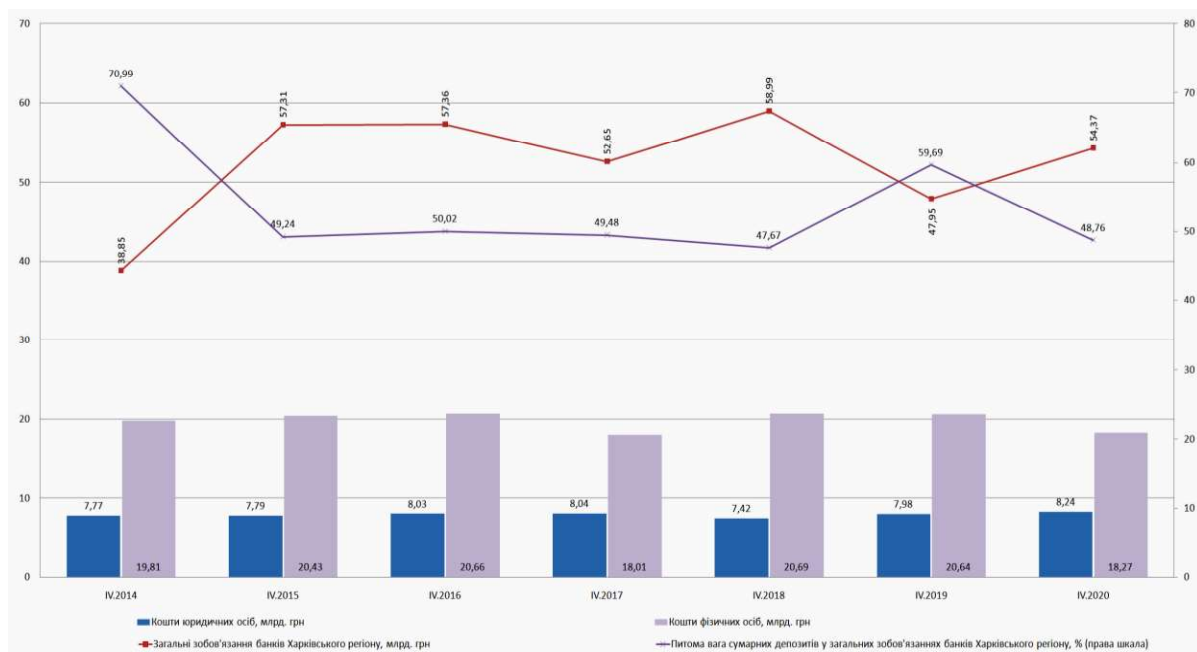
Аналізуючи зобов'язання банків Харківського регіону, слід зазначити, що прогнозні їх обсяги коливаються від 38,85 млрд. грн. у 2014 році до 54,37 млрд. грн. у 2020 році, при цьому на останній прогнозний рік питома вага зобов'язань по банках Харківського регіону складає найвищий відсоток у загальних зобов'язаннях вітчизняних банків (5,36 %) (рис. 9). Максимальні зобов'язання банків Харківського регіону прогнозуються на 2018 рік в обсязі майже 59 млрд. грн., що складатиме близько 5 % від загальних зобов'язань у даний період по вітчизняному банківському сектору. Мінімальна ж частка зобов'язань банків Харківського регіону в загальних зобов'язаннях прогнозується на 2014 рік.

Аналізуючи дані прогнозу та відповідну динаміку зміни обсягу депозитів юридичних осіб, слід зауважити, що у 2020 прогнозованому році значення даного показника дорівнює 8,24 млрд. грн., що є максимальним значенням у весь перспективний період. Таким чином, можна констатувати зростання даного показника у перспективі, хоча і з деякими коливаннями близько 8 млрд. грн. у 2016-2019 роках (графік 10). Депозити фізичних осіб, попри перевагу їхнього обсягу над депозитами юридичних осіб, зменшуються в кінці перспективного періоду з 19,81 млрд. грн. у 2014 році до 18,27 млрд.

грн. у 2020 році. Проте зазначена депозитна база коливається в середньому близько 20,5 млрд. грн. протягом 2015–2016 років та близько 20,6 млрд. грн. протягом 2018–2019 років.

Рисунок 9 – Зобов’язання банків України та банків Харківського регіону
Джерело: власні прогнози розрахунки

Рисунок 10 – Загальні зобов’язання банків Харківського регіону
Джерело: власні прогнози розрахунки

Щодо питомої ваги сумарних депозитів банків Харківського регіону у загальних зобов’язаннях цих банків, то дані прогнозу свідчать про те, що для регіону характерна ситуація коли у більшості прогнозних періодах значення

даного показника не перевищує 50 %. Відповідно прогнозні дані характеризують ситуацію, коли у перспективі банки Харківського регіону можуть потрапити в ситуацію, у якій потрібно буде шукати ресурси з інших джерел – НБУ, інших банків, небанківських фінансових установ, міжнародних фінансових організацій тощо.

Висновки. Проведений аналіз ретроспективного та сучасного стану банківського сектору Харківського регіону дав змогу спрогнозувати його розвиток на період до 2020 року. Статистика показала, що кількість банків, які представлені у даному регіоні, за 2014 рік зменшилася. На нашу думку, така тенденція збережеться і у майбутньому, оскільки консолідацію банківських установ не уникнути.

Прогнозні значення обсягу активів банків Харківського регіону свідчать про їхнє зростання до 2016 року, а починаючи з 2018 року спостерігатиметься скорочення. При цьому частка кредитів банків Харківського регіону у загальних кредитах банківської системи України є досить невеликою, що характеризує недостатню розвиненість кредитних операцій у даному регіоні. До 2018 року прогнозується нарощення обсягів кредитування банками досліджуваного регіону, проте з 2018 року темпи їх зростання уповільняться. Одним із важливих факторів, котрий сприяв би позитивній тенденції зростання обсягів кредитування є розвиток малого та середнього бізнесу (Харківська область наразі є стратегічним промисловим осередком в Україні).

Ретроспективний аналіз зобов'язань банків Харківського регіону дав підставу визначити їх майбутню тенденцію. Так, до 2016 року обсяги зобов'язань зростатимуть, проте з 2016 року їх динаміка характеризуватиметься значною волатильністю, що потребуватиме розробки заходів, спрямованих на нарощення довгострокової ресурсної бази.

Таким чином, визначення стратегічних орієнтирів банківського сектору Харківського регіону наразі є необхідною умовою для забезпечення його стабільного розвитку та функціонування.

Література

- Дані фінансової звітності банків. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
- Данько Т. П. Управление маркетингом: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 334 с.
- Карлоф Б. Деловая стратегия: Пер. с англ. / Науч. ред. В.А. Приписнов. – М.: Экономика, 1991. – 240 с.
- Круглова Н. Ю., Круглов М. И. Стратегический менеджмент: Учебник для вузов. – М.: Изд-во РДЛ, 2003. – 464 с.
- Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 702 с.
- Мищенко В.І. Стан і перспективи стратегічного розвитку банківської системи України // Збірник наукових праць Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) Харківський інститут банківської справи «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – 2014. – № 2 (17). – С. 3-12.
- Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. – [Електронний ресурс] // Харків. – 2015. – 177 с. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>

- Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учеб. для вузов / пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
- Уэллс У., Бернет Д., Мориарти С. Реклама: принципы и практика. – СПб.: Питер, 1999. – 120 с.
- Экономическая стратегия фирмы: Учеб. пособие / Под ред. А.П. Градова. – 3-е изд., испр. – СПб.: Спец. лит., 2000. – 589 с.
- Andrews Kenneth R. *The Concept of Corporate Strategy*. – 3rd ed. – Homewood, III; Richard D. Irwin, 1987.
- Chandler A. *Strategy and Structure*. – Cambridge; MIT Press, 1962.

References

- Andrews Kenneth, R. (1987). *The Concept of Corporate Strategy*. Homewood, IL: Irwin.
- Chandler, A. (1962). *Strategy and Structure*. Cambridge: MIT Press.
- Dani finansovoi zvitnosti bankiv. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
- Danko, T. P. (2001). *Upravlenie marketinhom*. Moskwa: YNFRA-M.
- Ekonomicheskaya stratehiya firmi. (2000). SPb.: Spets. lit.
- Karlof, B. (1991). *Delovaia stratehiya / Per. s anhl.* Moskwa: Ekonomika.
- Kruglova, N. Yu., & Kruglov, M. Y. (2003). *Stratehicheskii menedzhment*. Moskwa: Yzd-vo RDL.
- Meskon, M., Albert, M., & Hedouri, F. (1992). *Osnovi menedzhmenta / Per. s anhl.* Moskwa: Delo.
- Mishchenko, V. I. (2014). Stan i perspektivi stratehichnoho rozvitku bankivskoi sistemi Ukraini. *Zbirnik naukovih prats Universitetu bankivskoi spravi Natsionalnoho banku Ukraini (m. Kyiv) Kharkivskiy institut bankivskoi spravi «Finansovo-kreditna diyalnist: problemi teorii ta praktiki», 2 (17), 3-12.*
- Stratehiya rozvitku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku. (2015). Retrieved from <http://kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>
- Tompson, A.A., & Strickland, A.G. (1998). *Stratehicheskii menedzhment. Yskusstvo razrabotki y realizatsiy stratehiy / Per. s anhl.* Moskwa: Banki i birzhi, YuNYTY.
- Wells, U., Bernet, D., & Moriarti, S. (1999). *Reklama: printsipi i praktika*. SPb.: Piter.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 09.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 12.06.2015*

Aleksandra Utkina

University of Banking of the National Bank
of Ukraine (city of Kyiv),
PhD student,
Kyiv, Ukraine
utkinaaleksandra9@gmail.com

**FUNCTIONING OF FINANCIAL MONITORING SYSTEM IN
UKRAINIAN BANKS**

Abstract: The article considers the essence of the concept of "legalization (laundering) of income obtained by criminal means". The characteristic activities of the international group for combating money laundering - FATF. Peculiarities of conducting financial monitoring by banks of Ukraine, the state and problems. The dynamics of information on the financial operations of banking and non-banking institutions. Provides suggestions and recommendations that will contribute to the improvement of the system of financial monitoring and maintaining a stable functioning of the banking system.

Keywords: bank, banking system, financial monitoring, FATF, the legalization (laundering) of incomes obtained in a criminal way.

Formulas: 0; fig.: 2, tabl.: 0, bibl.: 17

JEL Classification: E 50, E 58, G 21

Introduction. The legalization (laundering) of proceeds from crime has received considerable attention both at national and international level, because the legalization of proceeds from crime creates certain risks which affect the whole of the State and the banking system as the main financial intermediary, is a big threat to the economy of the country.

The aim of a significant number of criminal acts is to make profit an individual or a group of people who carry out this criminal act. Money laundering - a process that allows you to hide the illicit origin of the money. This process has a dangerous character, because it allows criminals to use their profits without jeopardizing the source of such income.

In this regard study on the functioning of the financial monitoring system in banks in Ukraine has of particular importance.

Literature review and the problem statement. Money laundering has ultimately become a successful tool for criminals because the financial system does not prevent the possibility of money laundering. Research questions of the financial monitoring devotes considerable attention to domestic and foreign scientists, such as Baranovsky A. [Baranovsky A. 2003], Dmitrov S. [Dmutrov S. & Yegov A. & Kovalenko V. 2007], Kyrishko A. [Kyrishko O. 2011], Kadnichanska V. [Kadnichanska V. M. 2012], Quirk P. [Quirk P. 1997] and many other outstanding scientists.

The purpose of the article. The purpose of the study is to summarize the theoretical aspects of the organization of the system of financial monitoring and implementation practices as well as search for ways to improve the financial monitoring system in banks of Ukraine.

Research results. The conditions of formation of national economy and the development of integration with the international financial system in Ukraine, more than ever, an urgent need to prevent and counter the laundering of proceeds of crime. Effective and efficient financial monitoring system enhances

the stability of the financial system as the scope of the implementation of the financial policy of the state.

Conducting financial monitoring to combat money laundering is an important function of the state, since the legalization reduces economic growth, worsen the investment climate by diverting (withdrawal) of the turnover of funds, failure to pay taxes, embezzlement of budgetary funds etc. In modern conditions in connection with the release of additional budget funds for the modernization of the economy, the minimization of employers spending (including by hiding income from taxation), the development of fraudulent schemes embezzlement problem of effective implementation of financial monitoring is particularly important.

Criminal activities such as drug trafficking, prostitution, the financing of terrorism, proliferation of weapons of mass destruction gives substantial profits, the origins of which criminals have to hide from the state, for example, by changing the shape or move funds to where less likely to attract the attention.

As a consequence, an increase in "dirty" money, which get into circulation can undermine national economies, cause great damage to credit institutions (as the active financial intermediaries, credit institutions are often used in the process of legalization of illegally obtained money) and cause inflation.

Today, Ukraine is in the face of the deteriorating financial and economic situation, increase volumes of "laundered" money, expand the scale of the shadow economy. Thus, according to the State Service for Financial Monitoring in Ukraine in 2013 was about 45 billion hryvnia laundered [Richnuy zvit 2013].

All this gives grounds to consider the need to combat the legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism, both in Ukraine and throughout the world.

First, we consider the essence of the concept of "legalization (laundering) of proceeds of crime".

The concept of "laundering" money has an interesting history. The term "money laundering" appeared in the early twenties of the XX century in the US, when gangs have invested the proceeds from his gangster activities. The main objective of criminal organizations was getting super-profits, which should be legalized (laundered). Otherwise it disappears meaning of their work. The famous gangster Al Capone was difficult to spend ill-gotten money under scrutiny of US intelligence, he created a huge network of laundries with very low prices. It was difficult to trace the actual number of customers, so revenues could write for any of these establishments [Rodolfo Uribe 2003]. Hence the term "money laundering". Until now the United States decided not to wash clothes at home, but in the laundries as their number remains considerable and prices are low.

The main intergovernmental body, which seeks to develop and implement international measures and standards to combat money laundering is the FATF, which was set up in 1989 according to the decision of the "Big Seven".

First priority of the FATF has been fighting the laundering of proceeds derived from drug trafficking. Today, the FATF has three main areas:

- Extension of the adopted recommendations to all continents and regions of the globe;
- Checking how to run in the Member States and how to implement in other countries measures to combat money laundering based on the 40 recommendations of the FATF, which is a guide to action;
- Monitoring of global methods and schemes of laundering of criminally acquired capital and the development of countermeasures.

The key document is the FATF recommendations set out in the form of annual reports of the organization. According to the findings of the third round of mutual evaluations of their members in 2012, the FATF revised and updated the recommendations in close cooperation with the regional groups of FATF and observer organizations [The FATF Recommendations 2012], including the International Monetary Fund, the World Bank and the United Nations. Viewing removes new threats and threats that arise clarifies and enhances many existing commitments, while maintaining the necessary stability and rigor Recommendations.

FATF standards have also been revised in order to tighten requirements for situations that constitute a high risk, in particular, financing of terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction, which is a serious security issue country and world security.

With the independence of Ukraine the level of shadow economic relations was rather high, which gave impetus to the development of criminal activities in the state. Experts estimate that 55% of the Ukrainian GDP is produced in the shade, with no money in the budget are directed to social needs: support for teachers, doctors, pensioners, the army and so on.

On the legislative levers used in Ukraine to combat money laundering, then it can be attributed to the Penal Code, which criminalizes activities related to the laundering of proceeds of crime.

The main basic law is the Law of Ukraine "On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism", which establishes the legal basis for the organization and functioning of the system of financial monitoring in Ukraine.

This law is aimed at protecting the rights and legitimate interests of citizens, society and the state by defining the legal mechanism counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism and ensure the formation of the national analytical information that enables law enforcement agencies of Ukraine and foreign countries, to check and investigate crimes related to money laundering and other illegal financial transactions.

However, in November 2014 the President of Ukraine signed the Law "On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and the financing of proliferation of weapons of mass destruction", which entered into force on February 6, 2015 [Zakon Ukraini 2014].

The law defines the legal mechanism counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism, proliferation of weapons of mass destruction.

The document provides for the formation of the national stocktaking database to provide law enforcement agencies of Ukraine and foreign countries the ability to identify, verify and investigate crimes related to money laundering and other illegal financial transactions. The law was adopted pursuant to the agreements with the International Monetary Fund and taking into account suggestions from the national law expert group on the development of financial measures to combat money laundering and terrorist financing (FATF).

The Act describes the system of financial monitoring, which is present in Ukraine as well as a list of financial transactions subject to obligatory and internal financial monitoring.

Thus, in contrast to the old law, the new law offers a comprehensive improve the national legislation in the sphere of financial monitoring in the following areas:

- introduction of a national assessment of the risks of financial monitoring system and improve risk-based approach;
- allocation of measures to combat the financing of proliferation of weapons of mass destruction;
- changes in the approach to the definition of predicate offenses (including tax offenses predicate);
- improving the legislative aspects that affect the quality of the investigation of crimes of the legalization (laundering) of proceeds from crime;
- amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine (concerning jurisdiction to legalize crimes);
- implementation of financial monitoring of national public officials and officials of international organizations;
- establishment of a threshold for international money transfers;
- the removal of the threshold amounts for financial monitoring realtors and notaries;
- exclusion of persons carrying out cash transactions;
- improve procedures stop financial transactions.

Thus, the new Law defines the grounds on which the deal could fall under financial monitoring, namely:

- financial transactions with cash;
- settlement of financial transactions in cash;
- the transfer of funds abroad on foreign trade contracts (except for operations to transfer funds to contracts that provide for import of goods to Ukraine).

Ukrainian legislation has fixed a number of basic principles defined "the FATF Forty Recommendations." Because of delays in the adoption of these principles, Ukraine in September 2001 was included in the "black list" of FATF. And only at the next session of the FATF, that held 25-28 February 2004 in Paris, Ukraine was excluded from the list of countries that do not contribute to the fight against the laundering of proceeds of crime.

A key element of combating laundering of proceeds from crime or financing of terrorism is a State Service for Financial Monitoring of Ukraine as a central executive body that implements the state policy in the sphere of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism.

According to the Law of Ukraine "On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism", financial intermediaries, including banking institutions, are served in the State Service for Financial Monitoring of Ukraine (SSFMU) about financial transactions which in accordance with the law subject to compulsory financial monitoring duties or for which there is a suspicion of involvement in money laundering or terrorist financing [Zakon Ukraini 2014].

An important aspect of the development of any country is the stability and the efficiency of its financial and credit activity and the economy as a whole. Therefore, to maintain it, as well as countering the legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism, created by the current system of financial monitoring.

The system of financial monitoring plays an important role in public life, in fact helps to reduce crime in the area of economic activity, reinforces the social balance and contributes to financial recovery of the country as a whole.

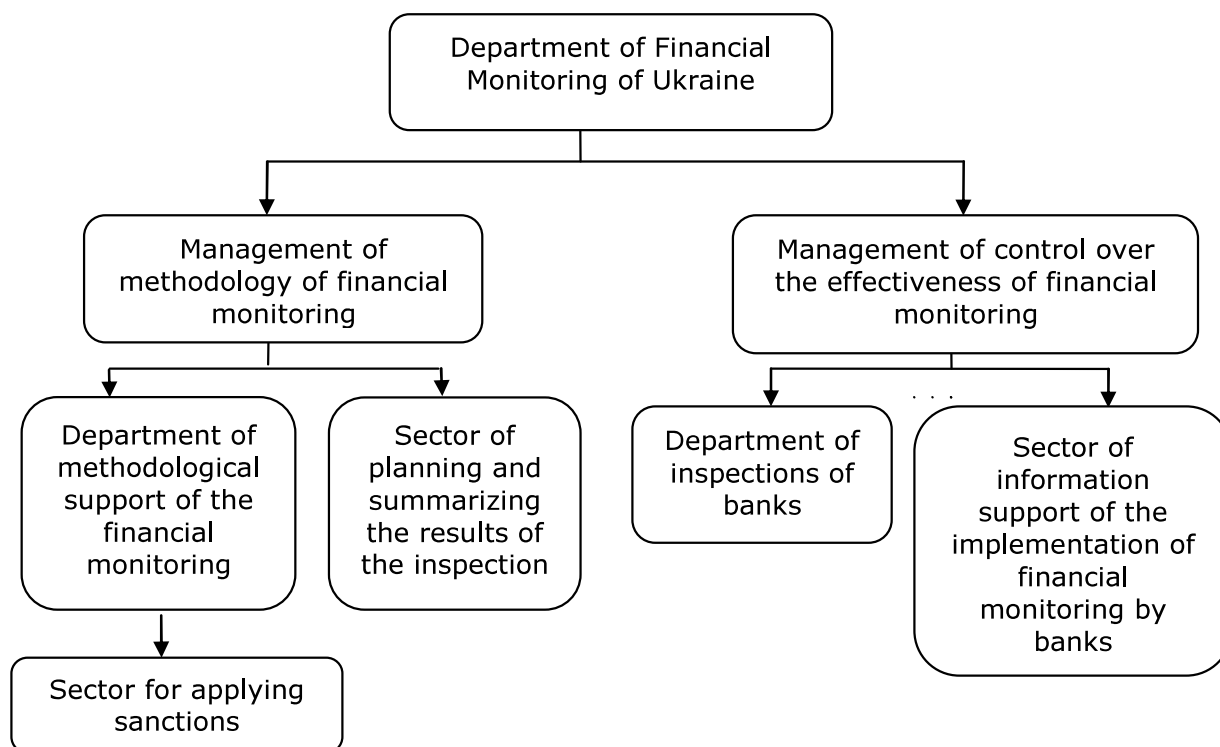
In Ukraine for the regulation of relations in the sphere of combating legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism, in accordance with the Law of Ukraine "On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism" operates a two-tier system of financial monitoring which includes: the state financial monitoring and the primary financial monitoring.

An important component of the system of financial monitoring of Ukraine is the National Bank of Ukraine. It is the subject of state financial monitoring, which performs state regulation and supervision in the sphere of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or terrorist financing for banks, payment organizations and members of payment systems, which are banking institutions.

To prevent it from using the banking system for the legalization of criminal incomes and financing of terrorism, National Bank of Ukraine has established a special department, whose functions include the issue of the appropriate checks of banks 1 and 2 groups.

Department of Financial Monitoring of the National Bank of Ukraine was established in 2002 with the adoption of the Law of Ukraine "On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds of crime".

The main task of the Department of Financial Monitoring is to oversee compliance by banks, payment organizations and members of payment systems, which are banking institutions, branches of foreign banks, the requirements of Ukrainian legislation in the sphere of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or financing of terrorism (Figure 1).

Figure 1 - The structure of the Department of Financial Monitoring of Ukraine

Source: built on the basis of our own research

Department of Financial Monitoring of the National Bank of Ukraine is composed of the Management of methodology of financial monitoring and of the Management of control over the effectiveness of financial monitoring.

Management of methodical and regulatory organizational support financial monitoring established to ensure a clear legal and regulatory framework, because established norms and laws of the state simply is not able to counteract the legalization (laundering) laundering.

Department of methodological support of the financial monitoring develops and improves methodological framework for the regulation of relations in the sphere of counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime.

Sector of planning and summarizing the results of the inspection forms documents after an inspection of banks (certificate of inspection or the inspection report - the single document form on the results of comprehensive inspections of the bank).

Sector for applying sanctions on violations of legislation in the field of prevention of legalization (laundering) of illegally obtained money, namely the imposition of fines, penalties, revocation of licenses and other.

The main task of Management of control over the effectiveness of financial monitoring is the implementation of banking regulation and supervision for its efficiency in the field of prevention of legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing.

Department of inspections of banks engaged in carrying out inspections of banks with the help of a plan of inspections to monitor banks' compliance with the law in the field of prevention of legalization (laundering) of proceeds from crime.

Sector of information support of the implementation of financial monitoring by banks involved in familiarization and training of staff of the bank for the proper performance of their duties for the financial monitoring, providing ongoing advice to employees of banks and provides other information provision for financial monitoring.

To ensure proper oversight of compliance by banks with the requirements of legislation regulating relations in the sphere of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or terrorist financing, on an annual basis, taking into account the risk assessment in this area during 2014, experts of the National Bank of Ukraine conducted 193 site inspections of banking institutions (188 scheduled and unscheduled 5) to comply with the requirements of the relevant legislation and compiled 44 acts off-site supervision. As a result of violations were applied appropriate sanctions / penalties.

The audit results provided an opportunity for banks to timely pay attention to the weaknesses in the risk management system legalization of criminal incomes or financing of terrorism in order to avoid and prevent future deficiencies.

Today the banking system is the most high-risk area. This is because, firstly, it is kind of an arena of struggle for the redistribution of property; secondly, "laundered" money is usually placed in bank accounts that are often open to nominees.

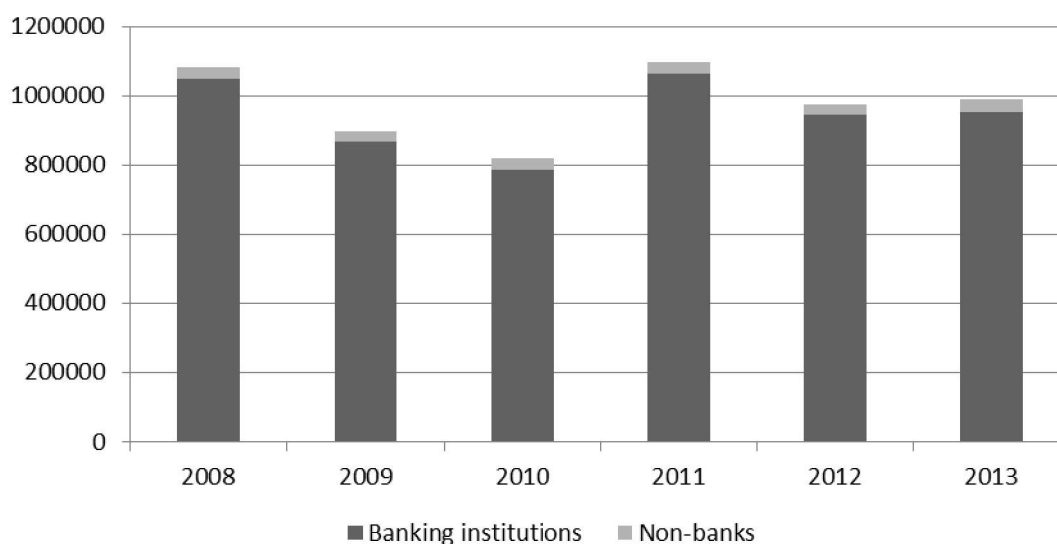
Banks and non-banks have sent a messages that includes the financial transactions relating to:

- activities "convert-centers" and companies with fictitious involved in the legalization (laundering) of proceeds from crime;

- appropriation of funds of economic entities and individuals, including by tampering of computer software;
- «junk" securities and debt obligations;
- acquisition of assets by illicit funds;
- theft / appropriation of budgetary funds and other government assets;
- fraud in insurance activities;
- illegal withdrawal of funds abroad;
- activities of pyramid schemes;
- financing of terrorism [Polozhenya 2003].

Increasing the number of posts, on the one hand, indicating the active work of the intrabank system of financial monitoring, on the other - an increase in financial transactions with signs of legalization (laundering) of proceeds of crime, poses a threat to the country's economic and financial situation worsen.

In 2013 according to statistics of SSFMU from banking institutions was obtained 96.37% of the total number of messages on the financial transactions (Figure 2).

Figure 2 – The dynamics of information on financial transactions by bank and nonbank institutions during 2008-2013.

Source: built on the basis of [Richnuy zvit Dergavnoi slygbu finansovogo monitorungy Ukrainu 2013]

As you can see, the most active in the reporting system in the context of reporting entities are precisely the banks that send bulk of reporting transactions subject to financial monitoring.

Many Ukrainian scientists argue that the current system of financial monitoring in Ukraine is underdeveloped, because the Institute of struggle against legalization of illegally obtained money in Ukraine is still young: there is no general national practice to identify and investigate such crimes and commitment to justice for these acts; no effective stable system of training specialists with technology of investigation of crimes related to the legalization (laundering) of illegal proceeds, including the skills of search and identification of the money placed in offshore areas; not enough open and accessible statistics on money laundering offenses, without which it is very difficult to develop adequate responses (existing official statistics reflect only the tip of the iceberg or what

can not be hidden). All this gives grounds for improving the organization of financial monitoring system and increasing its efficiency.

In our opinion, the banking institutions should pay considerable attention to the formation of an effective system of internal financial monitoring.

According to the Regulation on the implementation of financial monitoring by banks №189 bank can establish intra-system prevention of legalization of criminal incomes or financing of terrorism, in which the individual powers of keeping a register of financial transactions, a decision on the report of the specially authorized body on financial transactions in the region concerned will carry out certain bank separated units of the bank (appointed senior officials of separate divisions of the bank).

The rules of banking institutions "know your customer" and customer identification as a method to minimize the risk of the financial institutions for the "laundering" of funds are central to the organization of activities of financial monitoring in the bank as the subject of initial financial monitoring.

Financial institutions need to have the details of each of its customers, namely, their place of residence, professional activity, sources of funds, the purpose of account opening etc. This will help them quickly identify possible signs of laundering of proceeds of crime.

The main principles of the development policy of "know your client» (KYC - «know your customer») is a standard of the Basel Committee on Banking Supervision [Basel III 2010]. They contain recommendations on the identification of customers, giving up the practice of conducting anonymous accounts and encourage banks to cooperate with law enforcement. The standards also referred to the need to carefully monitor the accounts of high-risk and banks are trying to attract customers with a high net worth. Declaration on the Prevention of criminal use of the banking system for money laundering adopted by the Basel Committee in December 1988, the first set of international standards for combating money laundering of the financial system.

An important component of effective work to prevent the legalization (laundering) of proceeds from crime is a constant monitoring of accounts and transactions. The bank has to put in order to understand the nature of the activities of his client and the nature of produce receipts on his bills. Based on this bank should not simplify the procedure of identification when transferring accounts to another banking institution, which has a policy of "know your customer" does not understand the reason for such an operation, since there is a possibility that the previous bank refused in customer service due to the inability to verify the data used to identify the client.

An equally important aspect of the effective operation of interbank system of preventing legalization of criminal incomes and financing of terrorism is to have ongoing training programs for their employees. Training schedule and content of training programs for the various sectors must be adapted by the bank in accordance with their needs. Training requirements should be different for new employees; for employees serving clients ("front office"); officials responsible for the observance of rules and regulations, or employees who serve more customers. Staff "front office", which works directly with the public should be trained to verify the identity of new customers, detect due diligence in the handling of customer accounts on an ongoing basis and to identify suspicious activity schemes. Regular training must be constantly repeated to remind employees of their obligations and to inform about new developments. It is important that all relevant employees are aware of the constant need for policy

and its implementation of KYC. Service culture in the banks, which promotes such understanding, is a major key to its successful implementation.

The system of financial monitoring of Ukraine is a structure that needs to respond flexibly to the challenges and threats that arise in real time. In connection with the difficult situation in the eastern regions of Ukraine, which is a consequence of the taking of hostages, civilian and military targets, worsening the socio-political situation and human casualties, urgent is the issue of depriving individuals associated with terrorist and separatist activities, sources of financing. In July 2014 SSFMU signed a number of recommendations for the reporting entities about the risks associated with the financing of separatist and terrorist activities on the territory of Ukraine. The guidelines provide that reporting entities should identify financial transactions in respect of which there are reasonable grounds to suspect that they are connected, touch or intended to finance terrorism, and to inform the SCFMU and certain law enforcement bodies, in particular the Security Service of Ukraine and strengthen the risk management system: to carry out the organizational and legal arrangements for customers whose activity indicates an increased risk of their operations

Conclusions. The process of forming a system of financial monitoring in the banking business as a system of prevention and counteraction to legalization of money obtained by criminal means is still at the development stage and requires research and development of practical recommendations, taking into account peculiarities of the national market and international experience.

Customer Identification Program, the policy of "know your customer", risk management system legalization of criminal incomes or financing of terrorism, training programs employees of the bank should be aimed at improving the efficiency of anti-money laundering, timely and effective response system to the new challenges in relation to the risks associated with Financing of separatist and terrorist activities on the territory of Ukraine.

References

- Baranovsky, A. (2003). *Vidmuvannya groshey: sytnist' ta shlyahu zapobigannya*. Kharkiv: Fort.
- Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems (2010). Retrieved from <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
- Best Practices Evaluation Methodology of FATF and efficiency of systems for combating money laundering and combating the financing of terrorism. (2013). Retrieved from www.fatf-gafi.org/
- Dmutrov, S., Yegov, A., & Kovalenko, V. (2007). *Mignarodnuy dosvid y sferi zapobigannya ta protudii vidmuvannyu dohodiv, oderganuh zlochunnum shlyahom ta finansyvannya terorusmy*. Symu: UABS NBU.
- Francis, D. (2014). A Beginner's Guide To Laundering Money. Retrieved from <http://www.businessinsider.com>
- International standarts on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation – The FATF Recommendations. (2012). Retrieved from www.fatf-gafi.org
- Kadnichanska, V. M., & Vyadrova, I.M. (2012). *Finansovuy monitoring v banky*. Kharkiv: HIBD UBS.
- Kievets, A. (2004). Chi buvaut' brudni groshi v bankah. *Yurudchnuy gurnal Yustinian*, 10, 82-87.
- Kyrishko, O. (2011). Realizaciya finansovogo monitorungy yak zasoby reguluyvannya finansovogo runky. *Ekonomichni nayku*, 8, 194-200.

- Metoduchni rekomendacii shodo organisacii vnutrishn'ogo finansovogo monitorungy v bankah № 143. (2009). Retrieved from <http://www.sdfm.gov.ua/>
- Polozhenya pro zdiysnenia bankamu finansovogo monitorungy № 189. (2003). Retrieved from <http://www.sdfm.gov.ua/>
- Quirk, P. (1997). Money Laundering: Muddying the Macroeconomy. *Finance & Development*, 96, 7-9.
- Rekomendacii dlya subjektiv pervunnogo finansovogo monitorungy shodo ruzukiv, povyazanuh iz finansuvanniam separatusts'kuh ta terorustuchnuh zahodiv na terutorii Ukrainu. (2014). Retrieved from <http://www.sdfm.gov.ua/>
- Richnuy zvit Dergavnoi slygbu finansovogo monitorungy Ukrainu. (2013). Retrieved from <http://www.sdfm.gov.ua/>
- Rodolfo Uribe. (2003). Changing Paradigms on Money Laundering. Retrieved from http://www.cicad.oas.org/oid/new/information/observer/Observer2_2003/MLParadigms.pdf
- The dynamics of information on financial transactions by bank and nonbank institutions during 2008-2013. (2013). Retrieved from <http://www.sdfm.gov.ua/>
- Zakon Ukrainu «Pro zapobigannya ta protudiyu legalizacii (vidmuvannya) dohodiv, oderganuh zlochunnum shlyahom, finansyvannya terorusmy ta rozpovsyudgennya zbroi massovogo znush'ennya». (2014). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 03.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 18.06.2015*

Andrii Solovarov

University of Banking
of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv),
Ph.D. Student,
Kyiv, Ukraine
andrei.solovarov@gmail.com

**ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN
BANKING SECTOR THROUGH THE PRISM OF PRUDENTIAL
BANKING SUPERVISION**

Abstract. In Article were investigated features implementation prudential Banking supervision in Ukraine. The conducted calculation and analysis activities Banking sector indicators of Ukraine on the basis of data of national report of the National Bank of Ukraine, that caused attempt to detect Indicators of the effectiveness Banking sector. Factual level of the effectiveness prudential Banking supervision in Ukraine has been substantiated and the direction of its increase with current trend of the Economic development in the country has been proposed.

Keywords: bank, banking supervision, prudential banking supervision, economic standards, economic indicators.

Formulas: 0; fig.: 8; tabl.: 1; bibl.: 13

JEL Classification: G12, G18, G21, G28

Introduction. As a key tasks of the current research the generalization indicators of Ukrainian banking sector, the structuring of such conditions in dependence on predictability of the information environment prudential banking supervision, the determination of basic advantages and shortages of the prudential banking supervision in modern conditions.

Literature review and the problem statement. The practicability of research of the task of analysis prudential banking supervision. This importance is confirmed by domestic scientists' research, among which: Sydorenko [Sydorenko 2013], Khrystoforova [Khrystoforova 2009], Schvets [Schvets 2009, 2011], Tsytsyk [Tsytsyk 2014], Diakonova [Diakonova 2008]. The substantial contribution in development of theoretical approaches for banking supervision is made by next famous scientist: Vasyurenko [Vasyurenko 2011], Yatsenyuk [Yatsenyuk 2004], Lyubun [Lyubun, Raievskiy 2005], Kovalenko [Kovalenko 2007], Zintchenko [Zintchenko 2006].

The purpose of this article is developing and grounding of the theoretical and methodological aspects of prudential banking supervision according to the economic performance of the Ukrainian banking system.

Research results. National Bank of Ukraine does the prudential banking supervision based on the existing regulatory framework. The main recommendations for the organization and practical implementation of prudential banking supervision activities in fixed positions: the Constitution of Ukraine; Laws of Ukraine ("On banks and banking activity", "On the National Bank of Ukraine" and "On amendments to some legislative acts of Ukraine to prevent negative consequences for the stability of the banking system", "On the prevention of legalization (laundering) of proceeds from crime, or financing of terrorism", "On Financial Services and State Regulation of Financial Markets "); Decisions and orders of the National Bank ("Instruction on the regulation of banks in Ukraine", "Guidelines for the inspection of banks' risk assessment

system", "Guidelines for the organization and operation of risk management in banks Ukraine", "Guidelines on the procedure analyzing the financial condition and report on the monitoring of the bank – legal entity", "Guidelines on procedure of stress testing in banks Ukraine", "On organization of internal audit in commercial banks of Ukraine", "On the procedure for the determination of ratings rating system CAMELS "); and other legal acts of Ukraine [Vasyurenko, Sydorenko 2011]

National legal framework governing prudential bank supervision supplemented by foreign regulatory acts, including: EU Directive, regulations and recommendations of the Basel Committee on Banking Supervision, the basic of which are: Core Principles for Effective Banking Supervision, 1997 and updated 2006 edition. and 2012, Basel I – "International Convergence on measurement and capital requirements" in 1988 and updated edition 1996, Basel II – "International Convergence on measurement and capital requirements: New Approaches", 2004 Basel III – in 2010, 2013 and so on. In particular, the implementation of the requirements of the Basel Committee on Banking Supervision and the Core Principles for Effective Banking Supervision in Ukraine started in the early 2000s, and since 2008 the NBU declared a policy of transition to supervision of banks based on risk assessment. This allowed Ukraine as close as possible to international standards of prudential banking supervision and make reorientation of retrospective surveillance in perspective.

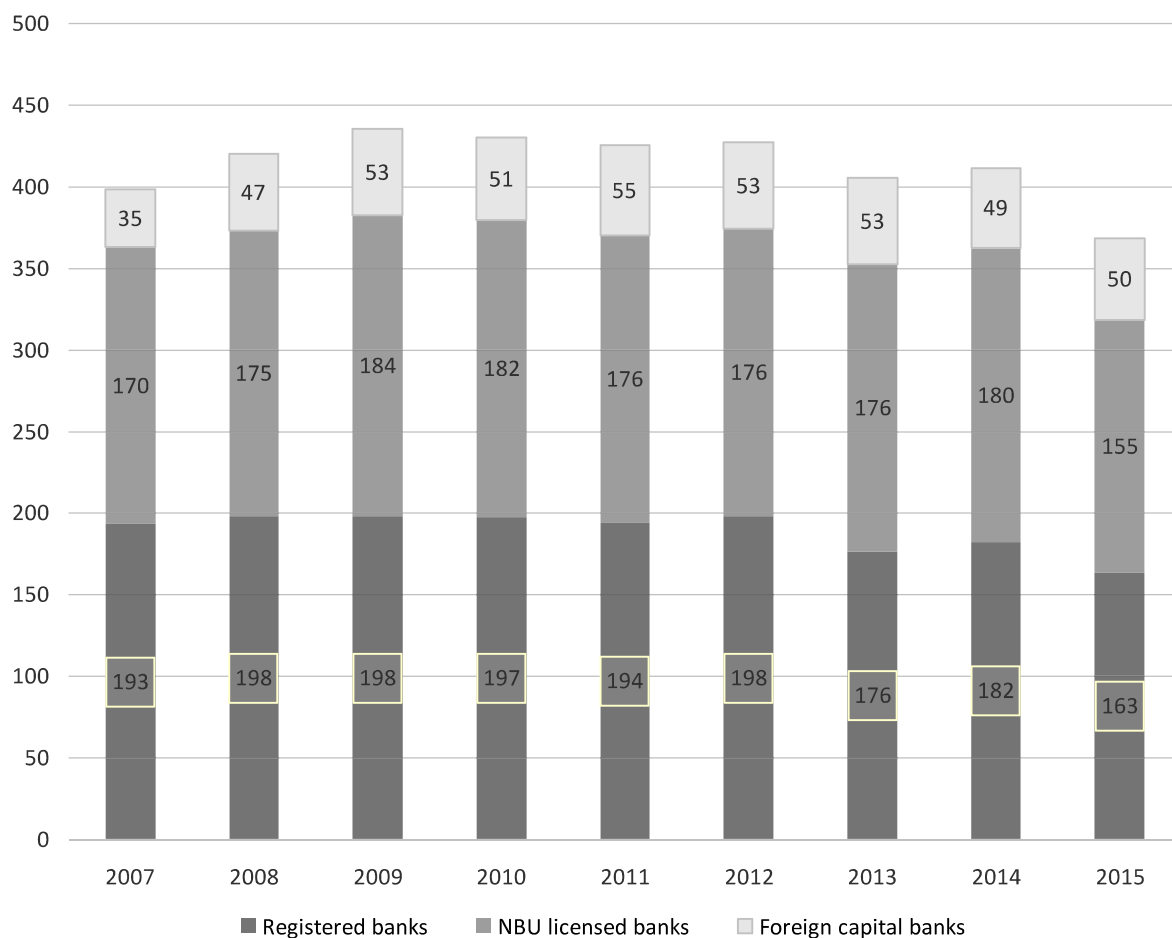
In terms of the concept of prudential banking supervision based on risk assessment, the National Bank aims to determine the scope of banking activities, which together may pose an unacceptable risk to the banking system. In this context, the National Bank of Ukraine identified nine categories of risk: credit risk, liquidity risk, interest rate risk, market risk, currency risk, operational and technological risk, reputational risk, legal risk, strategic risk and so on. Resolution of the National Bank of Ukraine "Guidelines for the inspection of banks' system risk" of 15 March 2004 p. №104 shows that the risk assessment in the evaluation system of bank risks must reflect as actual and potential risk profile of the bank. In this assessment and based strategy and actions of the banking supervision. Using this approach, representatives of the banking supervision NBU should determine how certain existing or potential problems faced by the bank or banking system, affect the nature and level of risks in the bank, and provide a greater amount of focus supervisory resources to areas of high risk. National Bank of Ukraine defined system for evaluation of each risk category. The system of risk assessment, using appropriate methods and criteria for risk management allows the NBU, as a body of prudential banking supervision, to determine which program supervisory action should be developed for each bank [Mishkin 2001, Yatsenyuk 2004, Lyubun' 2005, Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems 2011].

Ukraine's banking sector has structural features of the structure, which undoubtedly affects the specific organization of prudential banking supervision. Thus, all banks divided into four groups by assets. As of 1 January 2015 Ukraine registered a total of 163 banks with a banking license to 155 as of February 1, 2015, of which 1 bank licensed sanation bank, one bank is under restructuring (JSC "Bank Renaissance Capital"). As of March 20, 2015 – 38 banks are under liquidation, the introduction of the interim administration – 16 institutions (Fig. 1).

As of January 1, 2015 and a group of banks accounted for 15 institutions, the second group – 19 banks, III group – 33 banks and IV group – 95 banks respectively.

As of 01.02.2015 in Ukraine there are 50 banks with foreign capital, including 19 banks with 100% foreign capital.

Figure 1 – Changes in the number of banks and the structure of the Ukrainian banking sector in 2007-2015 yy

Source: built on the basis of [Osnovni pokaznyky diyalnosti bankiv Ukraini za berezen 2015 rik 2015]

The share of foreign capital in the authorized capital of banks amounted to: in 2010 - 35.8%, 2011 - 40.6%, 2012 - 41.9%, 2013 - 39.5%, 2014 - 34.0% on 01.01.2015 - 32.5%, for 02.01.2015 - 32.6% at the beginning of the year (Table 1). In the continuation of certain trends in the share of foreign capital in Ukrainian banks from January 2014 to February 2015 decreased by 1.4 percentage points to 32.6%. This trend is due to the fact that banks with foreign capital continued to curtail activity in the retail banking market in Ukraine and shifts corporate segment. Some of them continue the process of leaving the Ukrainian banking market in the absence of short-term essential prerequisite for improving the business climate and favorable business environment in Ukraine (Figure 1).

Dynamics for 2014 and the values of economic standards in the banking system of Ukraine as of 01.01.2015:

- *Capital Standards:*

N1: Regulatory Capital (mln. UAH). - As of 01.01.2015 p. 188 amounted to 948.90 mln. UAH. - A decline of -16 027.00 mln. UAH., Or -7.82%;

N2: adequacy (the adequacy) regulatory capital (minimum 10%) - as at 01.01.2015 was 15.60 - a decline of -2.66 or at -14.57%;

Table 1 – Performance of the Ukrainian banking sector in 2007-2015 yy

Indicator	Years								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Registered banks	193	198	198	197	194	198	176	182	163
NBU licensed banks	170	175	184	182	176	176	176	180	155
Assets of banks, bln. UAH	340,2	599,4	926,1	880,3	942,1	1054,3	1127,2	1278,1	1306,2
Granted loans, bln UAH	269,3	485,4	792,2	747,3	755,0	825,3	815,3	911,4	1000,2
Long-term loans, bln. UAH	157,2	292,0	507,7	441,8	420,1	426,4	394,2	464,2	516,2
The ratio of long-term loans to granted loans, %	58,4	60,2	64,1	59,1	55,6	51,7	48,4	50,9	51,6
The share of overdue loans in total loans, %	1,1	1,3	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	14,6
Liabilities of banks, bln. UAH	340,2	599,4	926,1	880,3	942,1	1054,3	1127,2	1278,1	1306,2
Equity, bln. UAH	42,6	69,6	119,3	115,2	137,7	155,5	169,3	192,6	142,4
Regulatory capital, bln. UAH	41,1	72,3	123,1	135,8	160,9	178,5	178,9	204,9	188,9
Authorized capital, bln. UAH	26,3	42,9	82,5	119,2	145,9	171,9	175,2	185,2	180
The share of foreign capital in the authorized capital, %	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0	32,6
Liabilities of banks, bln. UAH	297,6	529,8	806,8	765,1	804,4	898,8	957,9	1085,5	1163,8
The regulatory capital adequacy (H2), %	14,2	13,9	14,0	18,1	20,8	18,9	18,1	18,3	13,81
The share of capital in liabilities, %	12,5	11,6	12,9	13,1	14,6	14,7	15,0	15,1	15,0

Source: built on the basis of [Osnovni pokaznyky diyalnosti bankiv Ukraini za berezen 2015 rik 2015]

- Liquidity ratios:

N4: Instant liquidity ratio (not less than 20%) - as at 01.01.2015 was 57.13 - an increase of 0.14, or 0.25%;

N5: Current liquidity ratio (not less than 40%) - as at 01.01.2015 was 79.91 - a decline of -0.95 or -1.17% to;

N6: Short-term liquidity (no less than 60%) - as at 01.01.2015 was 86.14 - a decline of -2.97 or -3.33% to;

- Standards credit risk:

N7: the maximum credit risk per one counterparty (no more than 25%) - as at 01.01.2015 was 22.01 - a decline of -0.32 or -1.43% to;

N8: The ratio of large credit risks (no more than 8 times the amount of regulatory capital) - as at 01.01.2015 was 250.04 - an increase of 77.99 or at 45.33%;

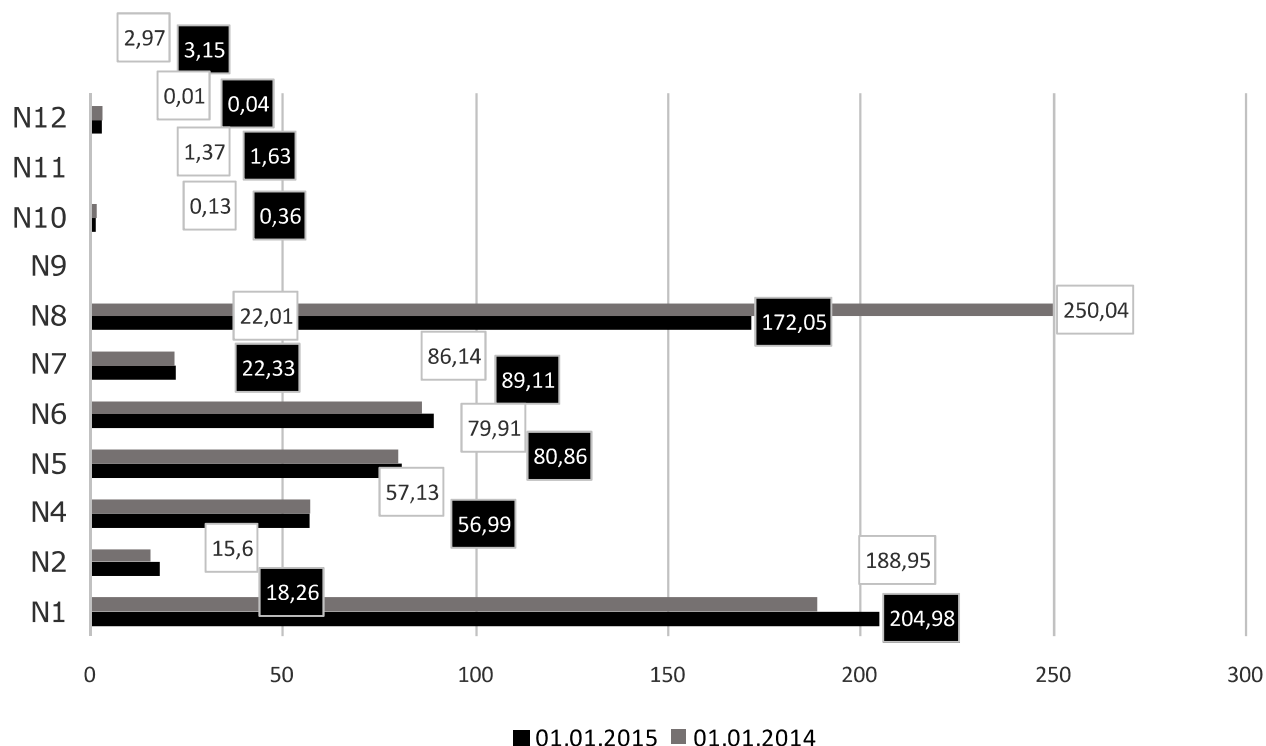
N9: Maximum loan, guarantees and sureties granted to one insider (no more than 5%) - as at 01.01.2015 was 0.13 - a decline of -0.23 or at -63.89%;

N10: Maximum total amount of loans, guarantees and sureties issued to insiders (no more than 30%) - as at 01.01.2015 was 1.37 - a decline of -0.26 or at -15.95%;

- Standards investment:

N11: The ratio of investment in securities by each institution (maximum 15%) - as at 01.01.2015 was 0.01 - a decline of -0.03 or at -75.00%;

N12: Ratio of total investment (up 60%) - as at 01.01.2015 was 2.97 - a decline of -0.18 or -5.71% (Fig. 2).

Figure 2 – Dynamics of economic standards in the Ukrainian banking system as of 01.01.2014 and 01.01.2015

Source: built on the basis of [Osnovni pokaznyky diyalnosti bankiv Ukraini za berezen 2015 rik 2015]

Main indicators of banks in Ukraine.

Assets of banks in Ukraine 01.01.2015. Totaled 1.3169 trillion. UAH. (on 01.01.2014. - 1278.0 bln. UAH.), the total assets (not adjusted for reserves under active transactions) -1.5208 trillion. UAH. (on 01.01.2014 - 1.4086 trillion. UAH.).

The breakdown of total assets at 01.01.2015:

- Highly liquid assets - 10.2%
- Investments in securities - 11.1%
- Credit transactions - 66.2%
- Other assets - 12.5%.

Capital of banks 01.01.2015 Was 148.0 bln. UAH., Or 11.2% of banks' liabilities. The authorized capital of banks amounted to 180.1 billion. UAH (Fig. 3).

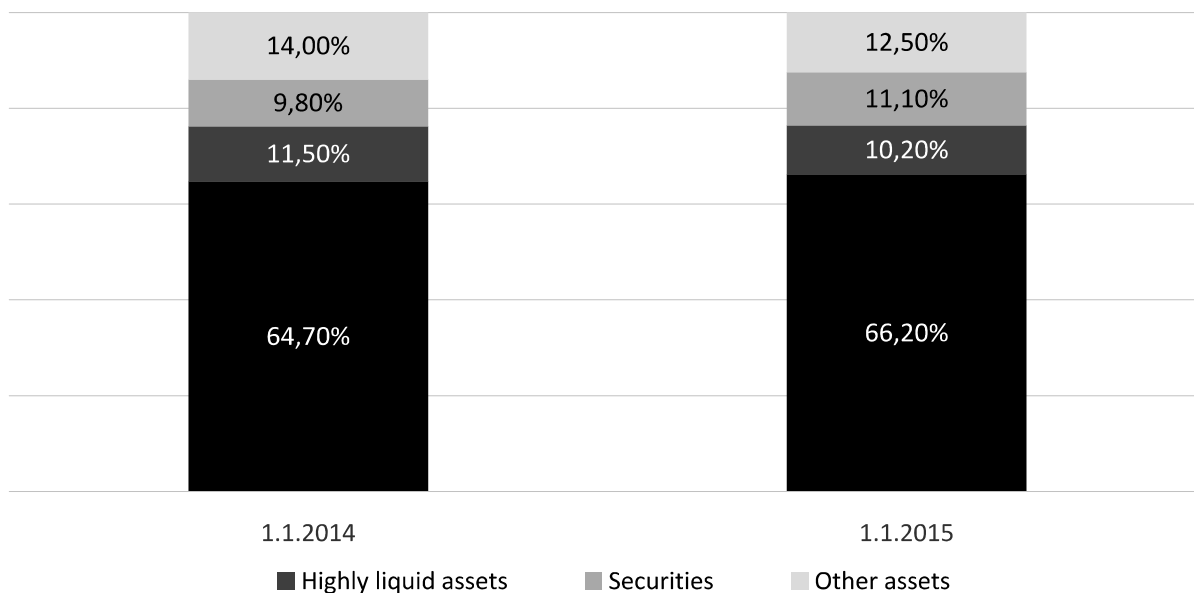
The main components of liabilities on 01.01.2015:

- Means individuals - 416.3 billion. UAH. (35.6%);
- Funds legal entity - 261.3 billion. UAH. (22.4%).

Deposit portfolio:

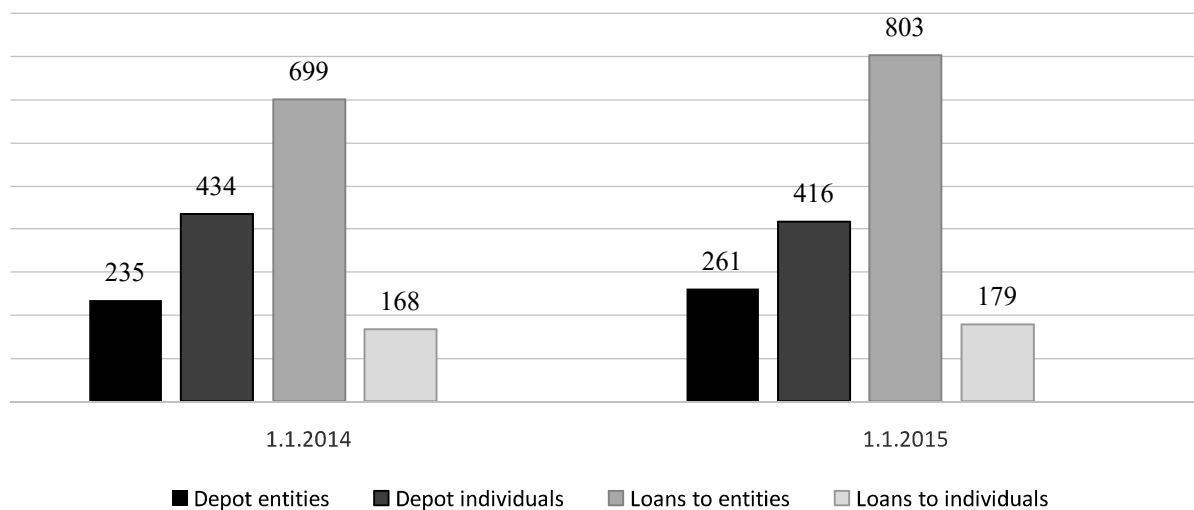
- Individuals decreased in December to -0.2% or -871 000 000. UAH. The share of fixed-term funds is 76.6%;

- Entities rose in December by 3.8% or 9.111 billion. UAH., Term funds share is 39.2% (Fig. 4).

Figure 3 – Asset structure, %

Source: built on the basis of [Osnovni pokaznyky diyalnosti bankiv Ukraini za berezen 2015 rik 2015]

Figure 4 – Deposit and loan portfolios, bln. UAH

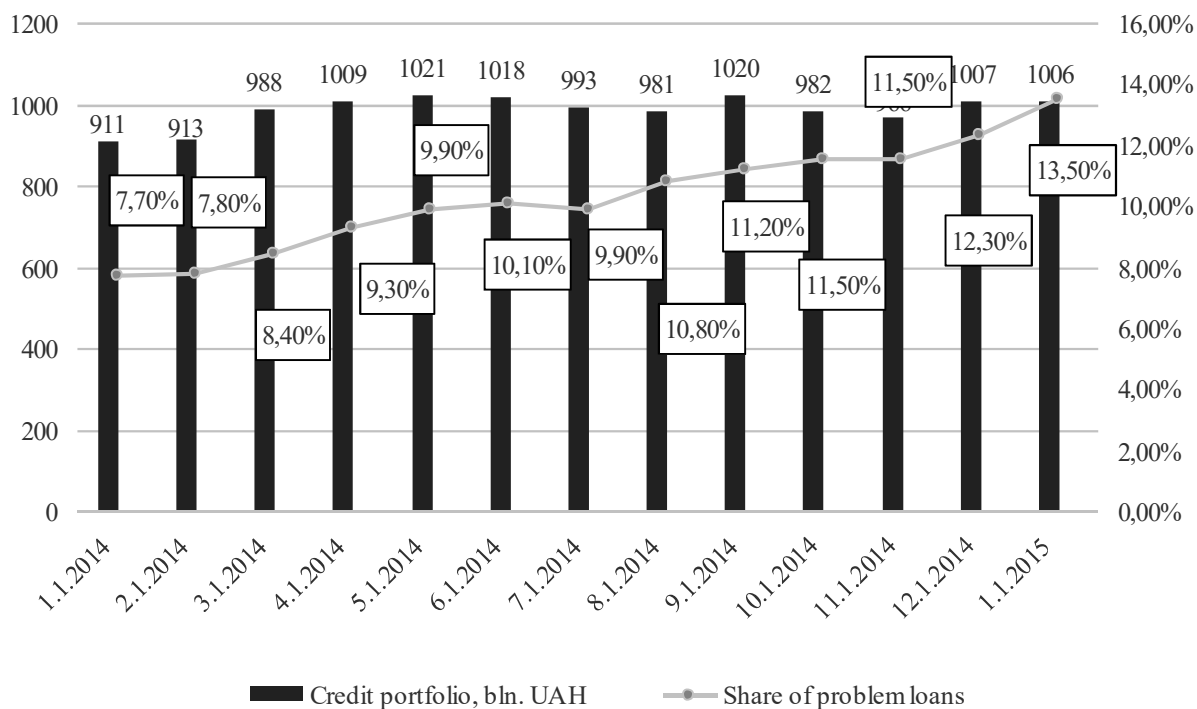
Source: built on the basis of [Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2014 rik 2014]

Credit portfolio:

- Individuals decreased in December to -0.7% or 1.222 billion. UAH.

- Entities rose in December by 5.0%, or 37.313 billion. UAH (Fig. 5).

The share of bad loans in the total loans to 01.01.2015 was 13.5% or 135.8 billion. UAH.

Figure 5 – The quality of the credit portfolio of the Ukrainian banking system
 Source: built on the basis of [Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2014 rik 2014]

The structure of income and costs of banks on 01.01.2015.

Income and expenses of banks by 2014 compared to 2013:

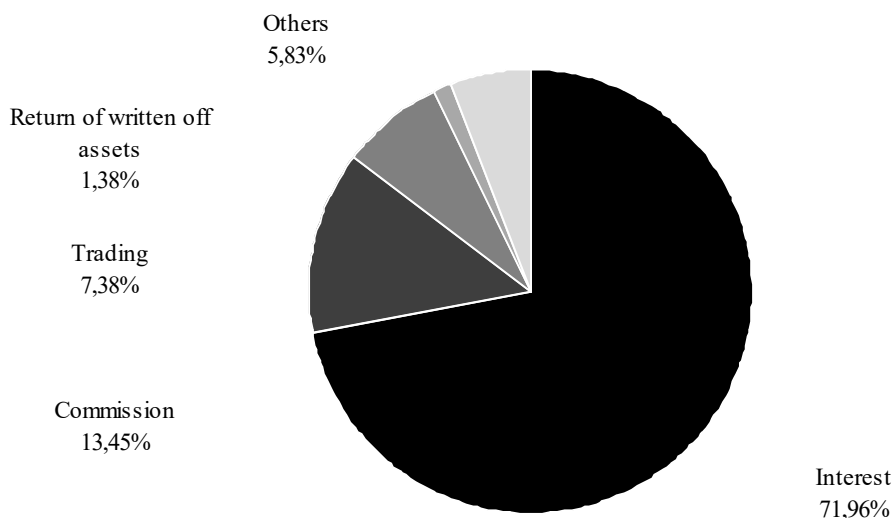
- Revenues increased by 24.5% to 210.2 billion. UAH;

- Costs increased by 57.2% to 263.2 billion. UAH

The loss of the banking system of Ukraine totaled 52.9 billion. UAH.

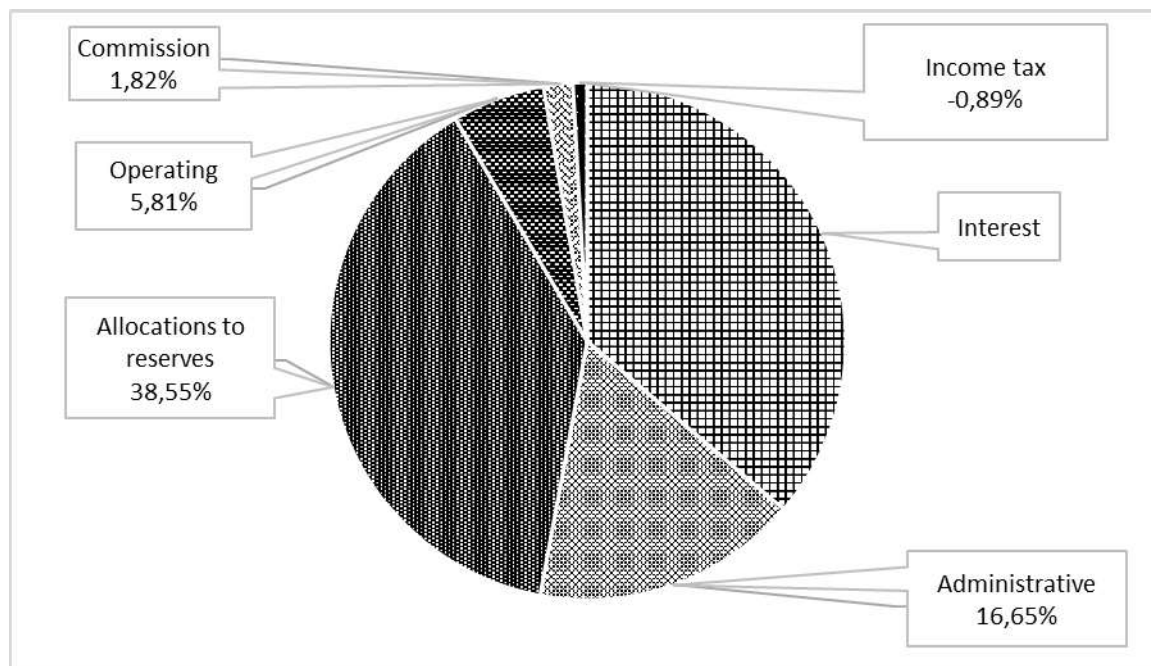
On the financial result of the banking system of Ukraine adversely affected losses of troubled banks -19.9 billion. UAH.

Excluding the losses of the banks loss on the banking system amounted to - 33,1 bln. UAH (Fig. 6, Fig. 7).

Figure 6 – Income as to 01.01.2015

Source: built on the basis of [Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2014 rik 2014]

Figure 7 – Costs as to 01.01.2015

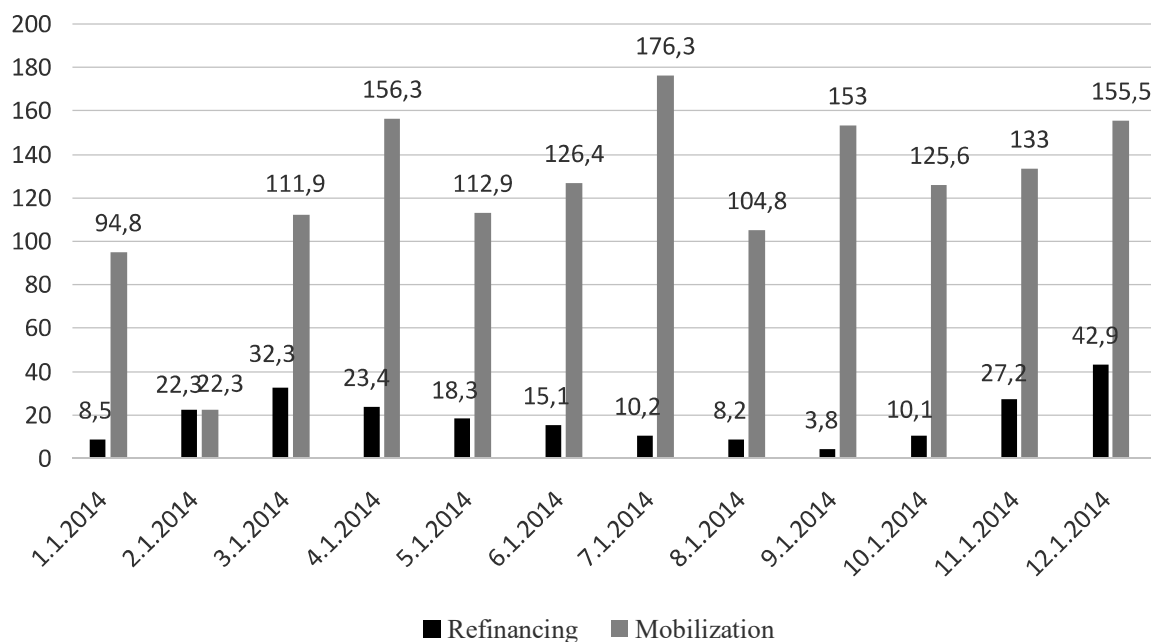
Source: built on the basis of [Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2014 rik 2014]

The volume of refinancing of banks in December totaled 42.9 billion. UAH. (From the beginning of the year - 222.3 billion. UAH).

The weighted average interest rate was 17.95% per annum (YTD - 15.57%).

The volume of mobilization operations in December amounted to 155.5 billion. UAH. (YTD - 1.4727 trillion. UAH).

The weighted average interest rate - 8.34% (YTD 5,68%) (Fig. 8).

Figure 8 – NBU regulation of bank liquidity, bln. UAH

Source: built on the basis of [Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2014 rik 2014]

Ensuring stability relies on the National Bank of Ukraine as the main supervisor through event prudential banking supervision. NBU, in turn, is intended to influence the management of banking risks at different levels: at the micro level - encouraging banks to actively use and improvement of the internal systems of risk management, directing them to monitor the different categories of sources of risk and improved methods to minimize them; and at the macro level - monitoring compliance with prudential banking supervision and creating favorable framework conditions for the use of modern technologies of risk management through the introduction of targeted risk management.

As seen from the analysis, the banking sector Ukraine is in the process of formation and does not have sufficient capacity, balanced number of participants and the existing legal framework. Therefore, it is fragile. Avoiding risks within banks activities is not possible. That is why the quality of the organization of risk management of banks, their constant control of the Management Board and the appropriate monitoring and supervision by prudential bank supervision is a necessary condition for maintaining stability of the banking system of Ukraine.

Considering the current economic realities and trends of financial markets, there are numerous existing challenges of the banking system of Ukraine: the stabilization of the banking sector, combating corruption through greater automation of banking supervision with the further possibility to increase the transparency of supervision, improve the efficiency of financial management and so on. All these calls signal the urgent need to reform the system of banking supervision, including prudential.

Conclusions. Nowadays in Ukraine are consistently implemented reforms in the financial sector. On the one hand, made reform of public finances, which include: stabilization of the budget deficit, public debt optimization, improving the efficiency of public spending, improve public financial management, strengthening of financial and fiscal discipline, reform of intergovernmental relations. On the other hand the reforms of the financial sector, aimed, in particular, the maintenance of low inflation, stability and level of capitalization of the financial system, increasing the amount of financial services, restore lending to the economy with a simultaneous reduction in the risk of financial system, growth and development of the stock market and financial services market. However, in reality there is a situation where the financial system, designed to ensure sustainable economic development of the state is not able to fully function and carry out its functions. Among these reasons: the decrease in financial services, particularly in lending business and the public; lack of long-term financial resources; underdevelopment and low financial market transparency and more.

Prudential risk-based banking supervision, the conditions for its effective implementation, ensure the stability of the banking system to risks and the ability to manage them. In order to achieve maximum stabilizing effect in the country should operate an effective system of prudential banking supervision from the local level (supervision within an individual bank) and moving to regional (within the territorial offices of the central banks) national (at the central bank) and supranational levels of supervision. This organizational structure will ensure maximum coverage of the internal and external environment for the effective management of banking risks. In general, strengthening the role of the NBU within the context of prudential supervision in the management of banking risks can occur in three scenarios: taking over the National Bank of Ukraine on some risks; the use of leverage, enabling banks to

focus less risky transactions, and compliance with regulations; recognizing that banks are able to manage risk and maintain their independence in the development of risk management.

References

- Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems - revised version June 2011. (2011). Retrieved from <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
- Dyakonova, I. I. (2013). Rozvytok metodychnykh pidkhodiv do otsinyuvannya nezalezhnosti orhaniv bankivskoho nahlyadu. *Aktualni problemi ekonomiki*, 2(140), 63-67.
- Lyubun, O.S. (2005). *Bankivskiy naglyad*. Kyiv: Tsentr navch. I-ry.
- Metodychni vkazivki z inspektuvannya bankiv «Systema otsinky ryzykiv». (2004). Postanova pravlinnya Natsionalnoho banku Ukraini vid 15 bereznia 2004 r., #104. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>
- Ofitsiyinyi sayt Natsionalnoho Banku Ukraini. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua>
- Osnovni pokaznyky diyalnosti bankiv Ukraini za berezen 2015 rik. (2015). Natsionalniy bank Ukraini. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807
- Pro Natsionalniy bank Ukraini. (1999). Zakon Ukrayiny vid 20 travnya 1999 r. #679-XIV. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page>.
- Prudential Regulation and Supervision of the Banking Sector and Banking Crises: A Cross Country Empirical Investigation. (2007). *Aytül Ganiolu – BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Cilt: 1, Say: 2*, Retrieved from http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/BDDK_Dergi/4216Makale-1.pdf
- Prudential supervision of banks / Westpac Banking Supervision. Retrieved from <http://fsi.treasury.gov.au/content/downloads/PubSubs/000090h.pdf>
- Prudential Supervision: What Works and What Doesn't / Editor F.S. Mishkin. (2001). Retrieved from <http://papers.nber.org/books/mish01-1>
- Richnyy zvit Natsionalnoho banku Ukraini za 2014 rik. (2014). Natsionalniy bank Ukraini. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>.
- Stelmah, V.S., Yepifanov, A.O., Salo, I.V., & Yepifanova, M.A. (2006). *Kontrol: inspektuvannya, audyt, bankivs'kyi nahlyad*. Sumy: Universyt. kn.
- The role of central banks in prudential supervision / European Central bank. Retrieved from https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/prudentialsupcbrole_en.pdf
- Vasyurenko, O.V. & Sydorenko, O.M. (2011). *Bankivskiy naglyad*. Kyiv: Znannya.
- Yatsenyuk, A.P. (2004). *Orhanizatsiya systemy bankivs'koho nahlyadu i rehulyuvannya v Ukrayini: dys. k.e.n.: 08.04.01 / Arseniy Petrovych Yatsenyuk*. Sumy: B.V.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 12.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 28.06.2015

Барановський О.І.

д.е.н., професор
Університет банківської справи
Національного банку України (м. Київ),
проректор-директор
Науково-дослідного центру,
Київ, Україна
bai@ubs.gov.ua

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація: В статті наведені різноманітні погляди на значущість управління безпекою, еволюцію категорії «економічна безпека», сутність економічної безпеки та її різновиди. Визначено співвідношення понять «безпека» і «стійкість». Охарактеризовані галузі дослідження економічної безпеки. Розкривається зміст, завдання, моделі та особливості рівнів забезпечення економічної безпеки, його механізму, виокремлюються підсистеми останнього. Виявлена специфіка систем забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: безпека, управління безпекою, економічна безпека, теорія безпеки, наука про безпеку, політика безпеки, загрози економічній безпеці.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 47

Oleksandr Baranovskyi

Doctor of Science (Economics), Professor
University of Banking of the
National Bank of Ukraine (city of Kyiv),
Vice-rector- Director of the
Research Center,
Kyiv, Ukraine
bai@ubs.gov.ua

SUBSTANCE OF ECONOMIC SECURITY

Abstract. Different views on importance of security management, evolution of category "economic security", substance of economic security and its types are described in the article. Correlation between "security" and "resilience" concepts is defined. Areas of research on economic security are presented. Substance, roles, models and specifics of levels of ensuring economic security, its mechanism and subsystems are described. Specifics of system of ensuring economic security is defined.

Keywords: security, security management, economic security, theory of security, security science, politics of security, economic security threats.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 47

JEL Classification: D 78, E 60, E 61, G 18

Вступ. Безпека є предметом досліджень правників, політологів, економістів, держуправлінців, соціологів, філософів, психологів, культурологів, представників природознавчих і технічних наук. Мабуть, немає сьогодні галузі знань, де б питання безпеки, дослідження самого

феномена безпеки не займали певне, часом досить значне місце в системі їхніх наукових положень.

Перші публікації, де було зроблено спробу виокремити сек'юритологію як окрему наукову дисципліну, яка висвітлює проблематику безпеки, з'явилися 1989 р., що було спричинено появою нових потреб та очікувань, а також умовами, що формувалися після революційних змін суспільно-політичного ладу в Європі. Характерною ознакою цих публікацій є багатоаспектність вивчення та "розшифрування" безпеки як об'єкта дослідження, що виникає зі спостереження, зумовленого численними чинниками: об'єктивними і суб'єктивними, соціальними, психологічними та культурними, політичними і юридичними, природничими і технічними, макро- і мікроекономічними, які завжди залишаються поєднаними [Коженювські 2005].

Піонером в цій сфері можна вважати російського дослідника В.Ярочкіна, на думку якого, під сек'юритологією слід розуміти науку, яка займається безпекою життя людини, яка відрізняється та виокремлюється з-посеред інших наукових дисциплін [Ярочкин 2000]. Прибічниками цієї наукової течії є низка польських науковців, серед яких, зокрема, Я. Свінярські [Swiniarski 1999], Т. Ханаусек [Hanausek 2001], Х. Джвігол [Dźwigoł 2003a; Dźwigoł 2003b; Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2014], С. Пьоха [Piocha 2004], Л. Коженювські [Korzeniowski 2001, 2003, 2004], Й. Яношец та Р. Яшек (Чехія), Л. Бостан (Молдова), В. Заплатинський та Я. Серіков (Україна), Л. Хофрайтер (Словаччина) та інші.

В Україні О.Коноваловим вперше було запропоновано приділяти увагу севітології – комплексній науці про безпечне функціонування людини, суспільства, держави та людства [Коновалов 2004].

Т. Ханаусек вживає термін "наука про управління безпекою", зазначаючи, що "якщо існує можливість (принаймні теоретична) мінімізації або елімінації загрози за допомогою цільових, регуляційних людських впливів, то управління безпекою – противага небезпеки, тобто загрози – можливе і потрібне. Отже, якщо таке управління можливе, то воно повинно мати свою теоретичну базу, тобто мусить існувати і розвиватися наука про управління безпекою" [Hanausek 2001]. Його позицію поділяють і дослідники з словацького університету в Жиліні, які під управлінням безпекою розуміють "специфічну активність (дію), інтелектуальну, скеровану на відвернення та мінімізацію ризику або загроз різного виду для життя і майна громадян, їх груп і суспільства, яка включає елементи управління безпекою, кризового управління, управління катастрофами, управління подіями" [Mikolaj, Hofreiter, Mach, Mihok, Selinger 2004].

У цьому зв'язку необхідно мати на увазі, що теорія безпеки, як предмет досліджень – різнорівнева конструкція, призначена для відображення в поняттях різних за рівнем спільноти "пластів" дійсності. Відтак перед вченими стоїть завдання співвіднести одне з іншим ці поняття, визначити їх ієрархію, розкрити їх переходи одне в одне. Якщо цього не зробити, то створиться видимість суперечливості визначень, навіть якщо кожне з них буде сформульоване правильно.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Сучасні дослідження проблеми економічної безпеки в наукових працях вітчизняних та іноземних економістів і політологів пов'язані з розробленням актуальних аспектів теорії безпеки, характеристикою основних умов і чинників, що зумовлюють загрози економіці, аналізом ролі та місця економічної безпеки в теоріях міжнародних

відносин (теорія конфліктів, катастроф, компромісів, ризиків, хаосу). Дослідники, які працюють у цих напрямках, особливу увагу приділяють з'ясуванню суті явища шляхом аналізу чинників та умов, критеріїв економічної безпеки, дослідження проблем уразливості національних економік, класифікації загроз економічній безпеці та механізмів їх локалізації [Власюк 2008].

Зміст категорії «економічна безпека» та її складових перебуває у стадії формування, чим і можна пояснити наявність великої кількості наукових поглядів на них за відсутності єдиного трактування цих понять і засад управління нею.

Результати дослідження. С. Мошенський, проаналізувавши еволюцію категорії «економічна безпека», зазначив, що за античних часів основну увагу приділяли військовій і політичній безпеці. Пізніше, у працях І. Канта і Т. Гоббса, було зроблено наголос на зв'язку між безпекою держави і станом добробуту населення. Зокрема, у політико-правових розробках І. Канта чітко простежується необхідність виокремлення внутрішньої і зовнішньої безпеки держави і громадянського суспільства, взаємозалежність національної безпеки кожної держави з безпекою міжнародного співтовариства, вчення про загальний мир як єдино надійну основу безпеки. Право як найважливішу передумову здійснення державою своїх функцій (у тому числі й із забезпечення національної безпеки) І. Кант пов'язував із дотриманням форми категоричного імперативу – вищого морального закону особистості. Потреба глибокого вивчення проблем економічної безпеки постала після кризи світової економіки у 1930-ті роки. На той час, завдяки працям А. Сміта, А. Маршалла, В. Парето, Дж. Кейнса, В. Ойкена, Д. Норта, Ф. Перру, було розроблено теоретичну основу для розуміння закономірностей виникнення нестабільності економічних систем і криз, що створило можливість для розвитку економічної безпеки як наукової дисципліни. Важливе значення для розуміння і вивчення категорії «економічна безпека» мали праці представників інституціоналізму і неоінституціоналізму (Ф. Перру, Д. Норта й ін.), розвиток математичних методів (праці К. Ероу і Ж. Дебре, засновані на концепції економічної рівноваги В. Парето). В Україні проблеми економічної безпеки актуалізувалися після набуття незалежності [Мошенський 2009].

Тривалий спір між двома головними науковими школами в дослідженні міжнародних відносин – «реалістичною» і «ідеалістичною», або «транснаціональною», – не дає достатньо адекватних відповідей на питання безпеки [Калайджян 2009]. «Реалісти» від Г. Моргентау до К. Уолтца фактично підпорядковують безпеку ідеї влади, стверджуючи, що державами рухають виключно своєкорисливі інтереси (першим серед яких є прагнення більшої безпеки), а міжнародне життя регулюється балансом сил і «законом джунглів». Їхні опоненти – «ідеалісти» в особі Д. Мітрані і Р. Кеоейна, Дж. Найя, Р. Бертоне – ототожнюють безпеку з миром, пошук якого, як вони вважають, є головним чинником міжнародної політики і який може бути досягнутий завдяки задоволенню потреб усіх націй і демократизації міжнародних відносин.

Д. Фішер, виводячи на перший план чинник безпеки, зробив спробу вирішити це теоретико-методологічне завдання. Услід за Б. Бузаном він вважає, що безпека може бути використана як організуючий принцип міжнародних відносин, що поєднує стурбованість національними інтересами,

властиву реалістам, з увагою до глобальних людських інтересів, характерних для ідеалістів [Fischer 1993].

Американські фахівці трактують «social security» так: «...Суспільна (економічна) безпека, будучи частиною загального добробуту, визначається як усвідомлене відчуття благополуччя, що породжує у індивідуума відносну впевненість у тому, що він/вона у змозі задовольнити свої основні потреби і бажання тепер і в майбутньому [Reida 1994]. Зворотний бік цього явища, тобто економічна небезпека, на їхній погляд, полягає «...у втраті доходів, доданих коштів (наприклад, на підтримку здоров'я), в недостатніх доходах (наприклад, низька зарплата чи неповна зайнятість), або в невизначеності доходу (навіть для високооплачуваного працівника)».

Тобто, на думку американських спеціалістів, економічна безпека має відповідати принаймні двом умовам: збереженню економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах ухвалювати рішення, що стосуються розвитку господарства; можливості зберегти вже досягнутий рівень життя населення і сприяти його подальшому підвищенню [Bogdanov 2001].

Дещо іншим є трактування представників канадської служби безпеки: «...Економічна безпека означає підтримку таких умов, які необхідні для постійного і довгострокового підвищення продуктивності праці і збільшення капіталу і, таким чином, високого і дедалі вищого стандарту життя громадян країни, включаючи підтримання справедливої, безпечної і динамічної ділової атмосфери, що сприяє інноваціям, внутрішнім, зовнішнім інвестиціям і постійному економічному зростанню» [Foreign spy agencies threaten Canada's economic security, warns new study 1996]. Як видно, це визначення дещо компактніше від американського і включає в себе менше подробиць, однак воно має те саме змістове навантаження і розуміє під економічною безпекою особисту безпеку громадян країни.

Еволюція теорії економічної безпеки знаходить відображення в можливості постулювати низку концептуальних положень [Сенчагов 2005]:

- трактування безпеки у плані економічного забезпечення національної безпеки країни, а не як локалізованого сегменту проблеми захисту державних інтересів;
- класичний поділ загроз безпеки на внутрішні і зовнішні з пріоритетом (у теперішніх умовах) внутрішніх загроз (при цьому слід мати на увазі, що грані між ними поступово стираються);
- неринковий генезис економічної безпеки, оскільки виникнення проблем безпеки викликано не лише об'єктивно притаманними негативами ринкового регулювання, а й загрозами суб'єктивно-функціонального порядку, зумовленого прорахунками регулювання (помилки стратегії реформування, допущення масштабної корупції, криміналізації тощо);
- необхідність визначення порогових значень індикаторів безпеки для отримання більш жорсткого інструментарію виявлення больових точок розвитку економіки і використання орієнтувань при ухваленні державних рішень у сфері регулювання відтворювального процесу;
- відображення національних інтересів безпеки у сфері економіки при складанні прогнозів і програм її розвитку.

При цьому слід підкреслити, що змістовно-понятійне трактування економічної безпеки поки що перебуває у стадії становлення, наукова література містить різні її тлумачення фахівцями, що свідчить, з одного боку,

про важливість і складність проблеми, а з другого – про незавершеність методичного опрацювання і необхідність дальших досліджень як у загальнотеоретичному плані, так і в теоретико-прикладному, спрямованому на розв'язання проблем забезпечення безпеки у ключових сегментах економіки, зокрема в реальному секторі.

Водночас зміст категорії «економічна безпека» найповніше розкривається у процесі аналізу таких її складових: функціональної сфери та стану безпеки (об'єктний аналіз); суб'єктів – носіїв стану безпеки (суб'єктний аналіз); сукупності параметрів оцінки стану безпеки (кількісний і якісний аналіз). При цьому розрізняють два підходи до оцінки безпеки: концепція захищеності, що ґрунтується на розумінні безпеки як запереченні (обмеженні) небезпек; концепція розвитку, що базується на розумінні безпеки як гарантії вдосконалення економічної системи та умов існування окремих економічних суб'єктів [Кириленко 2006].

Економічна безпека країни відображає здатність відповідних політичних, правових і економічних інститутів держави захищати інтереси своїх ключових суб'єктів у рамках національних господарських традицій і цінностей [Григорьева 2010].

Забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умова стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства, досягнення успіху [Абалкин 1994]. Водночас її забезпечення є процесом створення та збереження суб'єктом умов свого існування, за яких можлива реалізація інтересів та досягнення своєї мети, а також створення можливостей для виходу на новий, якісно вищий рівень розвитку. Таким чином, розв'язання проблеми забезпечення безпеки полягає у знаходженні балансу інтересів як по вертикалі, тобто між країною, регіонами, окремими суб'єктами, так і по горизонталі, тобто у відтворювальному аспекті.

А механізм забезпечення економічної безпеки становить взаємопов'язану та взаємозумовлену систему форм, методів, законодавчих актів, а також державних і недержавних органів та організацій, які повинні створювати умови для ефективного господарювання, тобто сприяти стабільному відтворювальному процесу як на мікро-, так і макро- та мегарівні. Сутність же механізму забезпечення економічної безпеки країни полягає у відверненні, мінімізації, нейтралізації або ліквідації негативного або деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, небезпек і загроз із метою захисту та реалізації соціально-економічних інтересів та забезпечення економічного розвитку країни. В узагальненні механізм забезпечення економічної безпеки включає дві взаємопов'язані підсистеми: економічну та інституційну. Економічний механізм забезпечення економічної безпеки проявляється на практиці в дії об'єктивних економічних законів, характерних для даної стадії розвитку суспільства через систему соціально-економічних відносин, які залежать від рівня розвитку продуктивних сил. Інституційний механізм являє собою сукупність органів і організацій, нормативно-правових актів, методів управління економікою, які держава застосовує з метою забезпечення економічної безпеки. Оскільки економічний механізм є первинним, а інституційний – його прямим продовженням і законодавчим закріпленням, то в умовах трансформації економіки інституційний механізм повинен стати рушієм створення економічного механізму.

Завдання забезпечення економічної безпеки країни пропонується вирішувати на трьох рівнях: стратегічному, тактичному, оперативному. Стратегічний рівень передбачає ліквідацію суперечностей або, як мінімум, їх

локалізацію й ослаблення, тактичний – вирішення завдань, пов'язаних із ліквідацією самих загроз або запобіганням їхній дії на економічну сферу. На оперативному рівні економічна безпека забезпечується шляхом ліквідації наслідків загроз. При цьому слід зауважити, що забезпечення економічної безпеки не здійснюється в автономному режимі, а досягається завдяки розробленню та реалізації певної моделі економічної політики, яка відповідає умовам конкретного історичного етапу розвитку суспільства.

Можна розглядати дві якісно протилежні системи забезпечення економічної безпеки: ринкового саморегулювання і державного регулювання. За умов функціонування моделі ринкової економіки, забезпечення економічної безпеки зводиться до встановлення стану рівноваги економічної системи, як рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції за кожного можливого рівня цін, яка досягається автоматично завдяки дії внутрішніх стабілізаторів [Єдинак 2010; Kvilinskyi 2012].

Конкурентоспроможність, стійкість і безпека є атрибутивними ознаками розвитку господарських систем різного рівня, їх єдність утворює тривимірну модель перспективних координат розвитку суб'єктів господарювання, яка задає соціально прийнятні межі і вектор забезпечення ефективності формування і використання традиційних та інноваційних конкурентних переваг, стабільності розвитку і захищеності системи від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. При цьому стійкість і безпека розвитку суб'єкта господарювання є базовими властивостями, на досягнення яких спрямована конкурентоспроможність, покликана запобігати загрозам і використовувати сприятливі можливості зовнішнього середовища.

Приділяють увагу дослідники і визначенню співвідношення понять «безпека» і «стійкість». Так, зокрема, автор поділяє думку, що безпека і стійкість – це характеристики національної економіки як цілісної системи. Ці поняття не слід протиставляти, оскільки кожне з них характеризує по-своєму стан і особливо розвиток економіки. Поняття «стійкість» і «безпека» пов'язані між собою, а поняття «розвиток» є їх безпосереднім компонентом. Адже якщо економіка не розвивається, то різко скорочуються можливості її виживання, а також опірність і пристосовність до внутрішніх і зовнішніх загроз. Безпека – це стан об'єкта в системі його зв'язків з погляду здатності до стійкості (самовиживання) в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важко прогнозованих чинників. Визначаючи безпеку через стійкість, дослідники фіксують увагу на підтримці певних характеристик функціонування економіки за несприятливих чинників [Громова 2012]. Це трактування можна проілюструвати таким визначенням: «...Безпека – це стан національної економіки, що характеризується стійкістю, «іммунітетом» до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, що порушують нормальне функціонування суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим зумовлюють підвищену соціальну напругу в суспільстві, а також загрозу самому існуванню держави» [Паньков 1992].

Сучасний період розвитку досліджень із проблем економічної безпеки можна охарактеризувати як період становлення відносно нового напрямку економічної теорії – теорії безпечного функціонування господарських систем.

Водночас існує певне відставання теоретичних досліджень із питань забезпечення безпечного розвитку, вироблення концептуальних основ побудови систем безпеки суб'єктів господарювання і визначення стану економічної безпеки фірми.

У науково-інтелектуальному просторі домінують кілька концептуальних моделей забезпечення економічної безпеки: концепція економічної безпеки, заснована на ідеях і положеннях структурної жорсткості економічної системи, її керованості, високого ступеня захищеності від зовнішніх викликів і загроз; концепція структурної, функціональної варіативності як способу забезпечення конкурентоспроможності у фінансовому, трудовому та іншому ринковому просторі.

Для країн із транзитивною економікою, до яких, на наш погляд, і досі належить Україна, найбільш прийнятна модель забезпечення економічної безпеки, заснована на творчому синтезі використання ресурсів стабільності, керованості і дозованого економічного ризику в усіх сферах господарювання. Реалізація такої моделі економічної безпеки передбачає вмiле використання прогресивних технологій господарювання, зорієнтованих на максимальну результативність у мінімально короткі строки, що сприяє формуванню ефективної економічної політики на різних рівнях.

Крім того, у наукових працях з економічної безпеки неналежним чином розглядаються системні аспекти, способи оцінки діяльності підприємств у рамках кваліметричного напрямку дослідження проблем безпеки.

Першопричина виникнення і розвитку поняття «економічна безпека» – наявність загроз, виявлення і локалізація яких лежить в основі її забезпечення. Однак в економічній науці і офіційних документах і досі залишається відкритим питання про сутність економічної безпеки (що пояснюється її винятковою місткістю і кореляцією з іншими поняттями та категоріями), однозначне загальноприйняте визначення якої уможливило б виявлення її основних сенсів. Хоча сучасні дослідники [Петров 2006] стверджують, що:

- загальні основи розробки поняття економічної безпеки були закладені у класичних працях М. Вальраса, Дж. Кейнса, Ф. Ліста, Т. Мальтуса, К. Маркса, А. Маршалла, А. Сміта, які містять важливі теоретичні висновки й пропозиції про узгодження інтересів різних суб'єктів господарювання, джерела конфліктів і загроз, способи стабілізації господарського розвитку та підтримання економічної рівноваги;
- у 1960-х роках економічна безпека опинилась у центрі уваги дослідників, об'єднаних у складі Римського клубу (М. Месарович, Д. Мідоуз, А. Печчеї та ін.), які зробили акцент на екологічному аспекті цієї проблеми, а також на розв'язанні конфлікту між бідними і багатими країнами;
- у подальшому виділилися такі відносно самостійні галузі дослідження економічної безпеки:
  - теорія катастроф, прихильники якої концентрують свої зусилля на аналізі фундаментальних загроз суспільному розвитку й обґрунтуванні способів виходу з кризи, а також на пізнанні механізмів катастроф соціального характеру (І. Зіман, Е. Ласло, Т. Оліва);
  - теорія ризиків, що займається аналізом, класифікацією і вивченням наслідків різноманітних ризиків, що складаються в суспільно-господарському житті (Р. Дембо, Дж. Кларк, Ф. Найт);
  - теорія конфліктів, в основі якої лежать уявлення про формування, розвиток і розв'язання конфліктів між індивідами, групами,

організаціями, структурами влади (Дж. Бертон, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, А. Дмитрієв, Т. Парсонс);

- теорія впорядкування й самоорганізації систем різного характеру, націлена на пошук внутрішніх ресурсів виходу з кризи і розвитку (Л. Берталанфі, І. Блауберг, М. Моїсєєв, І. Пригожин, Г. Хакен).

Вітчизняні дослідники [Саєнко 2010] також зазначають, що в західній економічній літературі другої половини ХХ століття економічну безпеку вивчали переважно в контексті теорії катастроф (І. Зіман, І. Касетті, Дж. Колата, Е. Ласло, Т. Оліва) і теорії ризиків (Р. Кеске, Дж. Кларк, К. Ерроу). Однак є незначна кількість праць, в яких автори особливу увагу приділяють з'ясуванню сутності явища шляхом аналізу чинників та умов, критеріїв економічної безпеки, дослідження проблем уразливості національних економік (А. Вестінг, В. Кейбл, У. Альбрехт, Л. Браун, Б. Бузан, Дж. Йочелсон, Х. Мауль, Х. Мальгрем, Х. Моргензан, Л. Мієрі, М. Цілінські).

Наприкінці ХХ століття в постсоціалістичних країнах виникла необхідність розроблення орієнтирів, шляхів і способів формування принципово нової моделі економічної безпеки країни. Ці проблеми вперше були висунуті у публікаціях російських учених Л. Абалкіна, А. Архипова, А. Городецького, Б. Михайлова, В. Сенчагова, А. Татаркіна, В. Тамбовцева, Є. Олейникова. У той самий час в Україні Г. Пастернак-Таранушенко започаткував науку про економічну безпеку держави – екобезпеку (economic security of state), в основі якої лежить теорія потенційних конфліктів.

Водночас на основі ретроспективного аналізу встановлено, що в доктринах різних шкіл та напрямів економічної теорії немає чіткого й детального визначення економічної безпеки. Разом з тим концепції Ф. Кене, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, К. Маркса, А. Маршалла, Л. Вальраса, В. Паретто, Дж. Кейнса, Я. Тінбергана, Дж. Дебре, К.-Дж. Ерроу містять важливі теоретичні положення про інтереси суб'єктів економічної діяльності та їх гармонізацію, джерела конфліктів і безладів у суспільстві, шляхи і способи зниження рівня дестабілізації економіки, способів захисту вітчизняних виробників, відновлення макроекономічної рівноваги.

Відтак О.Саєнко у процесі узагальнення теоретичних підходів установив специфічні ознаки економічної безпеки, які виступають методологічною основою дослідження: по-перше, антропоцентризм, який лежить в основі економічної безпеки і полягає в тому, що людина, її потреби, інтереси та цілі є епіцентром економічного розвитку; по-друге, історичність і динамічність економічної безпеки – розвиток явища протягом тривалого періоду часу в різних країнах супроводжувався виділенням загальних, інваріантних ознак економічної безпеки, у результаті чого саме поняття зазнавало змін та постійно еволюціонувало; по-третє, економічна безпека належить до внутрішньо суперечливих понять, щодо значення яких не існує і не може існувати чіткої згоди; по-четверте, економічна безпека є багаторівневим та багатоаспектним явищем з певною просторовою структурою, її слід розглядати з використанням системного підходу як сукупність взаємопов'язаних структурних елементів із вертикальними (мега-, макро-, мезо- та мікрорівнями) і горизонтальними (виробнича, фінансова, інвестиційна, енергетична, науково-технічна, продовольча, соціальна та зовнішньоекономічна безпека) рівнями.

Його дослідження показали, що внутрішньосистемні взаємозв'язки економічної безпеки формують логічно-послідовний категоріальний ряд: потреби, продуктивні сили, відносини власності, економічні інтереси, цілі,

протириччя, економічний конфлікт. Максимальна відповідність економічних інтересів суспільства його потребам, а також наявність необхідних ресурсів та засобів для їх реалізації забезпечують достойне існування її членів. Тому в основі системи економічної безпеки лежить динаміка і способи реалізації та взаємодії економічних інтересів. Як на етапі їх формування, так і в процесі реалізації у країні та за її межами можуть виникати протириччя, які є рушійною силою, джерелом саморуху економічної системи та її окремих елементів. Протириччя як основна форма прояву єдності і боротьби протилежностей можуть мати позитивний, конструктивний характер, якщо вони є джерелом розвитку економічної системи та імпульсом до саморозвитку, що відповідає національним економічним інтересам. Проте асиметричний розподіл ресурсів та інформації, незадоволеність потреб, зіткнення й конфлікт економічних інтересів, спонтанний, неконтрольований розвиток суперечностей можуть призвести до зародження економічного конфлікту. Така «трансформована» форма взаємодії економічних інтересів є основним внутрішньосистемним джерелом небезпеки, запобігти якій – означає забезпечити економічну безпеку країни.

Відповідно до запропонованого О. Саєнком методологічного підходу та згідно з положеннями теорії конфліктів зміст економічної безпеки визначається сукупністю форм і методів узгодження різних інтересів суб'єктів економіки, що дозволяє вирішувати конфлікти з найменшими витратами та з використанням найменш руйнівного для економіки способу.

Він доводить, що економічна безпека – це складне полісистемне явище, генезис і розвиток якого зумовлені об'єктивною необхідністю здійснювати відтворення національної економіки в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек. Економічна безпека входить у предмет економічної науки, по-перше, як категорія, що виражає економічні відносини та виявляється через поняття інтересу; по-друге, як категорія, властива всім соціально-економічним системам; по-третє, як форма прояву функціонування національної економіки та, по-четверте, як системно-функціональна властивість економічної системи [Саєнко 2010].

У контексті правового забезпечення економічного розвитку економічну безпеку розглядають Н. Нижник, Р. Ситник, В. Білоус [Нижник, Ситник, Білоус 2000], через призму функціонування системи економічних зв'язків, інтересів та цінностей – Л. Івашов [Івашов 1994]. Факторний підхід до економічної безпеки властивий поглядам Б. Шевченка [Шевченко 1997]. Ціннісний підхід до економічної безпеки застосовує у своїх працях американський учений Г. Мауль, який визначає економічну безпеку як відсутність серйозної загрози можливостям суспільства рухатись у руслі своїх головних цінностей [Maul 1984]. Розглядається економічна безпека і як: 1) умови, створювані державою, що гарантують збереження економічної системи країни від можливої непоправної шкоди з боку внутрішніх і зовнішніх економічних загроз; 2) умови схоронності конфіденційної економічної інформації, комерційної таємниці компанії, фірми.

Для ефективного управління і забезпечення економічної безпеки в системі управління нею повинен реалізовуватись принцип антиципації, що передбачає прогноз розвитку системи і її оточень, оцінку ступеня вірогідності прогнозів та розробку випереджальних реакцій на негативні зміни. З огляду на це вітчизняні дослідники запропонували концепцію антиципативного управління економічною безпекою виробничо-економічних систем, засновану на застосуванні основних принципів системного підходу і теорії життєздатних

систем С. Біра, що дозволяє найбільш ефективно організувати управління економічною безпекою завдяки ранньому розпізнаванню загроз і виробленню випереджальних управлінських дій з їх локалізації.

Об'єктивна взаємозумовленість зовнішніх і внутрішніх щодо системи явищ в економіці і суспільстві загалом визначає необхідність застосування системного підходу до дослідження економічної безпеки, отже, управління нею слід спрямовувати не тільки на ефективну ліквідацію наслідків від настання загрози, а й на зменшення втрат від її настання за допомогою розробки запобіжних заходів та процедур; отже процесу вироблення керівних впливів мають передувати аналіз загроз економічній безпеці системи й аналіз стану керованої системи. Процес вироблення керівних впливів у системі управління економічною безпекою має включати процедуру оцінки керованості множини критичних загроз, механізми протидії їм і завдання зіставлення конкретних механізмів протидії загрозам. На основі цього завдання й розробляється стратегія антиципативного управління економічною безпекою [Руденський 2003].

В.Єдинак у результаті свого дослідження дійшов висновку, що економічна безпека є категорією як загальноісторичною, так і конкретною, зважаючи на те, що в різних умовах вона виступає в різних формах організації, а її забезпечення досягається різними шляхами. Водночас економічна безпека є особливою соціально-економічною категорією, яка відображає, перш за все, можливість ефективної реалізації суспільних економічних відносин, що зумовлюють економічні інтереси та потреби всіх суб'єктів формування економічних відносин.

Зважаючи на те, що економічна система є надскладною, відкритою, нелінійною суспільною системою, яка перебуває у процесі постійного обміну економічним потенціалом та інформацією із зовнішнім середовищем і постійно утворює нові економічні відносини, виникає необхідність застосування синергетичних парадигм. Застосування синергії дає змогу використати міждисциплінарні нелінійні підходи до дослідження економічної безпеки.

Сьогодні економічна наука досліджує економічні системи в рамках неокласичної парадигми – боротьби з хаосом, прагнення побудови лінійних систем та рівноважних станів, проте поява проблематики забезпечення економічної безпеки диктує необхідність застосування новітніх ідей синергетики життя в хаосі та пристосування до його законів. Таким чином, зміна наукової парадигми стала однією з базових передумов дослідження безпеки соціально-економічних систем [Єдинак 2010].

Г.Хорошева з метою уточнення теоретико-методологічних засад економічної безпеки детально дослідила взаємозв'язок категорій «економічний суверенітет», «економічна безпека держави», «економічна самостійність» і «економічна небезпека». При цьому вона зазначає, що економічний суверенітет формує фундамент для розвитку економіки держави, при цьому власність становить основу суверенітету. Категорія економічного суверенітету тісно пов'язана, але не тотожна категорії економічної незалежності, оскільки остання є характерною для економічних суб'єктів будь-якого рівня.

Ця дослідниця в економічній безпеці держави бачить об'єктивно зумовлений результат економічних відносин, учасником яких є держава, що виражається таким станом економіки країни, який базується на економічному суверенітеті і відсутності загроз для реалізації національних інтересів. Натомість економічна небезпека – це об'єктивно існуюча можливість

негативної економічної дії на соціальний організм будь-якої природи, у результаті якого йому може бути завдано певного збитку, шкоди, що погіршує його стан й додає його розвиткові небажаної динаміки, характеру, темпів тощо [Хорошева 2011].

І.Чорнодід визначає економічну безпеку держави як інтегральну категорію та особливість її стану в транзитивній економіці, які знаходять свій прояв у суперечностях, що діють у національній господарській системі як системна сукупність негативних чинників, розв'язання яких вимагає використання комплексу дій інституційного, нормативно-правового та організаційно-економічного характеру й заходів, спрямованих на збалансоване і стабільне зростання економіки держави, що поліпшує конкурентоспроможність національної економіки та включає механізм захисту національних економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз [Чорнодід 2006].

Неоднозначними є погляди на сутність економічної безпеки зарубіжних учених. Так, якщо Б. Бузан розуміє під економічною безпекою такий стан економіки, коли економічне благополуччя учасників відповідних суспільних відносин, стабільність внутрішнього ринку даної країни хоч і залежить від дії зовнішніх чинників, проте негативний вплив останніх нейтралізується резервами суб'єкта господарювання, що дозволяє зберегти його стабільність [Buzan 1983], то Х. Моргензан – такий стан економіки, за якого держава, з одного боку, гарантує індивідам певну, у тому числі й економічну, безпеку, а з другого – являє собою джерело загроз для них [Morgenthau 1958], Х. Маулль – відсутність загроз економіці, які б виходили від неконтрольованих політичних процесів [Maull 1984].

В. Мунтіян на підставі аналізу різних трактувань сутності економічної безпеки стверджує, що остання – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам [Мунтіян 1999].

Зазначається також, що економічна безпека – це характеристика параметрів процесу розвитку економічної системи, за яких забезпечуються запобігання виникненню чи ліквідація загроз розширеному відтворенню її структурних елементів (насамперед основних складових її соціально-економічного потенціалу) [Аленін 2007].

Згідно з ресурсним підходом характеризує економічну безпеку Т. Поснова, яка вважає її станом, за якого економічна система здатна створювати матеріальні та фінансові ресурси, що є достатніми для життя і розвитку особистості, соціальної і військово-політичної стабільності суспільства, а також створює умови для економічного зростання [Поснова 2008].

На думку О. Канаєва, економічна безпека є багатоаспектною, синтетичною категорією. В її структурі можна виокремити три елементи: стійкість розвитку (економічна складова); ефективність національної економіки (соціально-економічна складова); незалежність (суверенність) національної економічної політики (економіко-політична складова). Зазначені складові добре доповнюють одна одну, що дозволяє використовувати їх як системотворчі компоненти для розвитку понятійного апарату теорії безпеки. Зокрема, дається можливість розкрити зміст категорії «економічна безпека банківської системи» [Канаєв 2008].

Водночас існує й думка, що поняття «економічна безпека» є синтетичною категорією наукових дисциплін політекономії і політології, а

отже, науково-прикладна дисципліна «економічна безпека» може посісти особливе місце в подоланні загроз трансформації світової фінансової архітектури [Бауэр 2010].

Висновки. Таким чином, у науковій літературі економічна безпека розглядається як:

- складний соціально-економічний і економіко-політичний феномен;
- відокремлений, матеріальний, соціально-економічний, організаційно-функціональний елемент у структурі державності, суспільства;
- база для будь-яких інших напрямів, відгалужень і проявів безпеки держави;
- стан економіки; характеристика параметрів процесу розвитку економічної системи;
- збереження економічної самостійності країни, її здатність у власних інтересах приймати рішення, що стосуються розвитку господарства; частина загального добробуту; відсутність загроз економіці;
- процеси, явища, тенденції, які потенційно можуть призвести до погіршення умов функціонування відтворювальних комплексів, систем життєдіяльності, зниження рівня конкурентоспроможності, забезпеченості ресурсами і викликають потребу відповідних дій з урахуванням наявної системи захисту життєвих інтересів;
- загальнонаціональний комплекс заходів; здатність відповідних політичних, правових, економічних інститутів держави захищати інтереси своїх ключових суб'єктів;
- систему економічних відносин, як горизонтальних, так і вертикальних, між державою, регіонами, фірмами, окремими індивідами;
- інтегральний показник функціонування соціально-економічної сфери держави; єдності необхідних умов життєдіяльності суспільства;
- стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які б гарантували позитивні темпи економічного розвитку, здатність зберігати чи відновлювати виробництво, забезпечувати стійке функціонування фінансово-кредитної системи;
- складне полісистемне явище, генезис і розвиток якого зумовлені об'єктивною необхідністю здійснювати відтворення національної економіки в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек;
- умови, створювані державою, що гарантують збереження економічної системи країни від спричинення непоправної шкоди від внутрішніх і зовнішніх економічних загроз; умови схоронності конфіденційної економічної інформації, комерційної таємниці компанії, фірми; здатність держави через систему заходів забезпечувати незалежність (суверенітет) національної економіки, її стабільність, керованість і стійкість до негативних впливів, спроможність постійно вдосконалювати структуру національної економічної системи з метою підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції за умов виконання вимог участі в системі міжнародних економічних відносин та гео економічній структурі; механізм, що гарантує життєзабезпечення і суверенітет нації;
- стан захищеності найважливіших економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвиток достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення;
- об'єктивно зумовлений результат економічних відносин, учасником яких є держава, що виражається таким станом економіки країни, який

засновано на економічному суверенітеті і відсутності загроз для реалізації національних інтересів;

- синтетична категорія наукових дисциплін; складна поліструктурна наука про безпеку соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії; науково-прикладна дисципліна.

Отже, зміст, що вкладається в поняття «економічна безпека», суттєво змінився від часу вживання поняття в науковому і прикладному значенні. Визначення і методологія, запропоновані класичними стаціонарним і «діяльним» підходами та школою політичного реалізму і ліберальною школою, є для умов глобального економічного розвитку обмеженими, хоча лібералісти і прагнуть увести в дослідження ефект міжнародної складової. Особливість національного економічного розвитку за умов глобалізації вимагає нового трактування і нових елементів методології дослідження економічної безпеки. Методологічний ланцюжок аналізу можна подати як системну єдність: зовнішнє середовище (умови діяльності мікроекономічних суб'єктів) => рушійні сили розвитку (економічні інтереси) => безпека, яка ґрунтується на усуненні ризиків, що виникають унаслідок поєднання умов та інтересів, а економічну безпеку як предмет економічної науки можна визначити як багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення задля задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави; протистояння дестабілізаційній дії внутрішніх і зовнішніх чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни. Змінюються концептуальні цільові орієнтири економічної безпеки – спроможність держави реалізовувати власні владні рішення доповнюється спроможністю економічних суб'єктів різного рівня діяти в загальному руслі зміцнення економічної безпеки країни [Цевух 2010].

Водночас дуже важливо виявити специфіку прояву і різновидів економічної безпеки як такої.

Проблема економічної безпеки ніколи не існувала і не існує сама по собі, оскільки є похідною від завдань розвитку економіки, забезпечення економічного зростання всіх економічних агентів.

Література:

- Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И.Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С.4-13.
- Аленин В.В. Стратегия обеспечения экономической безопасности регионального банковского сектора: методология, методика, практика: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит/В.В.Аленин. – Иваново, 2007. – 32 с.
- Бауэр В.П. Экономическая безопасность в системе трансформации мировой финансовой архитектуры / В.П.Бауэр, В.И.Авдийский // Эффективное антикризисное управление. – 2010. – № 1. – С.42-46.
- Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку: Наук. доп. – К.: Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки, 2008. – 51 с.
- Григорьева Е.А. Обеспечение экономической безопасности в условиях мирового финансового кризиса / Е.А.Григорьева // Вестник Казанского ГАУ. – 2010. – № 4. – С.20-24.

- Громова А.С. Финансовая устойчивость и безопасность бюджетной системы как ключевые факторы развития национальной экономики / А.С.Громова // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 1. – С.154-160.
- Єдинак В.Ю. Забезпечення економічної безпеки країни в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / В.Ю. Єдинак. – Запоріжжя, 2010. – 26 с.
- Ивашов Л.Г. Экспансия и безопасность / Л.Г.Ивашов // Безопасность. – 1994. № 3. – С.66-73.
- Калайджян А. А. Национальная безопасность России: историко-правовые и теоретические аспекты / А.А.Калайджян // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена, 2009. – № 108. – С. 149-157.
- Канаев А.В. Стратегическое управление как инструмент обеспечения экономической безопасности национальной банковской системы (теоретико-методологические основы): автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит; 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность) / А.В. Канаев. – СПб., 2008. – 35 с.
- Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра екон. наук : 08.01.01 – економічна теорія / В.І.Кириленко. – К., 2006. – 36 с.
- Коженювські Л. Безпека менеджерів. Суб'єктивні і об'єктивні аспекти безпеки / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №6. – С.86-94.
- Коженювські Л. Управління безпекою / Л.Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №1. – С.147-154
- Коновалов О.А. Севітологія (концептуальні основи безпечної життєдіяльності). – К., 2004. – 84 с.
- Мошенський С. З. Теоретико-методологічні засади забезпечення інвестиційної безпеки України через механізм інституційного інвестування на ринках цінних паперів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра екон. наук: спец.: 21.04.01 – економічна безпека держави / С.З.Мошенський. – К., 2009. – 35 с.
- Мунтян В. И. Экономическая безопасность Украины.–К.:Квиц, 1999. – 464 с.
- Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України. — К.: Преса України, 2000. – 304 с.
- Паньков В. Экономическая безопасность / В.Паньков // Интерлик. – 1992. – № 3. – С.42–56.
- Петров И.В. Демонполизация рынков в процессе воспроизводства экономической безопасности макрорегиона: автореф. дис. на соиск. ученой степени д-ра экон. наук: спец.: 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством / И.В.Петров – М, 2006. – 50 с.
- Поснова Т.В. Механізм функціонування соціальної складової економічної безпеки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки /Т.В.Поснова. – К., 2008. – 23 с.
- Руденський Р.А. Моделювання процесів антисипативного управління економічною безпекою: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня

- канд. екон. наук: спец.: 08.03.02 – економіко-математичне моделювання / Р.А.Руденський. – Донецьк, 2003. – 15 с.
- Саєнко О.С. Зміцнення економічної безпеки як чинник ефективного функціонування економічної системи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки / О.С.Саєнко. – Одеса, 2010. – 18 с.
- Хорошева Г.С. Грошово-кредитне регулювання в системі забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки / Г.С. Хорошева. – Донецьк, 2011. – 18 с.
- Цевух С.М. Забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в процесі розвитку регіональної економічної інтеграції: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності / С.М.Цевух. – К., 2010. – 25 с.
- Чорнодід І.С. Забезпечення економічної безпеки держави в транзитивній економіці: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.01.01 – економічна теорія / І.С.Чорнодід. – К., 2006. – 16 с.
- Шевченко Б.И. Проблемы теоретического обоснования экономической безопасности / Б.И.Шевченко // Военная мысль. – 1997. – № 4. – С.2-6.
- Экономическая безопасность России: Общий курс / Под ред. В. К. Сенчагова. – М.: Дело, 2005. – 896 с.
- Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности. – М.: Ось-89, 2000. – 400 с.
- Bogdanov I. Ya. Economic Security of Russia: Theory and Practice. – Moscow: Institute of Social and Political Sciences of the Russian Academy of Sciences, 2001. – 348 p.
- Buzan B. People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations. Chapel Hill, 1983. – 273 p.
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. Organizacja rynku. *Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podjęcie systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Fischer D. Nonmilitari aspects of security: A systems approach / UNIDIR. Aldershot ets: Dartmouth, 1993. – 200 p.
- Foreign spy agencies threaten Canada's economic security, warns new study // Canada News Wire CSIS/SCRS. – 1996. – 245 p.
- Hanausek T. Zarządzanie bezpieczeństwem – nowa dziedzina nauka. Bezpiecnost a ochrona majetku. – Kosice: LIPOPORT LFK, 2001.
- Korzeniowski L. Menedzment. Podstawy zarządzania. – Krakow: EAS, 2003.

- Korzeniowski L. Zarządzanie bezpieczeństwem. Od ryzyka do systemu: Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace Edukacyjne / Red. Leszek Korzeniowski . – Krakow: LIPORT LFK, 2001.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpryemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Maul H.W. Energy, Minerals and Western Security. – Baltimore: Md, Johns Hopkins Univ. Press, 1984. – 431 p.
- Mikolaj J., Hofreiter L., Mach V., Mihok J., Selinger P. Terminologia bezpečnostneho mankamentu: Vykladovy slovník. – Kosice: Multiprint, 2004.
- Morgenthau H.J. Dilemmas of Politics. – Chicago, 1958. – 380 p.
- Piocha S. Makroekonomia a problemy bezpieczeństwa: Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesow globalizacji / Red. Naukowa Stanislaw Piocha. – Koszalin: PTE, 2004.
- Reida George E. Social Insurance and Economic Security. – 5th ed. – Prentice Hall, 1994. – 124 p.
- Swiniarski J. Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa. – Warszawa: Egros, 1999.

References:

- Abalkin, L. I. (1994). Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozy i ih otrazheniye. *Voprosy ekonomiki*, 12, 4-13.
- Alenin, V. V. (2007). *Strategiya obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti regionalnogo bankovskogo sektora: metodologiya, metodika, praktika: avtoref. dis. na soiskaniye uchen. stepeni doctora ekonom. nauk: spets. 08.00.10 – finansy, denezhnoye obrashcheniye i kredit*. Ivanovo: Ivan. gos. khim.-tehnol. un-t.
- Bauer, V. P. (2010). Ekonomicheskaya bezopasnost v systeme transformatsii mirovoy finansovoy arhitektury. *Effektivnoye antikrizisnoye upravleniye*, 1, 42-46.
- Bogdanov, I. Ya. (2001). *Economic Security of Russia: Theory and Practice*. Moscow: Institute of Social and Political Sciences of the Russian Academy of Sciences.
- Buzan, B. (1983). *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Chapel Hill: North Carolina University Press.
- Chornodid, I. S. (2006). *Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy v tranzytyvniy ekonomici: avtoref. dis. na zdobuttya naukovogo stupenya kandydata ekonomichnyh nauk: spets.: 08.01.01 – ekonomichna teoriya*. Kyiv.
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. Organizacja rynku. *Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podjęcie systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].

- Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: Obshchyi kurs. (2005). Moskwa: Delo.
- Fischer, D. (1993). *Nonmilitari aspekts of security: A systems approach*. Dartmouth: UNIDIR.
- Foreign spy agencies threaten Canada's economic security, warns new study. (1996). Canada News Wire CSIS/SCRS.
- Grigorieva, E. A. (2010). Obespecheniye ekonomicheskoy bezopasnosti v usloviakh mirovogo finansovogo krizisa. *Vestnik Kazanskogo GAU*, 4, 20-24.
- Gromova, A. S. (2012). Finansovaya ustoychivost i bezopasnost byudzhethnoy systemy kak klyuchevye factory razvitiya natsionalnoy ekonomiki. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1, 154-160.
- Hanausek, T. (2001). *Zarządzanie bezpieczeństwem – nowa dziedzina nauka. Bezpečnost a ochrana majetku*. Kosice: LIPORT LFK.
- Ivashov, L.G. (1994). Ekspansiya i bezopasnost. *Bezopasnost*, 3, 66-73.
- Kalaydzhan, A. A. (2009). Natsionalnaya bezopasnost Rossii: istoriko-pravovye i teoreticheskiye aspekty. *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertsena*, 108, 149-157.
- Kanayev, A. V. (2008). Strategicheskoye upravleniye kak instrument obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti natsionalnoy bankovskoy systemy (teoretiko-metodologicheskiye osnovy): avtoref. dis. na soiskaniye uchen. stepeni doktora ekonomicheskikh nauk: spets. 08.00.10 – finansy, denezhnoye obrashcheniye i kredit; 08.00.05 – ekonomika i upravleniye narodnym hozyastvom (ekonomicheskaya bezopasnost). SPb.
- Khorosheva, G. S. (2011). *Groshovo-kredytne reguluyannyya v systemi zabezpechennyya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy: avtoref. dis. na zdobuttya naukovogo stupenya kandydata ekonomichnykh nauk: spets.: 08.00.01 – ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoyi dumky*. Donetsk.
- Konovalov, O. A. (2004). *Sevitologiya (kontseptualni osnovy bezpechnoyi zhittediyalnosti)*. Kyiv.
- Korzeniowski, L. (2003). *Menedzment. Podstawy zarzadzania*. Krakow: EAS.
- Korzeniowski, L. (2001). *Zarządzanie bezpieczeństwem. Od ryzyka do systemu: Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace Edukacyjne / Red. Leszek Korzeniowski*. Krakow: LIPORT LFK.
- Kozhenovski, L. (2005). Bezpeka menedzheriv. Subyektivni i obyektivni aspekty bezpeky. *Aktualni problemy ekonomiky*, 6, 86-94.
- Kozhenovski, L. (2004). Upravlinnya bezpekoyu. *Aktualni problemy ekonomiky*, 1, 147-154.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Kyrylenko, V. I. (2006). Investytsiyina skladova ekonomichnoyi bezpeky: avtoref. dis. na zdobuttya naukovogo stupenya doktora ekonomichnykh nauk: 08.01.01 – ekonomichna teoriya. – Kyiv.
- Maul, H. W. (1984). *Energy, Minerals and Western Security*. Baltimore: Md, Johns Hopkins Univ. Press.
- Mikolaj, J., Hofreiter, L., Mach, V., Mihok, J., & Selinger, P. (2004). *Terminologia bezpečnostneho mankamentu: Vykladovy slovník*. Kosice: Multiprint.
- Morgenthau, H. J. (1958). *Dilemmas of Politics*. Chicago: University of Chicago Press.

- Moshenskyi, S. Z. (2009). *Teoretyko–metodologichni zasady zabezpechennya investytsiynoyi bezpeky Ukrainy cherez mechanism instytutsiynogo investuvannya na rynkah tsinnyh paperiv: avtoref. dis. na zdobuttya naukowego stupenya doktora ekonomichnyh nauk: spets.: 21.04.01 – ekonomichna bezpeka derzhavy*. Kyiv.
- Muntiyani, V. I. (1999). *Ekonomicheskaya bezopasnost Ukrainy*. Kyiv: Kvitz.
- Nyzhnyk, N. R., Sytnyk, G. P., & Bilous, V. T. (2000). *Natsionalna bezpeka Ukrainy*. Kyiv: Presa Ukrainy.
- Pankov, V. (1992). Ekonomicheskaya bezopasnost. *Interlik*, 3, 42–56.
- Petrov, I. V. (2006). *Demonopolizatsiya rynkov v processe vosproizvodstva ekonomicheskoy bezopasnosti makroregiona: avtoref. dis. na soisk. uchenoy stepeni doktora ekonomicheskikh nauk: spets.: 08.00.05 – Ekonomika I upravleniye narodnym hozyastvom*. Moskwa.
- Piocha, S. (2004). *Makroekonomia a problemy bezpieczenstwa: Problemy bezpieczenstwa ekonomicznego wobec procesow globalizacji / Red. Naukowa Stanislaw Piocha*. Koszalin: PTE.
- Posnova, T. V. (2008). *Mehanizm funkcionuvannya socialnoyi skladovoyi ekonomichnoyi bezpeky: avtoref. dis. na zdobuttya naukowego stupenya kandydata ekonomichnyh nauk: spets.: 08.00.01 – ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoyi dumky*. Kyiv.
- Reida, George E. (1994). *Social Insurance and Economic Security*. 5th ed. New Jersey: Prentice Hall.
- Rudenskyi, R. A. (2003). *Modelyuvannya processiv antysypatyvnogo upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu: avtoref. dis. na zdobuttya naukowego stupenya kandydata ekonomichnyh nauk: spets.: 08.03.02 – ekonomiko-matematychne modeluvannya*. Donetsk.
- Sayenko, O. S. (2010). *Zmitsnennya ekonomichnoyi bezpeky yak chynnyk efektyvnogo funkcionuvannya ekonomichnoyi systemy: avtoref. dis. na zdobuttya naukowego stupenya kandydata ekonomichnyh nauk: spets.: 08.00.01 – ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoyi dumky*. Odessa.
- Shevchenko, B. I. (1997). Problemy teoreticheskogo obosnovaniya ekonomicheskoy bezopasnosti. *Voennaya mysl*, 4, 2-6.
- Swiniarski, J. (1999). *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczenstwa*. Warszawa: Egros.
- Tsevukh, S. M. (2010). *Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky subyektiv gospodaryuvannya v process rozvytku regionalnoyi ekonomichnoyi integratsii rozvitku: avtoref. dis. na zdobuttya naukowego stupenya kandydata ekonomichnyh nauk: spets.: 21.04.02 – ekonomichna bezpeka subyektiv gospodarskoyi diyalnosti*. Kyiv.
- Vlasyuk, O. S. (2008). *Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku: Nauk. dop.* Kyiv: Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoyi bezpeky.
- Yarochkin, V. I. (2000). *Sekuritologiya – nauka o bezopasnosti zhiznedeyatelnosti*. Moskwa: Os-89.
- Yedynak, V. Yu. (2010). *Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky krainy v umovah globalizatsii: avtoref. dis. na zdobuttya naukowego stupenya kandydata ekonomichnyh nauk: spets.: 08.00.03 – ekonomika ta upravlinnya natsionlnym gospodarstvom*. Zaporizzhya: Klasichnyi Privatnyi Universitet.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 29.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 02.07.2015

Гартінгер Р.О.

к.е.н.,

Департамент роздрібних платежів Національного банку України,

Начальник відділу забезпечення діяльності НСМЕП,

Київ, Україна

rmn.hartinger@gmail.com

**РИНОК БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК ЯК ЗАСІБ
РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ**

Анотація. У статті розглядається сутність ринку банківських платіжних карток, його властивості, а також роль та місце цього ринку у соціально-економічному розвитку держави. Проаналізовано заходи, які здійснюються регуляторами різних країн світу з метою стимулювання розвитку ринку банківських платіжних карток, і, як наслідок, збільшення частки безготівкових розрахунків.

Ключові слова: банківська платіжна картка, безготівкові платежі, ринок банківських платіжних карток.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 2, бібл.: 13

Roman Hartinger

Ph.D. (Economics),

Retail Payments Department of the National Bank of Ukraine,

Head of the Division for NSMEP Support,

Kyiv, Ukraine

rmn.hartinger@gmail.com

**BANK PAYMENT CARDS MARKET AS A WAY
OF RETAIL PAYMENTS DEVELOPMENT**

Abstract. The article considers the substance of the bank payment cards market, its properties and the role and place of this market in socio-economic state development. The measures taken by regulators around the world to stimulate the development of the bank payment cards market as well as the increasing of cashless payments are analyzed. Among such activities are setting limits for cash settlements, reducing the cost of POS-terminals for merchants, interchange regulation, tax rebates for merchants and vendors.

According to statistical data of top-10 counties that have the highest level of cashless payments, the highest percentage of cashless payments volume in consumer payments in the world is up to 91%. As for Ukraine, according to the «Complex program of financial sector development in Ukraine by 2020», the level of cashless payments in the local payment system is expected to be at least 30% by 2020. The National Bank of Ukraine and the Ministry of Finance of Ukraine use such instruments as setting limits for cash payments and the development of a special complex program to increase the level of POS-terminals applying in Ukraine. In terms of international experience tax regulation measures would probably give effect to this.

Key words: bank payment card, cashless payments, bank payment cards market.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 2, bibl.: 13

JEL Classification: G 35, E 50

Вступ. В умовах розвитку світогосподарських зв'язків відбувається процес інтеграції економік окремих держав і розвитку платіжних систем, зокрема, у напрямі розвитку безготівкових форм розрахунків, які, в свою чергу, знайшли широке застосування в сучасному світі.

Показники відповідної частки готівкових і безготівкових платежів у розрахунках між економічними суб'єктами можуть не тільки дати непряме уявлення про стан економічної системи країни в цілому, але й дозволяють зробити висновок про ступінь розвиненості таких підсистем, як банківська, податкова, бюджетна та інші.

Одним із інструментів безготівкових розрахунків є платіжна картка. Проведення операцій з використанням платіжних карток, зокрема банківських, сприяє прозорості та пришвидшенню оборотності коштів у країні, зниженню видатків на забезпечення готівково-грошового обігу, зниженню рівня тінізації національної економіки, залученню додаткових коштів фізичних та юридичних осіб до банківської системи.

Стимулювання населення до використання сучасних платіжних інструментів, насамперед – платіжних карток, одночасно з підвищенням рівня загальної фінансової грамотності населення, повинно стати одним із ключових пріоритетів державної політики. Без сумніву, доцільним є вивчення та вибіркова імплементація закордонного досвіду і відповідних напрацювань у цій галузі.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Питанням, пов'язаним із дослідженням теоретичних засад сутності ринку банківських платіжних карток та його ролі у соціально-економічному розвитку держави, зокрема, як засобу збільшення рівня безготівкових розрахунків у платіжній системі країни, присвячені роботи таких вчених, як С. В. Анурєєв, Н. В. Байдукова, А. С. Костюченко, В. В. Платонова та Є. М. Терехов.

Метою статті є уточнення ролі та місця ринку банківських платіжних карток у соціально-економічному розвитку держави, аналіз практичних заходів, спрямованих на розвиток зазначеного ринку та збільшення частки безготівкових платежів.

Результати дослідження. Забезпечення сталого розвитку грошового обігу, зниження витрат суб'єктів платіжного обороту, скорочення рівня тіньової економіки, підвищення рівня доходів громадян та інші соціально-економічні завдання можуть бути вирішені за допомогою механізмів ринку банківських платіжних карток та за участю держави.

Як наголошує С. С. Бердишева, «забезпечення стабільного і стійкого грошового обігу, зниження витрат суб'єктів платіжного обороту, умов для розвитку економіки країни загалом тощо – неможливе без створення ефективної платіжної системи, невід'ємною частиною якої є ринок роздрібних платіжних систем. Вирішення низки таких завдань, як оптимізація витрат на обслуговування грошового обороту, зростання ресурсної бази економіки за рахунок залучення коштів громадян, скорочення частки тіньової економіки тощо, неможливе без високого рівня розвитку карткових платіжних систем» [Berdysheva 2009].

Поняття ринку банківських платіжних карток варто розглядати крізь призму двох аспектів. По-перше, ринок банківських платіжних карток являє собою особливу сферу економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу є особливий товар – платіж (послуги платежу) і де формується попит та пропозиція на нього. Таким чином, ринок забезпечує органічний зв'язок між економічними суб'єктами. По-друге, ринок банківських платіжних карток

являє собою складну інтегровану систему суб'єктів, об'єктів, принципів та інфраструктури, у рамках якої здійснюються платіжні операції. На ринку платіжних карток в ролі провайдерів виступають карткові платіжні системи, які надають платіжні послуги споживачам. Ринок платіжних послуг – форма їхньої взаємодії з метою координації розроблення платіжних інструментів і послуг, формування цін на них та їх надання користувачам.

У широкому розумінні ринок банківських платіжних карток слід визначати як сукупність економічних відносин, у процесі яких формуються попит та пропозиція на послуги здійснення платежів та відбувається акт їхньої купівлі-продажу у формі здійснення переказу коштів або трансакції.

Ринок платіжних карток – це сукупність економічних відносин та взаємодії з метою координації розробки платіжних інструментів і послуг, формування цін на них та їх надання користувачам.

Ураховуючи той факт, що в Україні емісія платіжних карток законодавчо закріплена виключно за банками, вважаємо поняття «ринок банківських платіжних карток» тотожним поняттю «ринок платіжних карток».

Специфікою ринку платіжних карток є його двохсторонність. У загальному випадку двохсторонній ринок – це ринок, який має дві групи користувачів з виникненням мережевих ефектів між ними. На ринку платіжних карток існує два самостійних класи споживачів платіжних послуг: держателі (власники) карток і торговельно-сервісні підприємства, які приймають картки до оплати. С. С. Бердишева зазначає: свідченням того, що ринок платіжних карток – це двосторонній ринок, є такі ознаки:

наявність двох відмінних груп користувачів (держателів карток і торгово-сервісних підприємств, які приймають картки до оплати);

присутність об'єднуючого учасників елементу – у західній економічній літературі – платформа (two-sided platform).

Крім того, в сучасній економічній літературі виділяють третю ознаку, притаманну двохсторонньому ринку – дію мережевого ефекту.

Разом з тим, вказаний підхід не можна вважати повністю виправданим, оскільки визначення ринку платіжних карток як двохстороннього не вичерпує всієї сутності цього ринку і достатньо суттєво звужує розуміння його ролі у соціально-економічному розвитку держави.

Сьогодні особливого значення набувають питання регулювання роботи карткових платіжних систем та ринку платіжних карток державою (у тому числі, через неоднозначність правил, встановлених міжнародними картковими платіжними системами). З досягненням платіжними картками значущості, порівняної зі значущістю готівки, необхідність подібного регламентування стає все більш очевидною. Отже, саме державу слід вважати третім учасником ринку банківських платіжних карток, і таким чином, він перетвориться із двостороннього в тристоронній. На підтвердження цієї тези наведемо точку зору О.М. Шарнопольської, яка зазначає, що фінансова політика є політикою передусім державною. В контексті фондового ринку дослідниця наголошує на необхідності розглядати її в аспекті ролі держави у сфері випуску та обігу цінних паперів [Sharnopolska 2005].

Наведена точка зору може, на нашу думку, бути цілком перенесена і на сферу банківських платіжних систем та ринок банківських платіжних карток, який має бути визнаним як тристоронній, а до складу його суб'єктів слід віднести:

1. Фінансовий сектор (банки та інші інституції).

2. Держателів карток.

3. Державу, чия роль на ринку банківських платіжних карток полягає у виконанні функцій управління, участі, впливу та регулювання.

При цьому, пріоритет належить саме функції регулювання, оскільки, як правильно зазначає О. М. Шарнопольська, «саме регулювання забезпечує оптимальний рівень впливу держави на функціонування та розвиток ринку».

Аналізуючи роль та місце платіжних систем на основі банківських карток у соціально-економічному розвитку держави, Є.М. Терехов слушно, на нашу думку, вказує, що інтерес держави у впровадженні розрахунків за платіжними картками – очевидний і виявляється у достатньо виражених формах [Terekhov 2003]. Останні, як ми вважаємо, цілком можуть бути застосовані і в контексті ролі та місця ринку платіжних карток у соціально-економічному розвитку держави:

1. Держава одержує можливість скоротити потреби в готівці і, отже, скоротити витрати на емісію та регенерацію банкнот і монет і підтримку готівкового обігу; залучати додаткові кредитні ресурси банків на розвиток економіки країни; збільшити дохідну частину бюджету шляхом оподаткування підприємств торгівлі і послуг; збільшити довіру громадян до національної банківської системи.

2. Знижуються значні витрати на інкасацію коштів; спрощуються облік руху грошей і стягування податків; технологія розрахунків без участі готівки допомагає знизити криміногенність обстановки навколо підприємств і осіб, що працюють із готівкою; впровадження таких розрахунків допоможе згладити і навіть до деякої міри знизити темпи зростання інфляції у країні.

3. Глобалізація світового співтовариства стосується і систем розрахунків за платіжними картками, отже, залишатися осторонь від загальних процесів під час розширення економічних, культурних і політичних зв'язків з іншими країнами практично неможливо та не вигідно.

4. Застосування платіжних карток як засобу платежу є вигідним для усіх учасників розрахунків, оскільки забезпечення платіжних процесів на основі карткових технологій дає можливість збалансувати їх інтереси.

Виходячи з розуміння ринку банківських платіжних карток як ринку, який опосередковує товарно-грошові відносини за допомогою карткових інструментів безготівкового переказу коштів (транзакцій) від їхнього власника до одержувача – продавця товару чи послуги, сформулюємо його основні властивості, які визначають місце та роль цього ринку у соціально-економічному розвитку держави:

1. Цілісність ринку платіжних карток. Ринок платіжних карток не є сукупністю випадкових елементів. До нього входять лише елементи, що відповідають певним вимогам та критеріям. Так, особливістю використання фінансових коштів на ринку банківських платіжних карток є те, що вони, по-перше, функціонують виключно у безготівковій формі, по-друге, обертаються виключно опосередковано рамками й правилами конкретної банківської платіжної системи.

Мається на увазі не їхня замкненість у певній «системі координат» платіжної системи (вони, навпаки, являють собою на сьогодні один з найбільш «відкритих» інструментів використання коштів), а лише те, що без опосередкування тією чи іншою банківською платіжною системою їхнє існування як таке є неможливим. Так, використання банківської платіжної картки VISA неможливе без випуску самої картки для конкретного власника. Своєю чергою, це неможливо без «входження» цього власника у систему

(фактично – у ринок) VISA за допомогою укладання договору з банком на відкриття рахунку й випуск картки. Після цього власник картки стає учасником глобального ринку банківських платіжних карток.

2. Універсальність. Наявність різних взаємоліквідних (тобто таких, які забезпечують відносно вільну їхню трансформацію між собою) платіжних інструментів (різних видів платіжних карток). Платіжні картки найбільших світових мереж (Visa, EuroCard/MasterCard, American Express, Diners Club та деякі інші) є універсальним інструментом здійснення платежу без диференціації преференцій чи, навпаки, обмежень для якоїсь із них. Для прикладу, за наявності технічної можливості (підключення банкомату або платіжного терміналу до платіжної системи) власник картки однаково вільно може розраховуватися за товар чи послугу картою будь-якої платіжної системи.

3. Стабільність ринку платіжних карток. Вона виражена стабільністю до політичних й економічних катаклізмів, а також строками існування конкретних платіжних інструментів. Використання (отримання, передача, вивезення тощо) готівки за допомогою платіжних карток, на відміну від готівкових грошей, не регулюється законодавством, отож, його зміна жодним (або – практично жодним) чином не впливає на матеріальний стан власника картки. Як зазначає О. Крилова, підвищення ролі безготівкових розрахунків на тлі наростаючих процесів глобалізації й розвитку інформаційних технологій спричиняє еволюційні зміни платіжних систем, удосконалювання яких є серйозним чинником зміцнення стабільності функціонування фінансового сектору й економіки держави загалом. Перехід світового банківського співтовариства на використання таких сучасних платіжних і кредитних інструментів, як платіжні картки, обумовив якісний стрибок у розвитку форм і схем безготівкових розрахунків та дозволив, дотримуючись законів діалектики, перевести організацію платіжних систем на наступний, більш довершений щабель розвитку [Krylova 2004].

4. Взаємозв'язок безпеки платіжних систем (за їхньої сукупності) як основа безпеки ринку платіжних карток. На підставі численних досліджень, покликаних мінімізувати можливості незаконного використання платіжних карток, платіжні системи сформували основні вимоги до схем проведення трансакції платіжної картки, що забезпечує необхідний рівень її безпеки.

Безпека здійснення трансакцій за допомогою платіжних карток, як абсолютно правильно наголошує Є.М. Терехов, «є запорукою сталого розвитку українського фінансового ринку, довіри населення до вітчизняних банків та широкого залучення до розрахунків у безготівковій формі, спрощення і прискорення комунальних та інших платежів» [Terekhov 2003].

До цього необхідно додати лише те, що безпека трансакцій за допомогою платіжних карток є поняттям універсальним для всіх платіжних систем. Інакше кажучи, низький рівень безпеки, зокрема, карток American Express, призведе до зниження довіри не тільки до самої системи American Express, але й до ринку платіжних карток загалом. Звідси впливає згаданий нами вище взаємозв'язок безпеки платіжних систем.

5. Ефективність функціонування ринку банківських платіжних карток. На нашу думку, ця характеристика ринку банківських платіжних карток найбільш повно розкриває його роль у соціально-економічному розвитку держави. Ефективність функціонування визначається швидкістю та економічністю здійснення платіжної операції за використання платіжної картки суб'єктами господарювання. У дослідженнях Humphrey et al.

[Humphrey, Willeson, Lindblom, Bergendahl 2006] на підставі обчислень, здійснених на прикладі Норвегії, стверджується, зокрема, що повний перехід від платежів на паперових носіях до електронних платежів дозволяє заощадити банківському сектору країни близько 1% ВВП. Крім того, за даними дослідження, проведеного Центром стратегічних досліджень – зниження готівкових розрахунків на 10 % та переведення їх у безготівкову форму сприяє збільшенню ВВП країни на 1,5 % у річному обрахуванні.

Для того щоб оцінити сумарний ефект переходу до електронних платежів для економіки, автори дослідження «Ринок безготівкових роздрібних платежів у Росії: вигоди та перспективи розвитку» пропонують враховувати вигоди і витрати всіх учасників платіжної системи, а саме: покупців, що ініціюють платежі; підприємств торгівлі, що приймають ці платежі; банків, що надають безготівкові платіжні інструменти; та центрального банку, який контролює випуск і використання готівкових грошей [Fond Centr strategicheskikh razrabotok 2010]. За оцінками Humphrey et al., хоча для банків використання електронних платежів, зокрема дебетових карток, дешевше, ніж платежі готівкою, для підприємств торгівлі дешевшим є приймання до оплати готівкових грошей. Водночас, багато покупців бажають розраховуватись з використанням платіжних карток, оскільки цей платіжний інструмент безпечніший і дозволяє здійснювати спонтанні покупки, не турбуючись про суму готівки в гаманці [Humphrey, Willeson, Lindblom, Bergendahl 2006].

У дослідженні Garcia-Swartz et al. оцінюються вигоди і витрати всіх сторін, що беруть участь у здійсненні платежів. До того ж аналізуються не тільки матеріальні витрати, наприклад, плата, що стягується банками з торговців за приймання платіжних карток, але і витрати часу на здійснення платежу з використанням того чи іншого платіжного інструменту, вигоди від анонімності платежу під час використання готівки, можливість моментального отримання кредиту під час використання кредитних карток, зручності збереження записів щодо здійснених покупок під час використання платіжних карток. Результати показали, що для невеликих трансакцій оцінки чистого громадського виграшу від використання різних способів платежу дуже близькі один до одного, отже, неможливо зробити висновки про те, який саме платіж найбільш ефективний з точки зору суспільного добробуту. Однак для покупок на більш великі суми кредитні або дебетові картки виявляються ефективнішими за готівку і чеки. Автори не наводять оцінок сумарного суспільного виграшу від переходу до електронних платежів, але вважають, що цей перехід підвищить суспільний добробут [Garcia-Swartz, Nahn, Layne-Farrar 2006].

Крім впливу на банківський сектор і галузі, безпосередньо пов'язані з розвитком інфраструктури платіжної системи (наприклад, телекомунікації), широке розповсюдження платіжних карток позитивно впливає на розвиток нових форм торгівлі, а саме електронну комерцію, а також на індустрію туризму і відпочинку, ресторанний бізнес [Reva 2008].

Evans відзначає, що із зростанням використання кредитних карток значно спростилися процедура резервування автотранспорту, готельних номерів, авіа- і залізничних квитків, що не могло не стимулювати розвиток туризму і галузі відпочинку. До того ж, подорожувати з кредитною картою безпечніше, ніж з готівкою. Як наслідок, відзначається збільшення попиту на різноманітні туристичні поїздки та помітне зростання індустрії туризму та відпочинку [Evans 2004].

Тіньова економіка включає до себе нелегальні види діяльності, починаючи з ухилення від сплати податків і закінчуючи торгівлею наркотиками і зброєю. Більша частина розрахунків у тіньовій економіці здійснюється з використанням готівкових коштів, застосування яких дозволяє приховати факт здійснення платежу, його суму і учасників угоди. Зменшення розмірів тіньової економіки за рахунок збільшення прозорості здійснених операцій є важливим завданням держави на шляху до економічного добробуту країни. Широке використання безготівкових розрахунків, зокрема платіжних карток, перешкоджає наданню неправдивої інформації до податкових та інших контрольних органів, перешкоджає заниженню обсягів продажу підприємствами торгівлі, отже, позитивно впливає на державні доходи від збору податків.

Таким чином, роль ринку банківських платіжних карток у соціально-економічному розвитку держави зводиться, зокрема, до підвищення ефективності здійснення товарно-грошових операцій завдяки максимально швидкому, безпечному, стабільному переказу грошових коштів між учасниками економічних відносин. При цьому ринок банківських платіжних карток є нічим іншим, як цілісною системою його складових, яку забезпечують універсальні платіжні інструменти.

Об'єктивною основою формування й розвитку ринку платіжних карток є наявність суспільної потреби у швидкому та надійному здійсненні платежів за товари чи послуги, здатному забезпечити безперебійність відтворювального процесу шляхом гарантування економічних угод суб'єктів економічних відносин. Другою умовою розвитку ринку платіжних карток слід вважати наявність достатньої кількості незалежних один від одного суб'єктів, здатних задовольняти все різноманіття потреб суспільства у засобах платежу.

Одним із напрямів антикризових заходів більшості держав є адміністрування готівкових розрахунків у бік їх обмеження з метою збалансування бюджету держави. В основу цих заходів, як правило, концептуально закладений принцип економічного стимулювання суб'єктів ринку готівкових розрахунків.

Світова практика щодо стимулювання розвитку безготівкових роздрібних платежів орієнтована на вирішення низки основних завдань, що стосуються:

залучення інвестицій в економіку за рахунок коштів фізичних осіб та суб'єктів господарювання, що надходять на банківські рахунки;

підвищення рівня зайнятості населення за рахунок створення робочих місць в галузях економіки, пов'язаних зі сферою надання безготівкових роздрібних платіжних послуг, таких, як виробництво та обслуговування програмно-технічних комплексів, необхідних для оброблення безготівкових операцій, розроблення і впровадження заходів захисту платіжної інформації, переданої за дистанційними каналами зв'язку, тощо;

скорочення витрат економіки, пов'язаних з обробленням і зберіганням банкнот і монет;

підвищення безпеки здійснених платежів як для платника (в частині зниження ризику втрати або розкрадання готівкових грошових коштів), так і для одержувача платежу (в частині виключення необхідності зберігання готівки в касі та зниження витрат на інкасацію готівки);

підвищення прозорості здійснених фізичними особами та господарюючими суб'єктами операцій, у тому числі з метою збільшення збирання податків;

підвищення доступності роздрібних платіжних послуг за допомогою надання можливості фізичним особам та суб'єктам господарювання здійснювати платежі за товари та послуги дистанційним способом.

Прикладом, в Індії поштовхом до розвитку безготівкових платежів було кардинальне зниження вартості POS-терміналів. Це сталося після того, як платіжна система Visa вступила в партнерські відносини з місцевою компанією з виготовлення термінального обладнання. У червні 2015 року індійський уряд висунув низку законодавчих пропозицій щодо зменшення податкового навантаження на безготівкові платежі. Запропонований урядом законопроект включає заходи щодо надання податкових знижок для торговців, які приймають до оплати електронні платіжні засоби, і споживачів, які, відповідно, їх використовують, введення єдиних ставок міжбанківських комісійних (interchange) для операцій з використанням платіжних карток, стимулювання використання індійськими банками якомога більшої кількості EFTPOS-терміналів, скорочення зборів, що стягуються з постачальників телекомунікаційного обладнання для оброблення електронних платежів, зміни тарифів на оброблення готівки.

У Китаї всі бюджетні організації, підприємства середнього та великого бізнесу здійснюють виплату заробітної плати співробітникам в рамках так званих «зарплатних проектів» з використанням платіжних карток національної карткової системи «UnionPay».

У Мексиці центральний банк наділений повноваженнями щодо регулювання значень міжбанківських комісійних на ринку, що дозволяє використовувати даний інструмент для зниження вартості електронних платежів. Крім цього, в цій країні провадяться значні роз'яснювальні роботи, які роблять акцент на зручності розрахунків у безготівковій формі. Крім того, міністерство фінансів засобами фонду «FIMPE», через отримання банками податкових відрахувань за всіма їхніми інвестиціями до платіжної інфраструктури, сприяє розвитку безготівкових платежів.

Досвід Південної Кореї включає в себе заходи зі стимулювання приймання кредитних карток, що забезпечується наданням податкових відрахувань їх держателям. Розмір відрахувань залежить від обсягів покупок з використанням цих карток. Цікаво, що нормативними актами також було запроваджено обмеження на максимальну суму доступної готівки під час отримання кредиту - 610 доларів США на місяць.

У Бельгії існують законодавчі акти, які обмежують використання готівки. Так, оплата нерухомості під час здійснення операції її купівлі-продажу повинна проводитися з банківського рахунку, за виключенням суми, яка не перевищує 10% від суми угоди. При цьому, готівковий платіж обмежений сумою 16 тис. доларів США. Прибутковий податок і податок на спадщину в цій країні сплачується виключно з банківського рахунку.

У Фінляндії стимулом для здійснення безготівкових платежів було, зокрема, надання знижок під час купівлі палива на АЗС у випадку, якщо покупець розплатився платіжною картою [Nacionalnyj institut strategicheskijh issledovanij Kyrgyzskoj Respubliki 2014].

Україна за of розрахунків поки що відстає не лише від країн-лідерів ринку безготівкових розрахунків (табл. 1), але й від окремих країн пострадянського простору.

Таблиця 1 – Частка безготівкових операцій у загальній кількості карткових операцій у ТОП-10 країнах світу

Країна	Частка безготівкових платежів у загальній кількості споживчих платежів, %	Частка громадян країни, які мають дебетову платіжну картку, %
Бельгія	93	86
Франція	92	69
Канада	90	88
Велика Британія	89	88
Швеція	89	96
Австралія	86	79
Нідерланди	85	98
США	80	72
Німеччина	76	88
Південна Корея	70	58

Джерело: [MasterCard Advisors analysis 2013]

Згідно з заходами, визначеними Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 року, рівень безготівкових платежів у локальній платіжній системі в 2020 році має скласти не менше 30%.

Крім того, необхідно звернути уваги на потужну позитивну динаміку зростання частки безготівкових операцій у загальній структурі карткових операцій, яка спостерігається в Україні, починаючи з 2012 року, як за сумою, так і за кількістю операцій (табл. 2).

Таблиця 2 – Структура сум та кількості операцій з використанням платіжних карток, емітованих банками України

Рік	Питома вага сум операцій, %		Питома вага кількості операцій, %	
	Безготівкові	Отримання готівки	Безготівкові	Отримання готівки
2002	5,8	94,2	8,1	91,9
2003	4,8	95,2	5,7	94,3
2004	5,4	94,6	5	95
2005	3,2	96,8	5,5	94,5
2006	3,3	96,7	6,8	93,2
2007	3,6	96,4	8,5	91,5
2008	4,6	95,4	10,6	89,4
2009	5,2	94,8	13,1	86,9
2010	6,5	93,5	17,5	82,5
2011	8	92	24,5	75,5
2012	12,3	87,7	32,4	67,6
2013	17,3	82,7	43,6	56,4
2014	25	75	55,8	44,2
I квартал 2015	31,5	68,5	63,4	36,6

Джерело: [Official website of the National Bank of Ukraine]

Таке зростання було досягнуто, у тому числі, завдяки встановленню Національним банком України граничної суми розрахунків готівкою для фізичних осіб. Обмеження суми розрахунку готівкою є безболісною мірою для повсякденного життя споживачів, оскільки нововведення стосується придбання дорогих товарів. Такі обмеження свого часу були впроваджені в Італії, Греції, Болгарії, Південній Кореї.

Ще одним фактором зростання частки безготівкових карткових операцій є так звана «терміналізація»: нормативне визначення вимог для суб'єктів господарювання забезпечити покупцям можливість проведення розрахунків за продані товари або послуги платіжними картками, а також встановлення адміністративної відповідальності за невиконання цих вимог.

Питання «терміналізації» суб'єктів господарювання, які провадять діяльність у сфері продажу товарів, громадського харчування та послуг, є комплексним та регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 № 878 «Про здійснення розрахунків за продані товари (надані послуги) з використанням спеціальних платіжних засобів, а також пакетом норм, комплексно внесених, зокрема, до таких законів України та інших нормативно-правових актів, як Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Адміністративного кодексу України, Податкового кодексу України.

З урахуванням світового досвіду, на нашу думку, доцільним було б у контексті цієї програми також увести податкові преференції для суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють розрахунки в безготівковій формі, якщо їх виручка від продажу товарів (робіт, послуг), одержана в безготівковій формі за попередній звітний період, становить не менше 50% загальної суми валового доходу.

Висновки. Роль ринку банківських платіжних карток у соціально-економічному розвитку держави зводиться, зокрема, до підвищення ефективності здійснення товарно-грошових операцій. Властивостями, які визначають місце та роль ринку у соціально-економічному розвитку держави, є цілісність, універсальність, стабільність, взаємозв'язок безпеки платіжних систем за їхньої сукупності (як основа безпеки ринку платіжних карток), ефективність.

Серед найпопулярніших заходів, які вживаються регуляторами країн світу з метою стимулювання розвитку ринку банківських платіжних карток, а також збільшення частки безготівкових платежів загалом, є встановлення обмежень на готівкові розрахунки, зниження вартості POS-терміналів для торговців, податкові пільги для торговців і постачальників платіжних пристроїв та інші.

В окремих країнах, які мають розвинений ринок банківських платіжних карток, частка безготівкових платежів у загальній кількості споживчих платежів досягає 91%. В Україні спостерігається позитивна динаміка збільшення частки безготівкових платежів, у тому числі, за рахунок спільних зусиль банківського сектору і державних регуляторів (програма «терміналізації»). З точки зору імплементації міжнародного досвіду, на нашу думку, ефективним стимулюючим інструментом могли б стати податкові знижки і преференції для визначених суб'єктів ринку.

Література

- Бердышева С. С. Развитие платежных систем с использованием банковских карт в России: автореф. дис. ... канд. экон. наук / С. С. Бердышева. — М., 2009 — 147 с.
- Крылова О. Особенности платежных систем на основе пластиковых карточек [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.sifbd.ru/e-library/banks_analytics/bank_tehnolog/plastik_kartochki
- Рева Е. А. Правовое регулирование платежных карт в США. Платежные карты. Бизнес-энциклопедия / Е. А. Рева, А. В. Шамраев. — М.: Маркет ДС, 2008. — 735 с.
- Рынок безналичных розничных платежей в России: выгоды и перспективы развития, Фонд Центр стратегических разработок [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.csr.ru/publikacii/52-2010-05-03-17-49-10/295-2011-02-15-11-54-55>
- Социально-экономический эффект и риски от внедрения безналичной формы платежей и расчетов в Кыргызской Республике, Национальный институт стратегических исследований Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nisi.kg/uploads/research_ph/27_beznal_report.pdf
- Терехов Є. М. Карткові платіжні інструменти як засіб підвищення фінансової стійкості банків України: дис. ... канд. экон. наук / Є. М. Терехов. — Суми, 2003. — 204 с.
- ТОП-10 безналичных стран мира. Режим доступа: http://habrahabr.ru/company/web_payment_ru/blog/258625/
- Шарнопольська О. М. Механізм інтеграції України у світовий фондовий ринок: дис. ... канд. экон. наук / О. М. Шарнопольська. — Донецьк, 2005. — 173 с.
- Evans, D. (2004) More than Money: The development of a competitive electronic payments industry in the United States, The Payment Card Economics Review.
- Garcia-Swartz, D., R. Hahn, A. Layne-Farrar (2006) The move toward a cashless society: a closer look at payment instrument economics, Review of Network Economics.
- Humphrey, D., M. Willeson, T. Lindblom, G. Bergendahl (2003) What does it cost to make a payment?, Review of Network Economics.
- Humphrey, D., M. Willeson, T. Lindblom, G. Bergendahl (2006) Benefits from a changing payment technology in European banking, Journal of Banking and Finance, 30.
- Measuring progress toward a cashless society. MasterCard Advisors analysis, 2013. Режим доступа: http://www.mastercardadvisors.com/_assets/pdf/MasterCardAdvisors-CashlessSociety.pdf

References

- Berdysheva, S. S. (2009). *Razvitie platezhnyh sistem s ispol'zovaniem bankovskyykh kart v Rossii. Extended abstract of candidate's thesis.* Moskwa.
- Evans, D. (2004). More than Money: The development of a competitive electronic payments industry in the United States, The Payment Card Economics Review.

- Fond Centr strategicheskikh razrabotok. (2009). Rynok beznalichnyh roznichnyh platezhej v Rossii: vygody i perspektivy razvitija. Retrieved from <http://www.csr.ru/publikacii/52-2010-05-03-17-49-10/295-2011-02-15-11-54-55>
- Garcia-Swartz, D., Hahn, R., & Layne-Farrar, A. (2006). The move toward a cashless society: a closer look at payment instrument economics, *Review of Network Economics*.
- Humphrey, D., Willeson, M., Lindblom, T., & Bergendahl, G. (2006). Benefits from a changing payment technology in European banking. *Journal of Banking and Finance*, 30.
- Humphrey, D., Willeson, M., Lindblom, T., & Bergendahl, G. (2003). What does it cost to make a payment? *Review of Network Economics*.
- Krylova, O. (2004). Osobennosti platezhnyh sistem na osnove plastikovyh kartocek. Retrieved from http://www.sifbd.ru/e-library/banks_analytics/bank_tehnolog/plastik_kartochki
- MasterCard Advisors analysis. (2013). Measuring progress toward a cashless society. Retrieved from: http://www.mastercardadvisors.com/_assets/pdf/MasterCardAdvisors-CashlessSociety.pdf
- Nacionalnyj institut strategicheskikh issledovanij Kyrgyzskoj Respubliki. (2014). Sotsialno-ekonomicheskij effekt i riski ot vnedrenija beznalichnoj formy platezhej i raschetov v Kyrgyzskoj Respublike. Retrieved from http://www.nisi.kg/uploads/research_ph/27_beznal_report.pdf
- Reva, E. A. (2008). *Pravovoe regulirovanie platezhnyh kart v SShA. Platezhnye karty. Biznes-jenciklopedija*. Moskwa: Market DS.
- Sharnopolska, O. M. (2005). *Mehanizm integracii Ukraïni u svitovij fondovij rynek. Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk.
- Terekhov, Y. M. (2003). *Kartkovi platizhni instrumenti jak zasib pidvishhennja finansovoi stijkosti bankiv Ukraïni. Extended abstract of candidate's thesis*. Sumy.
- TOP-10 beznalichnyh stran mira. Retrieved from http://habrahabr.ru/company/web_payment_ru/blog/258625

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 30.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 02.07.2015*

Петрук О.М.

д.е.н., професор,
Житомирський державний технологічний
університет,
завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Житомир, Україна
petruk@ztu.edu.ua

Смагло О.В.

Житомирський державний технологічний
університет,
аспірант кафедри економіки,
Житомир, Україна
novak_os@ukr.net

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті проаналізовано закордонний досвід протидії та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. Визначено особливості національних систем фінансового моніторингу в зарубіжних країнах. Запропоновано напрями удосконалення національної системи фінансового моніторингу України, зважаючи на провідний досвід розвинених країн у сфері протидії та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Ключові слова: система фінансового моніторингу, фінансова операція, доходи, отримані злочинним шляхом, фінансування тероризму.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14

Oleksandr Petruk

Doctor of Science (Economics), Professor,
Zhytomyr State Technological University,
Head of the Department of Finance and Credit,
Zhytomyr, Ukraine
petruk@ztu.edu.ua

Olga Smaglo

Zhytomyr State Technological University,
PhD student at Department the economy,
Zhytomyr, Ukraine
novak_os@ukr.net

FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZATION OF FINANCIAL MONITORING AND PROSPECTS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes foreign experience of counteraction and prevention the legalization of proceeds from crime and terrorist financing. Defined the peculiarities of national systems of financial monitoring in foreign

countries. Proposed the directions of improve the national system of financial monitoring in Ukraine, given the leading experience of developed countries in combating and preventing the legalization of proceeds from crime.

Keywords: system of financial monitoring, financial transaction, revenues from crime, terrorist financing.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14

Вступ. Сучасне суспільство характеризується високим рівнем розвитку інформаційних технологій та сфери послуг. Достатньо часто за значними фінансовими потоками не відбувається товарообмін, що дає підстави для здійснення злочинної діяльності у сфері фінансів, яку важко відстежити та попередити. Міжнародне співтовариство з метою мінімізації негативних наслідків відмивання брудних коштів та фінансування тероризму щорічно розробляє й удосконалює стандарти та методичні рекомендації щодо організації нагляду та контролю у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, яка отримала назву фінансовий моніторинг. Однак ефективність заходів щодо попередження та викриття злочинних дій у сфері фінансів, в першу чергу, визначається особливостями побудови національної системи фінансового моніторингу. Що стосується вітчизняних реалій, то найбільше фінансових зловживань відбувається у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що вимагає розробки ефективних методів фінансового моніторингу саме в цій сфері, у тому числі з елементами адаптації передового досвіду провідних країн.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Окремі питання організації національної системи фінансового моніторингу досліджували у своїх працях такі науковці як: О. І. Барановський, О. М. Бережний, С. А. Буткевич, В. І. Грушко, С. О. Дмитров, І. І. Д'яконова, А. В. Єжов, С. В. Коваленко, О. Є. Користін, О. В. Кузьменко, С. В. Леонов, Т. А. Медвідь, Н. В. Синюгіна, О. О. Куришко та інші. Однак, як показує практика, трансформації вітчизняної системи фінансового моніторингу не завжди йшли в крок із міжнародними вимогами та стандартами, що призводило до зарахування України до «чорного» та «сірого» списків країн, які не співпрацюють у сфері боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Таким чином, аналіз та адаптація передового досвіду організації системи фінансового моніторингу є першочерговим завданням щодо підвищення ефективності її функціонування.

Метою статті є узагальнення зарубіжного досвіду функціонування систем фінансового моніторингу з метою адаптації кращих його методик для удосконалення методів та заходів у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом у вітчизняних умовах.

Результати дослідження. Глобалізаційні та інтеграційні процеси, стрімкий розвиток інформаційних технологій призвели до того, що проблема легалізації злочинних доходів вийшла на міжнародний рівень. З метою об'єднання зусиль у протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму було створено ряд міжурядових організацій, основною метою функціонування яких є гармонізація національних систем фінансового моніторингу, міжнародний обмін досвідом у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму, підвищення кваліфікації працівників підрозділів фінансової розвідки країн-учасниць, міжнародний обмін інформацією.

Однією з перших у 1989 році була створена Група з розробки фінансових заходів (FATF) – міжурядовий орган, створений міністрами юстиції країн учасниць. Метою функціонування FATF є встановлення стандартів та сприяння ефективному здійсненню правових, нормативних та оперативних заходів по боротьбі з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та інших загроз для цілісності міжнародної фінансової системи. FATF розробила ряд рекомендацій - Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення. Вперше видані в 1990 році Рекомендації FATF були переглянуті в 1996, 2001, 2003 і останній раз в 2012 році, для забезпечення актуальності та відповідності, і вони призначені для універсального застосування. FATF здійснює моніторинг прогресу своїх членів щодо імплементації необхідних заходів, здійснює перегляд методів та контрзаходів з відмивання коштів та фінансування тероризму, а також сприяє імплементації та реалізації відповідних заходів в глобальному масштабі. У співпраці з іншими міжнародними партнерами, FATF веде роботу з виявлення уразливості на національному рівні з метою захисту міжнародної фінансової системи від зловживань [Держфінмоніторинг].

Спеціальний комітет експертів Ради Європи із взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму (MONEYVAL) був створений у 1997 році. З 1 січня 2011 року відповідно до нового Статуту, Комітет MONEYVAL став незалежним механізмом моніторингу в межах Ради Європи, який підпорядковується безпосередньо Комітету Міністрів Ради Європи. Метою діяльності Комітету MONEYVAL є забезпечення того, що його країни-члени мають ефективні системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму та відповідають міжнародним стандартам у цій сфері. Такими стандарти є стандарти, які викладені у Рекомендаціях FATF, Спеціальних Рекомендаціях щодо фінансування тероризму, в тому числі у Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988), Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999), Директиві 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму та інші імплементаційні заходи (26 жовтня 2005) та Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990), укладених в рамках Ради Європи. Комітет MONEYVAL здійснює оцінку відповідності своїх країн-членів усім міжнародним стандартам у правовому, фінансовому та правоохоронному секторах шляхом надання експертної оцінки у ході взаємних оцінок [Держфінмоніторинг].

У 1995 році була створена Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки (ПФР). Основною метою функціонування Егмонтської групи є проведення засідань для ПФР з різних країн світу з метою покращення співробітництва у сфері протидії відмиванню злочинних доходів та фінансуванню тероризму, а також сприяння впровадженню національних програм у цій сфері.

Це сприяння включає в себе наступне: розширення та систематизація міжнародного співробітництва щодо взаємного обміну інформацією; підвищення ефективності ПФР шляхом пропонування проведення навчань та сприяння обміну персоналом з метою покращення досвіду та можливостей персоналу ПФР; сприяння кращому та захищеному зв'язку між ПФР шляхом

використання технологій, таких як Захищеного веб-сайту Егмонтської групи; сприяння кращій координації та допомозі між операційними підрозділами ПФР-членів; покращення операційної автономії ПФР та сприяння утворенню ПФР в юрисдикціях з наявними програмами протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, чи з програмами, які знаходяться на ранніх стадіях розвитку [Держфінмоніторинг].

Найдовшу історію боротьби з відмиванням злочинних доходів та найбільш ефективну систему фінансового моніторингу мають Сполучені Штати Америки. Проблеми з легалізацією злочинних доходів у США виникли в результаті стрімкого розвитку фінансової системи з великою кількістю фінансових посередників. Більшість експертів початок боротьби з легалізацією доходів у США датують 1970 роком, із прийняттям Закону „Про банківську таємницю” (Bank Secrecy Act), який визначав зобов'язання фінансових установ зберігати облікову документацію про проведені операції протягом 5 років. Таким чином, були закладені передумови розвитку системи фінансового моніторингу у США. А вже у 1986 році дії, спрямовані на „відмивання” грошей, були юридично класифіковані як злочин відповідно до прийнятого Закону „Про контроль над відмиванням грошей” (Money Laundering Control Act) [Буткевич 2004].

Сьогодні для системи фінансового моніторингу США найбільш характерними є наступні ознаки: базовість англосаксонської системи права, чітке законодавче регулювання, розвиток фінансового ринку, висока інформаційна прозорість банківської системи, високий рівень взаємодії та обміну інформацією між правоохоронними органами різних міністерств та відомств [Куришко 2013]. Для США характерною є також велика кількість суб'єктів фінансового моніторингу (понад 20 000 лише банківських установ), серед яких провідне місце посідає підрозділ фінансової розвідки США (FinCEN). Робота FinCEN базується на принципах широкої міжвідомчої координації та тісно співпрацює з такими суб'єктами державного фінансового моніторингу, як: Федеральна резервна система, Міністерство фінансів США, Комітет з валютного контролю, Федеральне бюро розслідувань, Секретна служба.

Основним законом, який регулює особливості здійснення фінансового моніторингу в США є PATRIOT Act 2001 (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism). Зокрема, PATRIOT Act 2001 визначає три базових елементи системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, і фінансуванню тероризму кожного суб'єкта фінансового моніторингу:

- 1) розробка внутрішніх процедур з протидії відмиванню незаконних активів;
- 2) процедура ідентифікації клієнта та його вигодоотримувачів;
- 3) процедура інформування про підозрілі операції [Uniting].

Основна мета прийнятого PATRIOT Act 2001 – обмеження доступу до фінансової системи США шляхом введення більш жорстоких вимог стосовно іноземних фінансових інститутів, що відкривають кореспондентські рахунки в американських банках. У зв'язку з цим всі американські фінансові інститути повинні розробляти та вдосконалювати програми для виявлення операцій по відмиванню грошей [Буткевич 2008].

В результаті прийняття PATRIOT Act 2001 Міністр фінансів США і Генеральний Прокурор отримали широкі повноваження щодо одержання інформації від усіх фінансових установ, що стосується кореспондентських

рахунків закордонних банків та рахунків іноземних фізичних осіб. Зокрема, фінансовий інститут, отримавши запит від представників федеральних правоохоронних органів, зобов'язаний надати відповідну інформацію у семиденний строк.

У разі порушення законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму адміністративну та/чи кримінальну відповідальність у США несуть не тільки злочинці, а й суб'єкти фінансового моніторингу. Зокрема, американський банк, що обслуговує рахунок нерезидента, зобов'язаний припинити усі відносини з іноземним контрагентом не пізніше чим, через 10 робочих днів після одержання письмового повідомлення від Міністра фінансів чи Генерального Прокурора про те, що іноземний банк відмовився відповісти на запит, і почати процесуальні дії в суді США по встановленню правомочності цього запиту. Відмова завершити кореспондентські відносини в рамках вищевказаних умов погрожує санкцією у відношенні до американського фінансового інституту у вигляді штрафів у розмірі до 10 тисяч доларів за кожний день, доти, поки ці відносини не будуть припинені [Буткевич, 2008]. Кримінальна ж відповідальність за легалізацію незаконних активів, у тому числі й з необережності, може становити штраф до 1 млн дол. США, позбавлення волі до 20 років, конфіскацію майна [Борисенкова 2011].

Ефективність системи фінансового моніторингу в США визначається не тільки широкою міжвідомчою координацією та жорсткими адміністративними заходами, а й переліком сумнівних операцій, до яких відносять усі злочини у фінансово-кредитній системі. Зокрема, до сумнівних операцій в США відносять не тільки операції з ознаками легалізації незаконних доходів та фінансування тероризму, а й операції з предикатними до легалізації злочинами: комп'ютерне шахрайство, незаконні кредитні операції, підробка платіжних карток та інших платіжних документів, корупція та зловживання службовим становищем.

У Франції особливості організації фінансового моніторингу регулюють два основних нормативно-правових акти: Закон "Про участь фінансових інститутів у боротьбі з відмиванням грошей від незаконного обігу наркотиків" та Валютно-фінансовий кодекс.

Спеціальним підрозділом фінансової розвідки у Франції є TRACFIN, який підпорядковується Міністерству фінансів, а його діяльність є засекреченою. TRACFIN, як підрозділу фінансової розвідки, парламентом доручено три основних завдання:

- прийом і захист інформації про незаконні фінансові мережі та операції, які могли б бути спрямовані на фінансування тероризму і відмивання незаконно отриманих коштів;
- аналіз і обробка фінансової інформації, отриманої від суб'єктів первинного фінансового моніторингу;
- передача інформації до судової влади, митних та податкових органів [Борисенкова 2011].

Особливістю системи фінансового моніторингу у Франції є те, що вона не має законодавчо закріплених вимог щодо надання інформації про фінансові операції в залежності від їх суми, а критеріями дослідження операцій на сумнівність є вмотивована підозра щодо фінансових операцій, які мають ознаки легалізації доходів, зокрема щодо коштів, які можуть мати відношення до незаконної торгівлі наркотиками, організованої злочинності, фінансування тероризму, нанесення шкоди інтересам Європейського Союзу

шляхом вчинення шахрайських дій, корупції [Куришко 2013]. Особливої уваги від суб'єктів первинного фінансового моніторингу потребують фінансові операції, які перевищують суму в 150 000 євро, та характеризуються складністю проведення або відсутністю економічного сенсу.

Надавати інформацію до TRACFIN про нетипові фінансові операції зобов'язані як фінансові інститути: банки та кредитні установи, платіжні організації, страховики, інвестиційні компанії, ломбарди; так і фізичні та юридичні особи, які професійно займаються фінансовою та пов'язаною з нею діяльністю: посередники з нерухомості, власники казино, клуби та компанії, що організують азартні ігри, лотереї, спортивні ігри, суб'єкти, які здійснюють торгівлю дорогоцінностями, антикваріатом, витворами мистецтва, бухгалтери, аудиторі, нотаріуси, судові виконавці, керівники та законні представники, компанії з продажу майна на публічних торгах та інші [TRACFIN].

З 2009 року TRACFIN має право здійснювати нагляд та отримувати інформацію, яка може бути пов'язана з легалізацією злочинних доходів від податкових та митних органів.

Фінансовий моніторинг в Німеччині здійснює підрозділ фінансової розвідки (Zentralstelle für Verdachtsanzeigen), який входить до складу поліції.

До основних завдань ПФР у Німеччині входять:

- збір та аналіз звітів про підозрілі фінансові операції;
- передача результатів проведеного аналізу до правоохоронних органів;
- статистичний аналіз звітів про підозрілі фінансові операції та публікація річних звітів про проведену діяльність;
- інформування суб'єктів первинного фінансового моніторингу про типології та методи відмивання злочинних доходів;
- взаємодія з підрозділами фінансової розвідки зарубіжних країн [Коваленко 2007].

Фінансово-кредитні установи в Німеччині зобов'язані здійснювати ідентифікацію клієнта і у випадку перевищення суми фінансової операції 15 000 євро (або у випадку встановлення довгострокових відносин), і у випадку, якщо фінансова операція викликає мотивовану підозру щодо відмивання кримінальних доходів. Крім ініціатора фінансової операції фінансові установи Німеччини зобов'язані встановлювати особу бенефіціара підозрілої операції.

Цікавим є той факт, що Центральний банк в Німеччині (Бундесбанк) не має повноважень регулювання та нагляду у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму, оскільки сам відноситься до фінансових установ, які здійснюють комерційні фінансові операції. Таким чином, Бундесбанк, як і інші фінансово-кредитні установи Німеччини зобов'язаний звітувати про підозрілі фінансові операції.

Нагляд за діяльністю фінансових установ у Німеччині здійснює Федеральне відомство нагляду за діяльністю фінансових установ (BaFin). Окрема Група нагляду за здійсненням фінансовими установами заходів щодо запобігання легалізації кримінальних доходів у складі BaFin включає 4 сектори: 1) політичних рішень і міжнародного співробітництва; 2) перевірок банківських установ; 3) перевірок страховиків та установ, що здійснюють перекази коштів; 4) система інформації про рахунки [Коваленко 2007].

Особливу увагу протидії відмиванню злочинних доходів та фінансуванню тероризму з метою забезпечення фінансової безпеки

приділяють у Канаді. За даними підрозділу фінансової розвідки Канади Financial Transaction and Report Analysis Center (FINTRAC) щорічний обсяг злочинних доходів світі коливається в межах 590 млрд. – 1,5 трлн. доларів США. Тому повноваження FINTRAC щодо протидії легалізації незаконних доходів розповсюджуються на всі види фінансових злочинів, у тому числі торгівля наркотиками, фінансові махінації, ухиляння від сплати податків, корупція та інші [FINTRAC].

FINTRAC, який підпорядковується Міністерству фінансів Канади, було створено у 2000 році відповідно до Закон Канади "Про протидію відмиванню незаконних коштів та фінансуванню тероризму". У 2002 році FINTRAC став членом Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки. Сьогодні FINTRAC співпрацює з більш як 100 підрозділами фінансових розвідок різних країн щодо обміну інформацією та досвідом у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму.

Метою діяльності FINTRAC є сприяння громадській безпеці Канади і захист цілісності фінансової системи країни шляхом виявлення та запобігання легалізації доходів і фінансуванню тероризму. До основних функції FINTRAC можна віднести такі:

- збирання та аналіз повідомлень про підозрілі операції від канадських фінансових інститутів;
- методологічна допомога суб'єктам фінансового моніторингу щодо ведення обліку та звітності;
- надання інформації правоохоронним органам за наявності підстав розглядати операції як такі, що спрямовані на легалізацію коштів, отриманих незаконним шляхом;
- сприяння обізнаності населення щодо питань, пов'язаних із протидією легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом [Борисенкова 2011].

Як зазначає дослідник О. Куришко специфічною ознакою діяльності фінансового моніторингу в Канаді є багатоджерельність отримання інформації. Основними джерелами інформації, що використовують в процесі фінансового моніторингу FINTRAC, є: добровільно надана інформація (59 %), повідомлення про підозрілі операції (13 %), профільні доповіді (5 %), інформація з відкритих джерел (3 %) та запити підрозділів фінансової розвідки (20 %) [Куришко, 2013]. Тобто із всієї кількості отриманої інформації щодо відмивання злочинних доходів лише 13 % становить інформація, яку зобов'язані подавати фінансові установи та інші суб'єкти первинного фінансового моніторингу, що свідчить про високий рівень організації фінансового моніторингу та фінансової системи в цілому та високий рівень свідомості суб'єктів які ініціюють чи здійснюють фінансові операції.

У разі порушення законодавства у сфері протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму в Канаді застосовують як штрафні санкції до 2 млн. доларів США, так і відповідальність у вигляді позбавлення волі до 5 років.

Система фінансового моніторингу в Канаді постійно перебуває в стадії динамічного розвитку. Останні напрями її удосконалення направлені на розробку єдиної національної системи оцінки ризиків легалізації злочинних доходів із впровадженням нормативного процесу оціни ризиків для окремих секторів фінансової системи та окремих продуктів сфери фінансових послуг.

В Росії Федеральна служба з фінансового моніторингу (Росфінмоніторинг) є федеральним органом виконавчої влади, що здійснює

функції з протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, з вироблення державної політики, нормативно-правового регулювання у цій сфері, з координації відповідної діяльності інших федеральних органів виконавчої влади, а також функції національного центру з оцінкою загроз національній безпеці, що виникають в результаті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму і розповсюдження зброї масового знищення, з вироблення заходів протидії цим загрозам. Керівництво діяльністю Федеральної служби з фінансового моніторингу здійснює Президент Російської Федерації [Росфинмониторинг].

В Росії основним нормативно-правовим актом, який регулює питання протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму є Федеральний закон «Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму», який визначає, що обов'язковому контролю підлягають операції з грошовими коштами або іншим майном, якщо сума, на яку вона здійснюється, дорівнює або перевищує 600000 рублів або дорівнює сумі в іноземній валюті, еквівалентній 600000 рублів, або перевищує її.

Для системи фінансового моніторингу в Росії характерна також широка міжвідомча координація, зокрема Росфинмониторингом підписані міжвідомчі угоди з 24 федеральними службами та іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу Росії.

У Польщі основний закон "Про протидію відмиванню грошей та фінансуванню тероризму" у сфері протидії легалізації злочинних доходів було прийнято у 2000 р. Згідно чинного законодавства Польщі обов'язковому фінансовому моніторингу підлягають фінансові операції на суму, що в еквіваленті становить 15 000 євро та більше.

Центральним елементом системи державного фінансового моніторингу в Польщі є Генеральний інспектор фінансової інформації (Generalny Inspektor Informacji Finansowej – GIIF), підпорядкований Міністерству фінансів. Мета GIIF – отримання, збирання, обробка та аналіз інформації для запобігання легалізації активів незаконного або невизначеного походження, та запобігання фінансуванню тероризму [Мінфін Польщі; Dźwigoł 2003a; Dźwigoł 2003b; Dźwigoł 2014]. Вчинення злочину щодо легалізації будь-яких активів, отриманих у незаконний спосіб у Польщі карається позбавленням волі від 6 місяців до 10 років, з можливою конфіскацією майна.

В Україні система фінансового моніторингу перебуває у стадії формування та розвитку. Про переймання світового досвіду у сфері протидії легалізації злочинних доходів свідчить постійне удосконалення законодавчої бази. Зокрема, 14 жовтня 2014 року Верховна Рада України прийняла у другому читанні Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" №1702-VII, який має суттєві доопрацювання у порівнянні з попереднім законом, який втратив чинність.

До суттєвих удосконалень новоприйнятого Закону №1702 варто віднести більш деталізоване визначення дій, які можливо кваліфікувати як легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також, єудосконалено національне законодавство в сфері фінансового моніторингу, зокрема:

- запровадження національної оцінки ризиків системи фінансового моніторингу, що передбачає систему заходів, які здійснюються суб'єктами

державного фінансового моніторингу із залученням інших суб'єктів фінансового моніторингу (в разі потреби) з метою визначення ризиків чи загроз легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- передбачено обов'язок суб'єктів фінансового моніторингу здійснювати управління ризиками та проводити оцінку ризику своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків;

- запроваджено фінансовий моніторинг щодо національних публічних діячів та посадових осіб міжнародних організацій, встановлюється високий рівень ризику для операцій, що проводяться за участю (чи в інтересах) національних публічних діячів та посадових осіб міжнародних організацій, а також додаткові заходи фінансового моніторингу для клієнтів з високим рівнем ризику;

- визначено заходи щодо боротьби із фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення;

- встановлено граничну суму для міжнародних грошових переказів;

- скасовано граничні суми для здійснення фінансового моніторингу ріелторами та нотаріусами, а також суб'єктами господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;

- виключено осіб, які здійснюють операції з готівковими коштами на суму понад 150000 грн., з числа суб'єктів первинного фінансового моніторингу за рахунок введення обов'язкового моніторингу таких операцій банківськими установами.

Також законом розширено перелік суб'єктів первинного фінансового моніторингу, до яких додаються страхові (перестрахові) брокери, розповсюджені державних лотерей, адвокатські бюро та об'єднання, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку.

Висновки. Отже, зважаючи на проведені дослідження закордонного досвіду організації фінансового моніторингу, варто зазначити, що організація системи фінансового моніторингу в Україні не відстає від світових стандартів та рекомендацій міжнародних організацій у сфері боротьби з легалізацією злочинних доходів. Однак, існує ряд переваг систем фінансового моніторингу в окремих країнах, які варто було б застосувати в Україні. Зокрема, зважаючи на досвід США та Канади доцільно до фінансових злочинів в Україні віднести операції з предикатними до легалізації злочинами: комп'ютерне шахрайство, незаконні кредитні операції, підробка платіжних карток та інших платіжних документів, корупція та зловживання службовим становищем, ухилення від сплати податків. Крім того, за прикладом США, Канади, Росії в Україні варто посилити міжвідомчу координацію органів, які здійснюють нагляд у сфері протидії легалізації злочинних доходів та створити закриту єдину інформаційну систему для обміну інформацією щодо легалізації доходів між ними. За прикладом Канади, Франції, США забезпечити ефективні механізми збереження отриманої інформації у таємниці. Такі механізми можна розробити за рахунок посилення адміністративної відповідальності уповноважених для роботи з секретною інформацією працівників як органів державного фінансового моніторингу, так і суб'єктів первинного фінансового моніторингу (штрафні санкції, заборона обіймати керівні посади тощо). Доцільно, також, за прикладом Канади розширити джерела отримання інформації Держфінмоніторингом щодо підозрілих операцій, використовуючи добровільно надану інформацію, профільні доповіді, відкриті джерела інформації та здійснювати перевірку фактів порушення отриманих з різних

інформаційних джерел. Також, на нашу думку, варто посилити відповідальність суб'єктів первинного фінансового моніторингу за порушення законодавства у сфері протидії легалізації злочинних доходів. Зокрема, в США комерційні банки тільки за не припинення відносин з іноземним контрагентом у випадку його відмови надати інформацію за запитом сплачують 10 000 доларів за кожен день продовження таких відносин, натомість в Україні, максимальний розмір штрафу для суб'єктів первинного фінансового моніторингу – юридичних осіб становить близько 2500 доларів (за повторні порушення). Посилити варто також персональну відповідальність посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу, яка на сьогодні передбачає лише тимчасове відсторонення від посади до моменту усунення порушення. Таким чином, проведений аналіз закордонного досвіду організації систем фінансового моніторингу дозволить перейняти найбільш дієві механізми протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму та визначити основні напрями удосконалення вітчизняної системи фінансового моніторингу.

Література

- Борисенкова А. В. Системи державного фінансового моніторингу: зарубіжний досвід / А. В. Борисенкова // Вісник НАДУ. – 2011. – № 2. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Borisenkova.pdf>
- Буткевич С. А. Досвід США щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / С. А. Буткевич // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. І. Вернадського. – Т. 21 (60). – № 1. – 2008. – С. 68–74. – (Серія "Юрид. науки").
- Буткевич С. А. «Держфінмоніторинг: передумови виникнення та перспективи розвитку» // Право і безпека №3 – т.3 – 2004, с.153-156.
- Коваленко В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму: Монографія / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. В. Єжов. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 140 с.
- Куришко О. О. Аналіз світового досвіду у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у контексті можливості його використання в Україні / О. О. Куришко // Фінансовий простір. 2013. – № 2 (10). – С. 8–15.
- Офіційний сайт Financial Transaction and Report Analysis Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fintrac.gc.ca/fintrac-canafe/definitions/money-argent-eng.asp>
- Офіційний сайт TRACFIN [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economie.gouv.fr/tracfin/interlocuteurs-tracfin>
- Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України / Міжнародне співробітництво / Міжнародні організації [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=536&lang=uk
- Офіційний сайт міністерства фінансів Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/giif/system>
- Офіційний сайт Росфінмоніторинга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fedsfm.ru/>
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.

- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. Organizacja rynku. *Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fincen.gov/statutes_regs/patriot/index.html

References

- Borysenkova, A. (2011). Systemy derzhavnoho finansovoho monitorynhu: zarubizhnyi dosvid. *Visnyk NADU*, 2, Retrieved from <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Borisenkova.pdf>
- Butkevych, S. (2008) Dosvid SShA shchodo zapobihannia ta protydii lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom. *Uchen. zap. Tavrych. nats. un-ta ym. V. Y. Vernadskoho. T. 21(60), 1*, 68-74.
- Butkevych, S. (2004). Derzhfinmonitorynh: peredumovy vynyknennia ta perspektyvy rozvytku. *Pravo i bezpeka*, 3, 153-156.
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. Organizacja rynku. *Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Kovalenko, V. (2007). *Mizhnarodnyi dosvid u sferi zapobihannia ta protydii vidmyvanni dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta finansuvanni teroryzmu*. Sumy: UABS NBU.
- Kuryshko, O. (2013). Analiz svitovoho dosvidu u sferi protydii lehalizatsii dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom, u konteksti mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini. *Finansovyi prostir*, 2 (10), 8-15.
- Ofitsiinyi sait Financial Transaction and Report Analysis Center. Retrieved from <http://www.fintrac.gc.ca/fintrac-canafe/definitions/money-argent-eng.asp>
- Ofitsiinyi sait TRACFIN. Retrieved from <http://www.economie.gouv.fr/tracfin/interlocuteurs-tracfin>
- Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy / Mizhnarodne spivrobotnytstvo / Mizhnarodni orhanizatsii. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=536&lang=uk
- Ofitsiinyi sait ministerstva finansiv Polshchi. Retrieved from <http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/giif/system>
- Ofitsiinyi sait Rosfynmonitorynha. Retrieved from <http://www.fedsfm.ru/>
- Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism. Retrieved from http://www.fincen.gov/statutes_regs/patriot/index.html

Data przesłania artykułu do Redakcji: 30.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 03.07.2015

Костирко Р.О.

доктор економічних наук, професор
Інститут магістерської і післядипломної освіти Університету банківської
справи Національного банку України (м. Київ),
завідувач кафедри обліку і аудиту,
Київ, Україна
ruslankostyrko@gmail.com

**ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ
ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ**

Анотація: У статті визначено передумови зміни парадигми та пріоритетні напрями розвитку методології контролю з позицій побудови протиризикового механізму управління. Сформульовані методологічні засади внутрішнього контролю в антикризовому управлінні, які засновуються на визначених постулатах і новій парадигмі. Запропоновано методичний підхід до оцінки ефективності використання резервів на покриття втрат від ризиків. Визначено показники резервів відповідно з об'єктами ризиків. Розкрито порядок підготовки внутрішнього стандарту щодо контролю резервних коштів на покриття втрат від ризиків.

Ключові слова: внутрішній контроль, антикризове управління, організація, внутрішні стандарти, резерви, ризики, втрати.

Формул: 2; рис.: 1; табл.: 0; бібл.: 18

Ruslan Kostyrko

Doctor of Science (Economics), Professor
Institute of Master and Postgraduate Education of University of Banking of the
National Bank of Ukraine (city of Kyiv),
Head of Department of Accounting and Audit,
Kyiv, Ukraine
ruslankostyrko@gmail.com

**INTERNAL CONTROL WITHIN THE ANTI-CRISIS
MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE: METHODOLOGY,
ORGANIZATION**

Abstract. Development of a methodology for internal control in the anti-crisis management of the enterprise is based on a new paradigm and regulations about Ktorov approach. The basis of the organization of the control system is methodological and methodical support, which is implemented through the organizational model of control: proprietary capacity, efficiency, financial capacity and reserves to cover losses from risks. The use of special methods provides the organization of internal control for the priority tasks of crisis management. The proposed system of indicators for monitoring and assessment of the reserves of reproduction cost, and risk of loss of economic benefits, create a common information base for the evaluation of the results of operations of the company. Model estimates of reserves to cover losses from risks is based on the comparison of the carrying valuation of financial investments and their estimated cost, adjusted for the share of financial investments in the Charter capital of the other entity. For the budget reserve funds to cover losses from risks, developed

the mechanism for the use of analytical information. Indicators of reserves determined in accordance with the objects of the risks. Methodological foundations reveal the components for monitoring the effectiveness of reserves, namely: monitoring execution of the budget reserve funds; control of the use of reserve funds; evaluation of the effectiveness of reserves. To implement the institutional control provisions revealed the order of preparation of the internal standard and reporting on risks. Justified procedures for monitoring execution of the budget reserve funds.

Keywords: reserves, control system, organization, internal standards, risk, anti-crisis management, losses.

Formulas: 2; fig.: 1; tabl.: 0; bibl.: 18

JEL Classification: D 21, D 81, G 39, L 20, M 20, M 49

Вступ. В умовах нестабільності ринкової економіки в Україні та посилення ризиків підвищується значущість внутрішнього контролю як інструменту антикризового управління та засобу захисту прав власників. Важливість вирішення проблеми організації внутрішнього контролю обумовлена наявністю диспропорцій відтворення вартості підприємств: залежність від зовнішніх джерел фінансування; низька частка чистих оборотних активів; високі фінансові ризики. Сучасний стан теорії та практики контролю свідчить про необхідність розвитку його теоретичних та методологічних засад, які відповідають меті та завданням антикризового управління в нових соціально-економічних умовах. Відставання здатності існуючих систем внутрішнього контролю реагувати на зміни умов функціонування підприємств призводить до необхідності боротьби з наслідками недосконалих форм управління. Ця проблема актуалізується такими обставинами: відсутність фундаментальних наукових розробок щодо організації системи контролю в антикризовому управлінні підприємств; обмеженість підходу до контролю як інструменту виявлення відхилень від планових показників та перевірки законності господарських операцій; відсутність інструментарію контролю, придатного для управління ризиками; неповне врахування інтересів користувачів [Костирко 2010, с. 64]. Недостатність практичного досвіду щодо використання методів управління ризиками, зокрема резервування непередбачуваних втрат від ризиків, впливає на ефективність прийнятих рішень та стримує розвиток підприємств і економіки в цілому. В цих умовах стає невідкладною розробка методологічних і організаційних засад внутрішнього контролю в антикризовому управлінні підприємств для забезпечення їх фінансової стабільності.

Аналіз досліджень і постановка задачі. На розвиток методологічних засад внутрішнього контролю в антикризовому управлінні вплинули наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких А. Аренс [Arens, Loebbecke 2000], Джвіголь Х. [Dźwigoł 2003a; Dźwigoł 2003b; Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2012; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2014], Н. Г. Виговська [Виговська 2008], К. Друрі [Друрі 2002], М.С. Пушкар [Пушкар 2004], В. П. Пантелеєв [Пантелеєв 2008], С. М. Петренко [Петренко 2007], Д. Хан [Хан 1997], П. Хорват [COSO 1992], Ч. Т. Хорнгрен [Хорнгрен 2005], В. О. Шевчук [Шевчук 1998]. Відзначаючи вагомий внесок учених у цій сфері, слід зауважити, що завершеного системного підходу до організації внутрішнього контролю в антикризовому управлінні до теперішнього часу не сформульовано: не розкриті методологічні та організаційні засади

пооб'єктного контролю резервів відтворення вартості; підходи до оцінювання та формування резервів на покриття втрат від ризиків. Залишаються не вирішеними питання нормативного регулювання резервів як об'єкту обліку та контролю.

Мета статті – розкриття методологічних положень з організації системи внутрішнього контролю в антикризовому управлінні підприємств на новій парадигмі.

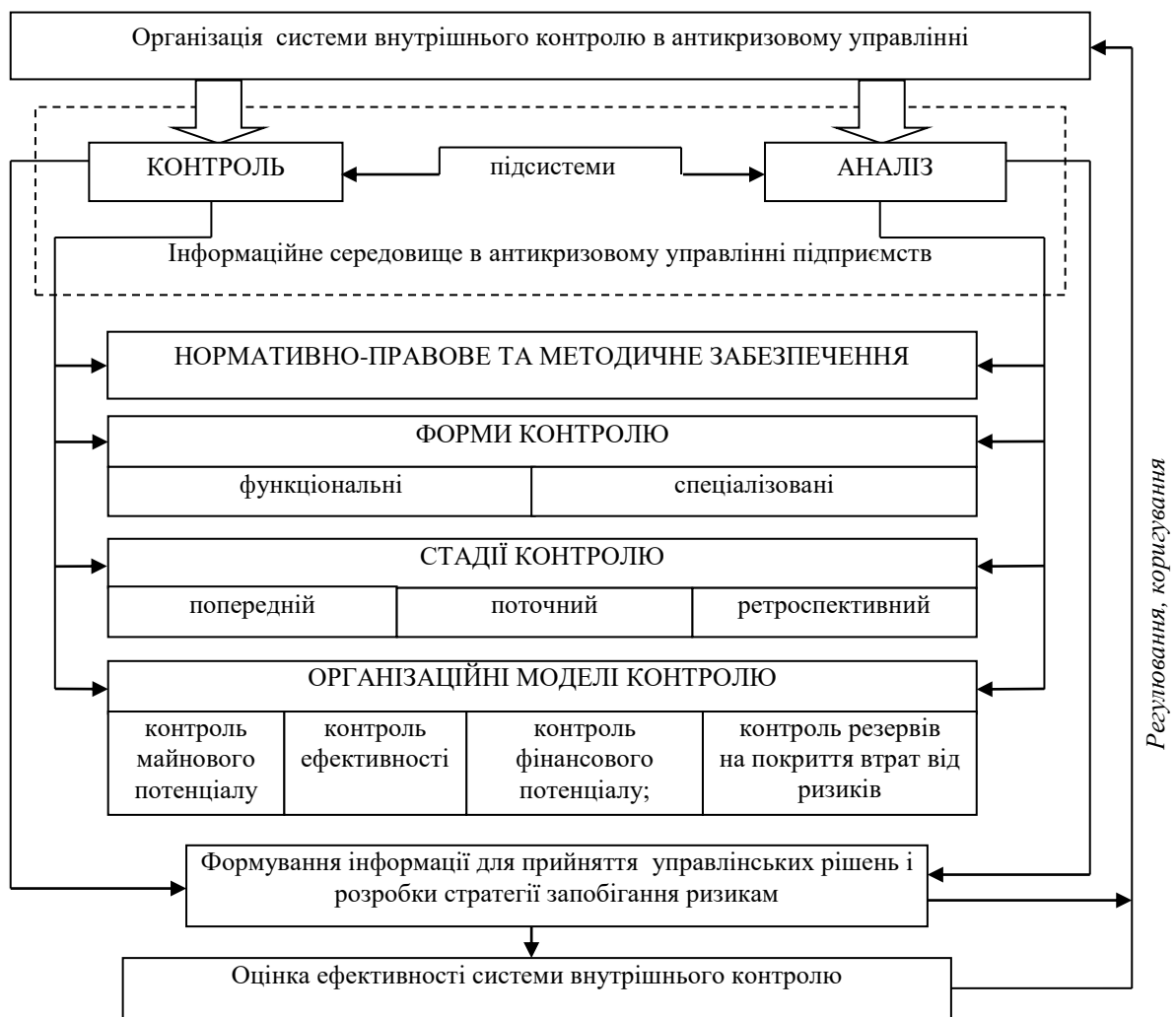
Результати дослідження. Передумовою формування системи внутрішнього контролю в антикризовому управлінні є забезпечення користувачів інформацією про наявність, стан, використання і резерви відтворення вартості підприємства. Трактовка COSO пов'язує внутрішній контроль з розвитком організації, реалізації її стратегічних цілей, підвищенням ефективності діяльності. Принципи COSO передбачають розуміння контролю як комплексної системи, яка охоплює оптимізацію бізнес-процесів, оцінку ризиків, інформаційний обмін і моніторинг, управління організаційною структурою, формування корпоративної культури [COSO 1992]. Звідси система контролю повинна базуватися на єдиному інформаційному просторі та орієнтована на прийняття управлінських рішень і розробку стратегії запобігання ризикам. Оперативність і дієвість контролю залежать від якості облікової та аналітичної інформації. Контрольна інформація є базисом аналізу ризиків підприємства.

Система контролю повинна бути орієнтована на виявлення резервів відтворення вартості та прийняття управлінських рішень щодо попередження загроз ризику кризових явищ. На даний час в Україні такі системи не створені, що негативно позначається на результатах діяльності підприємств. Вузким місцем існуючого підходу [Пушкар 2004, Петренко 2007, Хан 1997, Хорнгрен 2005] до внутрішнього контролю є його орієнтація на поточне управління внутрішніми процесами підприємства. Вдосконалення методів антикризового управління підприємства вимагає зміни у поглядах щодо контролю. Його функції зміщуються з поточного контролю законності управлінських рішень на стратегічний рівень управління формуванням резервів відтворення капіталу підприємств. Таким чином забезпечується стратегічна орієнтованість контрольної системи, яка є основним постачальником інформації щодо фінансового стану та забезпечення стійкого розвитку підприємства. Це означає перехід до нової парадигми стратегічно-орієнтованої системи контролю під впливом таких чинників: невизначеність умов господарювання, загрози ризику, потреби стратегічного управління, зміни умов прийняття управлінських рішень. У її основу покладено такі постулати: залежність управління від результативності контролю; орієнтованість на забезпечення інформаційних потреб управління і користувачів; адаптація до кризових умов; спрямованість на прийняття управлінських рішень щодо зміни параметрів вартісно-орієнтованого управління та запобігання ризикам шляхом формування й використання резервів.

Питання організації контрольної системи в антикризовому управлінні підприємств є прерогативою керівництва окремого підприємства, тобто порядок її організації регламентується внутрішнім стандартом. Вона залежить від масштабу виробництва, форми власності, структури акціонерного капіталу, виду економічної діяльності та галузі. За ознакою масштабу виробництва формами організації процесу контролю є: функціональна (через зв'язки між структурними підрозділами) і спеціалізована (через відокремлені

підрозділи), яка придатна для середніх і великих підприємств. До спеціалізованих підрозділів контрольної системи віднесено відділи внутрішнього аудиту, контроль-ревізійний, аналітичний, внутрішнього контролю, які забезпечують релевантною інформацією способів реагування на ризики.

Основою організації контрольної системи є методологічне та інформаційне забезпечення, яке реалізується через моделі: контролю майнового потенціалу, контроль ефективності, контроль фінансового потенціалу, контроль використання резервів на покриття втрат від ризиків. Систему контролю структуровано за стадіями: попередньою, поточною, ретроспективною. В загальному виді концептуальна модель організації контрольної системи в антикризовому управлінні підприємств наведена на рис. 1.

Рисунок 1 – Концептуальна модель організації системи внутрішнього контролю в антикризовому управлінні підприємств

Джерело: власна розробка автора

Потреба в організації контрольної системи в антикризовому управлінні обумовлює необхідність впорядкування нормативно-правового забезпечення за такими рівнями: міжнародний – міжнародні стандарти; державний – національні нормативно-правові акти; недержавний – внутрішні стандарти. Результати аналізу достатності та адекватності нормативно-законодавчих

документів щодо формування резервів показали їх недостатню придатність для контролю резервів на покриття втрат від ризиків. Виходячи з цього є необхідним такі уточнення і доповнення до існуючих нормативно-правових актів щодо формування й використання резервів: встановлення вимог до розміру резервного капіталу; узгодження дефініцій "резервний фонд" і "резервний капітал"; подання звітності про формування й використання резервів у форматі бюджету; розкриття у примітках до фінансової звітності операцій, пов'язаних з формуванням резервних коштів для покриття втрат економічних вигід, які істотно впливають на вартість підприємства.

Результати дослідження та критичного аналізу існуючих напрацювань в цій сфері [Пушкар 2004, Петренко 2007, Хорнгрен 2005] дозволили сформулювати основні вимоги до підготовки внутрішньої звітності для прийняття управлінських рішень: адекватність системі управління – структуризація інформаційних потоків у відповідності з організаційною структурою підприємства та завданнями управління; доцільність означає, що інформація повинна відповідати меті та потребам користувачів інформації; достовірність передбачає відображення тільки правдивої інформації згідно з принципом обачності; аналітичність – це достатня деталізація відображення результатів функціонування економічної системи; співставлення означає можливість співставлення показників внутрішньої звітності за різні періоди; економічність, вигоди від інформації повинні перевищувати витрати на її підготовку; спрямованість на прийняття доцільних управлінських рішень та їх координацію.

Виходячи з того, що контроль є складовою протиризикового механізму, то невідкладним завданням є підготовка інформації щодо ризику зниження потенціалу відтворення вартості підприємства. Оцінка достатності резервів передбачає ідентифікація суттєвих ризиків, результатом якої є прийняття управлінських рішень щодо формування резервів на їх покриття. Внутрішня звітність щодо ризику надасть можливість виявити причини, чинники, рівень (прийнятний, виправданий, недопустимий), ступінь впливу (ігноруємий, незначний, помірний, суттєвий, критичний) на результати діяльності та розробити відповідні заходи.

Для оцінки резервів відтворення капіталу запропоновано організаційну модель контролю ефективності резервів, яка поєднує такі елементи: моніторинг виконання бюджету резервних коштів; контроль використання резервних коштів; оцінка ефективності резервів. Моніторинг виконання бюджету резервних коштів передбачає відстежування ризикових явищ та оцінювання співвідношення втрат економічних вигід, резервів і поточного рівня ризиків підприємств. Процес моніторингу виконання бюджету резервних коштів охоплює три етапи: пооб'єктний моніторинг виконання планових показників за видами резервів для регулювання у звітному періоді втрат від ризиків; ранжирування відхилень за критерієм впливу; моніторинг достатності фінансування резервів для покриття втрат від ризиків. Результати моніторингу є основою прийняття рішень щодо уточнення параметрів бюджету резервних коштів.

Контроль резервних коштів є інструментом перевірки доцільності компенсаційних витрат для покриття втрат від ризиків за рахунок сформованих резервів у розрізі об'єктів і структурних підрозділів. Методика контролю резервних коштів передбачає: перевірку відображення у бухгалтерському обліку і звітності витрат, резервів, формування доходної і витратної частини бюджету резервних коштів; інвентаризацію активів,

сформованих за рахунок використання резервних коштів; оцінку ефективності системи компенсаційних витрат. Вибір об'єкта інвестування зарезервованих коштів в активи здійснюється за принципом співвідношення дохідності, ліквідності та ризиків згідно критеріїв корисності та альтернативної ліквідності.

Контроль ефективності резервів базується на принципі балансу резервів і втрат економічних вигод від ризиків. Це означає, що зміна економічних вигод призводить до зниження або підвищення ефективності.

Результати дослідження ризиків втрат економічних вигод дозволили оцінити обсяги резервних коштів, необхідних для покриття ризиків непогашення дебіторської заборгованості ($P_{дз}^q$) на основі запропонованої моделі. Вона відрізняється від існуючих урахуванням індикаторів додаткового обсягу продажів і зростання витрат, пов'язаних з дебіторською заборгованістю, скоригованих на ставку резервування (CP^q) залежно від термінів її виникнення:

$$P_{дз}^q = ВПР_{дз}^q \cdot CP^q = (\Delta ВР_{дз}^q \cdot \Pi_{дп}^q - В_{фдз} \cdot \Delta В_{дз}^q / 100 - Ч_{зб} \cdot \Delta ВР_{дз}^q) \cdot CP^q, \quad (1)$$

де $ВПР_{дз}^q$ – втрати прибутку від непогашення дебіторської заборгованості терміном q (31–60; 61–90; 91–120; >120), $\Delta ВР_{дз}^q$, $\Delta В_{дз}^q$ – додатковий обсяг продажів і зростання витрат; $\Pi_{дп}^q$ – співвідношення додаткового прибутку і обсягу продажів; $В_{фдз}$ – витрати на інвестування у дебіторську заборгованість (%); $Ч_{зб}$ – частка збитку від безнадійних боргів у виручці.

Для підприємств, які мають ознаки зниження вартості фінансових інвестицій, важливим є оцінка ризиків їх знецінення ($P_{фи}$). З метою оцінювання резервів для покриття втрат від цих ризиків запропоновано модель, яка базується на порівнянні балансової оцінки вартості фінансових інвестицій ($БВ_{фи}$) і їх розрахункової вартості ($РВ_{фи}$), скоригованої на частку фінансових інвестицій у статутний капітал іншого підприємства ($Ч_{фи}^{СК}$):

$$P_{фи} = БВ_{фи} - РВ_{фи} \cdot Ч_{фи}^{СК} = БВ_{фи} - \left(\left(\sum_{t=1}^T ЧА_t \cdot (K_{пр}^{рск} - K_{pi}) \right) \cdot K_d + ЧА_T \cdot K_{кр} \right) \cdot Ч_{фи}^{СК}, \quad (2)$$

де $ЧА_t$ – прогнози чисті активи підприємства, в яке здійснено фінансові інвестиції, у періоді t , скориговані на інфляцію; K_d – коефіцієнт дисконтування; K_{pi} – рентабельність інвестованого капіталу; $K_{пр}^{рск}$ – прогнозна рентабельність власного капіталу; $K_{кр}$ – коефіцієнт достовірності прогнозних показників відповідно до категорії кредитного ризику.

Оцінка резервів за визначеними об'єктами дає можливість сформувати бюджет резервних коштів за напрямками їх розподілу згідно із встановленими обмеженнями. Для складання бюджету резервних коштів запропоновано такі процедури: порівняння наявних джерел фінансування з визначеними за результатами аналізу резервами для покриття втрат за об'єктами ризиків; аналіз ефективності формування резервів; вибір альтернативи бюджету за критерієм вартості, скоригованої на інфляцію, резерви і ризики, залежно від обмежень розподілу власних фінансових ресурсів на реінвестування, дивіденди та резерви; розробка бюджету резервних коштів. Оцінка ефективності резервів економічного потенціалу проводиться на основі показників покриття ризиків, вартості і ліквідності резервів та модифікованого критерію вартості підприємств. Для організації такого контролю запропоновано внутрішній нормативний

документ «Положення про порядок організації контролю резервних коштів для покриття втрат від ризиків», який розкриває цілі і завдання, принципи організації, послідовність, методи контролю, інформаційне забезпечення, впровадження і розвиток цієї системи. Результати контролю ефективності резервів використовуються для прийняття рішень щодо резервування коштів на покриття втрат від ризиків і їх інвестування в активи.

Висновки. Система внутрішнього контролю повинна бути адаптована до змінних умов ринкового середовища та виступати як центральний елемент протиризикового механізму управління та засіб забезпечення прав власників. Формування системи контролю в антикризовому управлінні на новій парадигмі акцентує увагу на таких ключових аспектах: організація контролю на підставі запропонованих пропозицій щодо упорядкування нормативно-правового забезпечення та розробки внутрішніх стандартів та організаційних моделей (контролю майнового потенціалу та потенціалу ефективності, фінансового потенціалу); оцінка ефективності використання резервів для покриття втрат від ризиків. Запропонована система показників резервів за об'єктами ризиків забезпечує складання бюджету резервних коштів на покриття втрат внаслідок ризиків. Впровадження методологічних засад щодо організації системи пооб'єктного контролю в антикризовому управлінні підприємства створює надійну основу для побудови та реалізації протиризикового механізму.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розвиток методології пооб'єктного контролю і аналізу відтворення вартості підприємства в умовах невизначеності.

Література:

- Виговська Н. Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: моногр. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532 с.
- Друри К. Управленческий и производственный учет / Пер.с англ. – М.: Юнити-Дана, 2002. – 1071 с.
- Костирко Л. А., Чернодубова Е. В. Фінансовий механізм забезпечення прибутковості підприємств: проблеми, інструменти, перспективи: Монографія / Л.А. Костирко, Е.В. Чернодубова – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. – 180 с.
- Костирко Р. О. Контроль і аналіз в системі управління економічним потенціалом господарюючого суб'єкта: методологія та організація: [монографія] / Р. О. Костирко. – Луганськ: СТУ ім. В. Даля, 2010. – 728 с.
- Пушкар М. С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: [монографія] / М. С. Пушкар, Р. М. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 370 с.
- Пантелеєв В. П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: моногр. / В. П. Пантелеєв; Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2008. – 491 с.
- Петренко С. М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем: Монографія. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. – 290 с.
- Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. / Под. ред. и с предисл. А. А. Турчака, Л. Г. Головача, М. Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
- Хорнгрен Ч. Т. Бухгалтерский учет: управленческий аспект / Ч. Т. Хорнгрен. Дж. Фостер: пер. с англ.; под ред. Я. В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 416 с. – (Серия по бухгалтерскому учету и аудиту).
- COSO: International Control – Integrated Framework. 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpa2biz.com/AST/Main/CPA2BIZ_Primary/InternalControls/COSO.
- Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації методології) : [монографія] / В. О. Шевчук. – К.: Київ.держ.торг.-екон. ун-т, 1998. – 371 с.

- Arens A., Loebbecke J. *Auditing. An Integrated Approach*. – Prentice Hall, 2000. – 490 p.
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. Organizacja rynku. *Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].

References

- Vigovska, N. G. (2008). *Gospodarskiy kontrol v Ukraini: teoriya, metodolohiya, orhanizatsiya*. Zhitomir: ZhDTU.
- Druri, K. (2002). *Upravlencheskiy i proyzvodstvenniy uchet / Per.s anhl.* Moskwa: Yuniti-Dana.
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. Organizacja rynku. *Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Kostyrko, L. A., & Chernodubova, E.V. (2013). *Finansoviy mehanizm zabezpechennya pributkovosti pidpriemstv: problemi, instrumenti, perspektivi*. Luhansk: Vid-vo «Noulidzh».
- Kostyrko, R. O. (2010). *Kontrol i analiz v sistemi upravlinnia ekonomichnim potentsialom gospodariuyuchoho sub'yekta: metodolohiya ta orhanizatsiya*. Luhansk: SNU im. V.Dalia.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Pushkar, M. S. (2004). *Kontroling – informatsiyna pidsistema stratehichnoho menedzhmentu*. Ternopil: Kart-blansh.
- Panteleiev, V. P. (2008). *Vnutrishnohospodarskiy kontrol: metodolohiya ta orhanizatsiya*. Kyiv: DP «Inform.-analit. Ahenstvo».
- Petrenko, S. M. (2007). *Informatsiyne zabezpechennya vnutrishnoho kontrolyu hospodarskih sistem*. Donetsk: DonNUET.
- Han, D. (1997). *Planirovanie i kontrol: kontseptsiya kontrollinaha: Per. s nem.* Moskwa: Finansi i statistika.
- Hornhren, Ch. T. (2005). *Buhgalterskiy uchet: upravlencheskiy aspekt / Per. s anhl.* Moskwa: Finansi i statistika.
- COSO: *International Control – Integrated Framework*. (1992). Retrieved from http://www.cpa2biz.com/AST/Main/CPA2BIZ_Primary/InternalControls/COSO
- Shevchuk, V. O. (1998). *Kontrol hospodarskih sistem v suspilstvi z perexidnoyu ekonomikoyu (problemi teorii, orhanizatsii metodolohii)*. Kyiv: Kiiiv.derzh.torh.-ekon. un-t.
- Arens, A., & Loebbecke, J. (2000). *Auditing. An Integrated Approach*. New Jersey: Prentice Hall.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 06.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 15.06.2015

Москаленко В.В.

к.т.н., доцент,
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»,
доцент кафедры программной инженерии и информационных технологий
управления,
Харьков, Украина
mzv_17@mail.ru

Захарова Т.В.

к.т.н.,
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»,
доцент кафедры программной инженерии и информационных технологий
управления,
Харьков, Украина
tetiana.zakharova@gmail.com

Фонта Н.Г.

к.т.н.,
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»,
доцент кафедры программной инженерии и информационных технологий
управления,
Харьков, Украина
nataliya-fonta@yandex.ru

**ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ
КАК СИСТЕМЫ ГОДОВЫХ ПЛАНОВ ПРЕДПРИЯТИЯ НА
ОСНОВЕ КЛЮЧЕВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация. В статье рассмотрен процесс формирования стратегических показателей эффективности, предложена технология формирования годовых плановых показателей деятельности на основе декомпозиции стратегических ключевых показателей эффективности до первичных показателей, отражаемые в годовой отчётности предприятия.

Ключевые слова: стратегия, стратегическая карта, ключевые показатели эффективности, система сбалансированных показателей, первичные показатели деятельности.

Формул: 20; рис.: 2, табл.: 0, библи.: 13

Valentina Moskalenko

PhD (Technical Science)
National Technical University
"Kharkov Polytechnic Institute"
Associate Professor at Department of
Software Engineering and Management
Information Technologies,
Kharkov, Ukraine
mzv_17@mail.ru

Tatyana Zakharova

PhD (Technical Science)
National Technical University
"Kharkov Polytechnic Institute"
Associate Professor at Department of
Software Engineering and Management
Information Technologies,
Kharkov, Ukraine
tetiana.zakharova@gmail.com

Natalia Fonta

PhD (Technical Science)
National Technical University
"Kharkov Polytechnic Institute"
Associate Professor at Department of
Software Engineering and Management
Information Technologies,
Kharkov, Ukraine
nataliya-fonta@yandex.ru

**TECHNOLOGY OF FORMATION OF DEVELOPMENT PROGRAM
AS A SYSTEM OF COMPANY'S ANNUAL PLANS BASED ON KEY
PERFORMANCE INDICATORS**

Abstract. The article describes the technology of the strategic development program formation based on the business-oriented approach. The basis of the program is the system of the planned Key Performance Indicators. At the strategic level the system is represented as a set of Key Performance Indicators, at the tactical and operational levels – as a set of planned indicators of operating, investing and financing activities. Strategic Key Indicators are formed within a strategic map creation using the conception of Balanced Scorecard. These indicators are interconnected and characterize the following aspects of a company's functioning as Finance, Customers, Business-Processes, and Staff. The procedure of the decomposition of strategic level Key Performance Indicators into annual primary indicators by operating, investing and financing enterprise activities is proposed in the paper. The process of the program formation includes the procedure of required resources determination for achieving planned annual primary indicators by activities as well. After determining the system of planned indicators, the enterprise investment policy and corresponding investment projects portfolio are elaborated. For each investment project the financing scheme is formed and as a result a funding plan of the development program is created. The process of development program formation is iterative. At each stage of the process the analysis of the possibility of the development strategy achieving and adjustment of the strategic indicators taking into account the company's opportunities is carried out.

Keywords: strategy, strategy map, key performance indicators, balanced scorecard, primary performance indicators.

Formulas: 20; fig.: 2, tabl.: 0, bibl.: 13

Вступление. Стратегическое управление развитием предприятия направлено на достижение эффективной стратегической цели, которая обеспечит в будущем жизнеспособность предприятия в изменяющихся рыночных условиях. Выбор стратегии связан со следующими факторами: миссия, цель предприятия, его сильные и слабые стороны, особенности отрасли, интересы высшего руководства и собственников и т.п. [Ansoff 2007] Динамический характер стратегического управления позволяет предприятию двигаться к поставленной цели, несмотря на неблагоприятные влияния бизнес-окружения. Однако для реализации стратегии необходимо разработать планы развития предприятия, которые должны быть «разбиты» на тактические и оперативные планы. Методики декомпозиции стратегического плана на тактический и методики соответствующей декомпозиция тактических планов на оперативные, в большинстве случаев, представлены в современной научной литературе в рекомендательно-описательной форме. Либо приводятся примеры связи стратегических, тактических и оперативных планов с использованием одного планового показателя, например, прибыль предприятия. Но современное стратегическое управление предприятием уже невозможно на основе только одного показателя, требуется система показателей, которая бы отражала в комплексе все виды деятельности, интересы всех заинтересованных сторон в функционировании предприятия [Клейнер 2008, Богуславская 2011].

Поэтому в данной работе предлагается подход к формированию стратегических показателей предприятия, которые достигаются за счёт реализации комплекса тактических и оперативных планов, в которых, в свою очередь, отражаются показатели текущей деятельности предприятия.

Анализ исследований и постановка задачи.

В сфере стратегического управления весомый вклад был сделан такими исследователями, как Д. Шендел, К. Хаттен, Дж. Хиггенс, Дж. Пирс, Р. Робинсон, У. Кинг, Д. Клиланд, Л. Грейнер, К. Эндрю, Ж. Бовер, К. Р. Кристенсон, М. Портер, Дж. Форрестер, Г. Минцберг, Дж.Б. Куинн, Г. Хэмэл, Дж. Стопфорд, И. Ансофф, В.Н. Тренев, В.Н. Бурков и др. Однако исследования в области формирования стратегии развития не теряют свою актуальность, поскольку быстрая реакция современного предприятия в международной экономике, необходимость пересмотра направлений развития или их корректировки в сложных кризисных и после кризисных условиях национальной и мировой экономики требуют новых методик, подходов к процессу разработки стратегии и стратегических планов развития.

Успешное управление предприятием заключается в нахождении баланса между основными экономическими составляющими бизнеса [Activities 2014, Плотников 2008]:

- основная деятельность, целью которой является производство, торговля, услуги за счёт использования ресурсов; в ее рамках решаются задачи управления затратами, объёмами и ценами;
- инвестиционная деятельность, в основу которой положено управление инвестиционными вложениями в необоротные и оборотные активы предприятия;
- финансовая деятельность, основными задачами которой являются выбор источников финансирования, обеспечивающих эффективную деятельность предприятия, управление финансами предприятия для достижения основных целей предприятия и поддержания финансовой стабильности.

Актуальной проблемой в настоящее время для руководства предприятий остаётся формирование стратегии развития предприятия, которая бы

объединила согласованные стратегии операционной, инвестиционной и финансовой деятельности [Плотников 2008]. Это связано с тем, что взаимосвязь этих видов деятельности прослеживается при проведении анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Показатели основной, инвестиционной и финансовой деятельности представляют собой комплекс показателей деятельности предприятия, составные элементы этих показателей отражаются в годовой финансовой отчетности предприятия. Рассмотрение их в динамике показывает изменение состояния предприятия, что является информационной основой для формирования стратегии развития предприятия. Стратегические показатели предприятия, в основном, представляют собой некоторые интегральные значения, отражают целые комплексы текущих показателей и характеризуют разные виды деятельности [Богуславская 2011].

В данной работе предлагается при формировании стратегии развития и соответствующих показателей эффективности предприятия, учитывать тесную взаимосвязь видов деятельности, и как результат, стратегические показатели должны быть декомпозированы на показатели, которые отражаются в финансовой отчетности предприятия и, соответственно, характеризуют основную, инвестиционную и финансовую деятельности.

Задачу стратегического развития предприятия сформулируем следующим образом.

Для достижения стратегических целей и соответствующих стратегических показателей деятельности необходимо определить значения этих показателей по интервалам периода, т.е. спланировать динамику на стратегическом периоде. Эти показатели необходимо декомпозировать на множества первичных показателей, отражающихся в годовых отчетах и характеризующих основную (операционную), инвестиционную и финансовую деятельности предприятия. Декомпозиция стратегических планов предприятия до текущих планов позволит разработать детализированные тактические и оперативные планы работ центров ответственности по этим видам деятельности и затем сформировать стратегические планы развития центров ответственности. В качестве центров ответственности рассматриваются подразделения предприятия, которые занимаются операционной, инвестиционной и финансовой деятельностью соответственно.

Результаты исследования. В работах [Москаленко 2011, Москаленко 2013] предложено включить в процесс стратегического планирования решение задачи координации операционной, инвестиционной и финансовой деятельности предприятия для определения плановых показателей предприятия. В данной работе предлагается развитие этих работ. Процесс планирования дополнен этапами декомпозиции ключевых показателей деятельности на показатели, характеризующие эти три вида деятельности, и на показатели, отражающиеся в реестрах управленческого и бухгалтерского учета (так называемые первичные показатели). Рассмотрим основные этапы процесса формирования программы развития предприятия на стратегическом периоде.

Этап I. Формирование стратегии.

1.1. Проведение анализа результатов деятельности предприятия и ситуации на рынке. Используются различные методики обработки данных маркетинговых исследований и данных о состоянии предприятия. Полученные результаты обеспечивают информационную основу для анализа прошлого плана развития и разработки решений по ликвидации ошибок при планировании и управлении предприятием в будущем.

1.2. Формирование стратегии и стратегических целей предприятия. Стратегия и стратегические цели должны выражать интересы собственников

предприятия, контрагентов, покупателей и т.д. [Ansoff 2007]. Представим все стратегические цели в виде некоторого вектора: $Z^T = \{Z_i^T, i = \overline{1, N^T}\}$, где Z_i^T i -ая стратегическая цель на плановом периоде T , N^T – количество стратегических целей на плановом периоде T .

Этап II. Построение стратегической карты [Каплан 2005]. Стратегическая карта - это диаграмма или рисунок, описывающий стратегию в виде набора стратегических целей и причинно-следственных связей между ними.

2.1. Формирование стратегии предприятия по аспектам: финансы, клиенты, бизнес-процессы, персонал согласно методологии «Система сбалансированных показателей (ССП)» [Kaplan, Norton 2001]. Стратегические цели $Z^T = \{Z_i^T, i = \overline{1, N^T}\}$ трансформируются в цели по аспектам: $\tilde{Z}^T = \{\tilde{Z}^F, \tilde{Z}^K, \tilde{Z}^{BP}, \tilde{Z}^P\}$.

Возможно, выбор другой методологии помимо СПП, например, Модель европейского фонда управления качеством (European Foundation for Quality Management), Пирамида эффективности (The Performance Pyramid, предложенная С.J. McNair, Richard L. Lurch, Kelvin F. Kross), Панель управления (Tableau de Bord), модель EP2M (Effective Progress and Performance Measurement, авторы С. Adams, Р. Roberts), модель «Деловое окно управления» (Business Management Window), а также их разные модификации [Богуславская 2011].

2.2. Определение ключевых факторов успеха по 4-м составляющим [Kaplan, Norton 2001]. Ключевые факторы успеха (Key success factors) – это конкурентные возможности, которые каждая компания стремится обеспечить, чтобы добиться большей конкурентоспособности и успехов в своём бизнесе, другими словами, достичь своих стратегических целей. Ключевые факторы успеха по аспектам деятельности составят четыре множества:

$KSF^T = \{KSF_i^F, i = \overline{1, K^F}; KSF_i^K, i = \overline{1, K^K}; KSF_i^{BP}, i = \overline{1, K^{BP}}; KSF_i^P, i = \overline{1, K^P}\}$, где K^F, K^K, K^{BP}, K^P - количество факторов успеха по аспектам: финансы, клиенты, бизнес-процессы, персонал соответственно.

2.3. Формирование системы ключевых показателей эффективности KPI (Key Performance Indicators - индикаторы деятельности) по четырём аспектам: финансы, клиенты, бизнес-процессы, персонал:

$S^T = \{S_i^F, i = \overline{1, N^F}; S_i^K, i = \overline{1, N^K}; S_i^{BP}, i = \overline{1, N^{BP}}; S_i^P, i = \overline{1, N^P}\}$, где

$S^F = \{S_i^F, i = \overline{1, M^F}\}$ - показатели, характеризующие финансы предприятия

(финансовое состояние), $S^K = \{S_i^K, i = \overline{1, M^K}\}$ – отношения с клиентами,

$S^{BP} = \{S_i^{BP}, i = \overline{1, M^{BP}}\}$ – внутренние бизнес-процессы, $S^P = \{S_i^P, i = \overline{1, M^P}\}$ –

развитие и обучение персонала; M^F, M^K, M^{BP}, M^P – количества показателей, характеризующие финансы, клиентов, бизнес-процессы и персонал соответственно.

KPI – это инструмент измерения поставленных целей. С помощью подбора KPI предприятие получает сбалансированную картину долго- и среднесрочных целей, финансовых и нефинансовых показателей деятельности, прямых индикаторов или индикаторов симптомов [Kaplan, Norton 2001].

2.4. Определение измерителей (размерности) ключевых показателей эффективности («оцифровка» показателей, т.е. переход от качественных формулировок к показателям, которые могут быть вычислены на основе данных управленческой, бухгалтерской отчётности, данных исследований рынка и т.п.). Для системы показателей S^T по аспектам осуществляется определение

показателей, которые можно выразить в численном виде: $FK = \{FK^F, FK^K, FK^{BP}, FK^P\}$, где $FK^F = \{FK_i^F, i = \overline{1, N^F}\}$ – «оцифрованные» KPI аспекта «Финансы», $FK^K = \{FK_i^K, i = \overline{1, N^K}\}$ – «оцифрованные» KPI аспекта «Клиенты», $FK^{BP} = \{FK_i^{BP}, i = \overline{1, N^{BP}}\}$ – «оцифрованные» KPI аспекта «Внутренние бизнес-процессы», $FK^P = \{FK_i^P, i = \overline{1, N^P}\}$ – «оцифрованные» KPI аспекта «Развитие и обучение персонала». Далее будут рассматриваться только «оцифрованные» показатели деятельности, которые могут иметь численное выражение.

2.5. Определение формул расчёта «оцифрованных» ключевых показателей эффективности $FK = \{FK^F, FK^K, FK^{BP}, FK^P\}$ и выявление первичных показателей, от которых они зависят, обозначим их $\{PP_j, j = \overline{1, M^{PP}}\}$, где M^{PP} – количество первичных показателей, используемых для расчёта KPI.

2.6. Анализ влияния первичных показателей на результирующий показатель, т.е. KPI, и «отсев» незначимых, дублирующих друг друга показателей (взаимозаменяемых показателей). Для этого можно использовать построение когнитивной карты и корреляционный анализ.

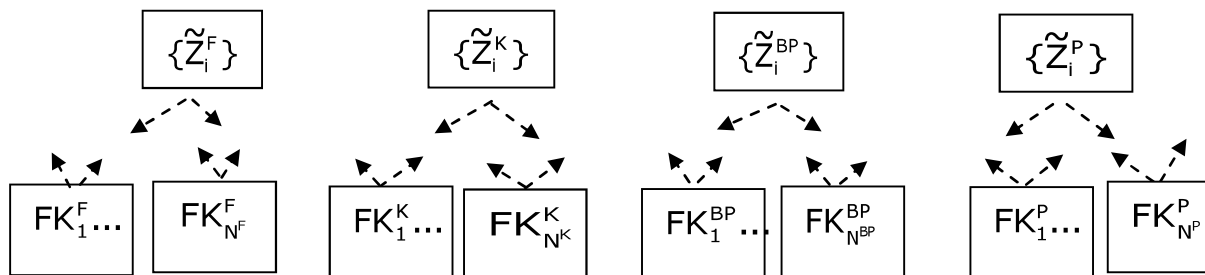
В результате формируется множество KPI, которые отражают численно стратегические цели предприятия: $FK_h^F(\{PP_j\}), h = \overline{1, H^F}$; $FK_h^K(\{PP_j\}), h = \overline{1, H^K}$; $FK_h^{BP}(\{PP_j\}), h = \overline{1, H^{BP}}$; $FK_h^P(\{PP_j\}), h = \overline{1, H^P}$, где H^F, H^K, H^{BP}, H^P – количество «оцифрованных» ключевых показателей эффективности, характеризующие аспекты: финансы, клиенты, бизнес-процессы и персонал соответственно.

При «оцифровке» количество показателей может быть изменено, например, возможно, что $H^F \neq N^F$.

2.7. Определение коэффициентов важности KPI. Для этого предлагается использовать экспертное оценивание. Строится иерархия, как в методе анализа иерархий (МАИ) [Saaty 2008]. Верхний уровень – стратегии по аспектам, второй уровень – ключевые показатели (рис.1).

Эксперты оценивают влияние каждого коэффициента на достижение стратегических целей предприятия, на сколько каждый показатель характеризует качественно и количественно стратегическую цель. Процедура попарных сравнений и обработка результатов аналогична МАИ. В дальнейших работах авторов эта процедура будет детально расписана

Таким образом, используя процедуру попарных сравнений элементов уровней иерархий, определяются приоритет KPI.

Рисунок 1 – Иерархия стратегических целей и ключевых показателей для определения весовых коэффициентов ключевых показателей

Источник: собственная разработка

Обозначим через $\alpha = \{\alpha^F, \alpha^K, \alpha^B, \alpha^P\}$ – вектор весовых коэффициентов, характеризующих важность, значимость, приоритет показателей, этот вектор содержит соответствующие наборы коэффициентов важности показателей по аспектам: $\alpha^F = \{\alpha_h^F, h = \overline{1, H^F}\}$ – коэффициенты важности показателей аспекта «финансы» $FK_h^F, h = \overline{1, H^F}$; $\alpha^K = \{\alpha_h^K, h = \overline{1, H^K}\}$ – коэффициенты важности показателей $FK_h^K, h = \overline{1, H^K}$; $\alpha^{BP} = \{\alpha_h^{BP}, h = \overline{1, H^{BP}}\}$ – коэффициенты важности показателей аспекта «бизнес-процессы» $FK_h^{BP}, h = \overline{1, H^{BP}}$; $\alpha^P = \{\alpha_h^P, h = \overline{1, H^P}\}$ – показателей $FK_h^P, h = \overline{1, H^P}$.

2.8. Определение нормативных значений ключевых показателей эффективности, которые необходимо достичь на стратегическом периоде:

$FK_h^{FN}(\{PP_j, j = \overline{1, M^{PP}}\}), h = \overline{1, H^F}$; $FK_h^{KN}(\{PP_j, j = \overline{1, M^{PP}}\}), h = \overline{1, H^K}$;

$FK_h^{BPN}(\{PP_j, j = \overline{1, M^{PP}}\}), h = \overline{1, H^B}$; $FK_h^{PN}(\{PP_j, j = \overline{1, M^{PP}}\}), h = \overline{1, H^P}$.

Эти нормативные значения являются численным выражением стратегии и планируемым результатом решения стратегических задач на конец стратегического периода Т. Другими словами, это стратегические плановые показатели, которые определяются экспертным путём на основе данных маркетинговых исследований, анализа финансового состояния предприятия и другой информации.

Этап III. Формирование множества первичных показателей, которые входят в состав ключевых показателей, определение степени их влияния на значения ключевых показателей.

Определение наиболее значимых первичных показателей $\{PP_j, j = \overline{1, M^{PP}}\}$, влияющих на значения показателей эффективности $FK^F; FK^K; FK^{BP}; FK^P$ осуществляется на основе факторного анализа, анализа экспертного оценивания. В результате формируются так называемые активные и пассивные первичные показатели.

Активный показатель – это показатель, который существенно влияет на ключевой показатель и может быть изменён на плановом периоде (в результате управленческих решений и использования ресурсов показатель может быть изменён до необходимого уровня).

Пассивный показатель – это показатель, который или затруднительно для предприятия изменить на плановом периоде, (например, изменение уставного капитала, как часть собственного капитала, связано с эмиссионной политикой, состоянием фондового рынка и т.д., поэтому подлежит изменению в исключительных случаях), или тот, который несущественно может повлиять на значение ключевого показателя.

Рассмотрим пример, ключевой показатель эффективности по аспекту «Персонал» - «Доля персонала с высшим образованием (ВО)», который равен отношению количества персонала с ВО к общему количеству персонала. Если данный показатель необходимо увеличить, то возможны следующие варианты 1) заменить персонал без ВО на персонал с ВО, на что потребуется время и увеличение фонда заработной платы (специалисты с ВО оплачиваются выше), 2) направить персонал на обучение (заочное) для получения ВО, например, за счёт компании, что потребует также временных и денежных ресурсов (при этом нет необходимости увеличивать общее число персонала); 3) сократить число персонала без ВО и перераспределить нагрузку для оставшегося персонала,

для выполнения этого варианта потребуются денежные ресурсы для компенсации увольняемых сотрудников и для увеличения заработной платы оставшимся сотрудникам из-за увеличения их нагрузки. Тогда в случае 1,2 варианта для ключевого показателя «Доля персонала с высшим образованием» активным первичным показателем будет «Количество персонала с ВО», а пассивным - «Общее количество персонала». Если выбран будет вариант 3, то два первичных показателя будут активными, так как их значения необходимо изменить, чтобы достичь нормативного значения ключевого показателя.

В результате проведения такого анализа формируется множества весовых коэффициентов соответствующих первичных показателей аспектов деятельности: $\beta_h^F = \{\beta_{hj}^F, j = \overline{1, J_h^F}\}, h = \overline{1, H^F}; \beta_h^K = \{\beta_{hj}^K, j = \overline{1, J_h^K}\}, h = \overline{1, H^K}; \beta_h^{BP} = \{\beta_{hj}^{BP}, j = \overline{1, J_h^{BP}}\}, h = \overline{1, H^{BP}}; \beta_h^P = \{\beta_{hj}^P, j = \overline{1, J_h^P}\}, h = \overline{1, H^P}$, где $\beta_h^F, \beta_h^K, \beta_h^{BP}, \beta_h^P$ - множества весовых коэффициентов первичных показателей, входящих в формулы вычислений ключевых показателей эффективности по аспектам: финансы, клиенты, бизнес-процессы, персонал соответственно; $J_h^F, J_h^K, J_h^{BP}, J_h^P$ - количество первичных показателей в h -м ключевом показателе, характеризующий один из аспектов: финансы, клиенты, бизнес-процессы, персонал, соответственно. Будем считать, что пассивные показатели, не влияющие на изменение соответствующего ключевого показателя (имеющие низкий весовой коэффициент) не рассматриваются в дальнейшем, т.е. они не рассматриваются как плановые показатели деятельности.

Этап IV. Определение директивных значений первичных показателей для достижения нормативных значений стратегических ключевых показателей.

4.1. Определение вариантов директивных значений первичных показателей. Так как первичные показатели $\{PP_j\}$ могут использоваться в расчётах разных KPI и в одном ключевом показателе используются несколько изменяемых первичных показателей, то необходимо сформировать варианты значений первичных показателей для достижения нормативного значения KPI. Для этого используется следующая процедура:

1) вначале определить варианты нормативных значений первичных показателей для ключевого показателя с наибольшим весовым коэффициентом $\alpha = \{\alpha^F, \alpha^K, \alpha^B, \alpha^P\}$.

2) затем берётся KPI с меньшим приоритетом, для него определяются варианты нормативных значения первичных показателей. Но если для этого первичного показателя уже было определено нормативное значение (или варианты), то оно остаётся неизменным и для этого KPI и тогда определяются нормативные значения для других первичных показателей (или варианты этих показателей).

Таким образом, для каждого нормативного значения KPI в каждой группе формируются наборы директивных значений первичных показателей на конец стратегического периода T . Процесс заканчивается, когда для всех показателей эффективности будут определены директивные значения первичных показателей (или варианты), которые в результате сформируют директивные значения KPI.

4.2. «Разбиение» системы первичных показателей деятельности по видам деятельности: операционная, инвестиционная и финансовая.

Тогда новый набор показателей будет следующим: $PP_h^B(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^B}; PP_h^I(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^I};$

$PP_h^F(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^F}$, где $D^B = \{D_t^B, t = \overline{1, T}\}$ - суммарный

доход от основной деятельности (будем считать чистый доход, т.е. за вычетом акцизов и т.п.) на всем стратегическом периоде T ; D_t^B – суммарный доход от основной деятельности в t -м интервале, вычисляется по формуле (1), $D_t^B = \{D_{tl}^B, s = \overline{1, L^B}\}$ – множество показателей дохода от основной деятельности в t -м интервале, индекс l означает статью дохода от операционной деятельности отражается в соответствующих регистрах бухгалтерского учёта, например, доход от реализации l -ого вида продукции,

$$D_t^B = \sum_{l=1}^{L^B} D_{tl}^B, \quad (1)$$

где D_{tl}^B - l -ый доход от основной деятельности в t -м интервале; L^B – количество показателей (статей) дохода от основной деятельности; $D^I = \{D_t^I, t = \overline{1, T}\}$ – суммарный доход от инвестиционной деятельности на стратегическом периоде, D_t^I – суммарный доход от инвестиционной деятельности в t -м интервале, вычисляется по формуле (2); $D_t^I = \{D_{tl}^I, s = \overline{1, L^I}\}$ – множество показателей дохода от инвестиционной деятельности в t -м интервале (например, доход от участия в капитале дочерних компаний, доход от финансовых инвестиций и т.п.),

$$D_t^I = \sum_{l=1}^{L^I} D_{tl}^I, \quad (2)$$

где D_{tl}^I - l -ый доход от инвестиционной деятельности в t -м интервале; L^I – количество показателей (статей) дохода от инвестиционной деятельности; $D^F = \{D_t^F, t = \overline{1, T}\}$ – суммарный доход от финансовой деятельности на стратегическом периоде, D_t^F – суммарный доход от финансовой деятельности в t -м интервале, который вычисляется по формуле (3), $D_t^F = \{D_{tl}^F, l = \overline{1, L^F}\}$ – множество показателей дохода от финансовой деятельности в t -м интервале (например, доход от операций с краткосрочными ценными бумагами, доход от предоставления займов и т.п.),

$$D_t^F = \sum_{l=1}^{L^F} D_{tl}^F, \quad (3)$$

где D_{tl}^F - l -ый вид дохода от финансовой деятельности в t -м интервале; L^F – количество показателей (статей) дохода от финансовой деятельности (или видов дохода от финансовой деятельности); $C^B = \{C_t^B, t = \overline{1, T}\}$ – суммарные затраты по операционной деятельности на стратегическом периоде, C_t^B – суммарные затраты по операционной (основной) деятельности в t -м интервале, которые вычисляются по формуле (4), $C_t^B = \{C_{tk}^B, k = \overline{1, K^B}\}$ – множество видов затрат по основной деятельности t -м интервале, индекс k означает статью затрат операционной деятельности и отражается в соответствующих регистрах

бухгалтерского учёта, например, затраты на сбыт, административные затраты и т.д.

$$C_t^B = \sum_{k=1}^{K^B} C_{tk}^B, \quad (4)$$

где C_{tk}^B – s-ый вид затрат от основной деятельности в t-м интервале; K^B – количество видов затрат от основной деятельности (или статей затрат в регистрах бухгалтерского учёта); $C_t^I = \{C_t^I, t = \overline{1, T}\}$ – суммарные затраты, понесённые в результате инвестиционной деятельности на стратегическом периоде, C_t^I – суммарные затраты инвестиционной деятельности t-м интервале, которые вычисляются по формуле (5), $C_t^I = \{C_{tk}^I, k = \overline{1, K^I}\}$ – множество видов затрат инвестиционной деятельности в t-м интервале, индекс k означает статью затрат в результате инвестиционной деятельности, например, затраты на приобретение финансовых инвестиций, затраты на приобретение необоротных активов и т.д.

$$C_t^I = \sum_{k=1}^{K^I} C_{tk}^I, \quad (5)$$

где C_{tk}^I – s-ый вид затрат по инвестиционной деятельности в t-м интервале; K^I – количество видов затрат по инвестиционной деятельности (или статей в регистрах бухгалтерского учёта, отражающие затраты в результате инвестиционной деятельности); $C_t^F = \{C_t^F, t = \overline{1, T}\}$ – суммарные затраты, понесённые в результате финансовой деятельности на стратегическом периоде, C_t^F – суммарные затраты финансовой деятельности в t-м интервале, которые вычисляются по формуле (6), $C_t^F = \{C_{tk}^F, k = \overline{1, K^F}\}$ – множество видов затрат финансовой деятельности в t-м интервале, индекс k означает статью затрат в результате инвестиционной деятельности, например, затраты на выпуск облигаций и других краткосрочных ценных бумаг, затраты по кредитам и т.д.

$$C_t^F = \sum_{k=1}^{K^F} C_{tk}^F, \quad (6)$$

где C_{tk}^F – k-ый вид затрат по финансовой деятельности в t-м интервале; K^F – количество видов затрат по финансовой деятельности (или статей в регистрах бухгалтерского учёта, отражающие затраты в результате финансовой деятельности). Например, в качестве ключевого показателя эффективности очень часто рассматривают прибыль предприятия, которая может быть представлена в виде суммы прибылей от операционной, инвестиционной и финансовой деятельности предприятия (т.е. суммы первичных показателей PP_h^B, PP_h^I, PP_h^F). Тогда прибыль (валовая) от всех видов деятельности на интервале планового периода вычисляется по формуле (7):

$$P_t = P_t^B + P_t^I + P_t^F, \quad (7)$$

где $P^B = \{P_t^B, t = \overline{1, T}\}$ - финансовый результат (прибыль или убыток) от операционной деятельности на стратегическом периоде, который вычисляется по формуле (8), P_t^B - прибыль (убыток) от операционной (основной) деятельности в t-м интервале, вычисляется по формуле (9).

$$P^B = \sum_{t=1}^T P_t^B, \quad (8)$$

$$P_t^B = D_t^B - C_t^B, \quad (9)$$

$P^I = \{P_t^I, t = \overline{1, T}\}$ - финансовый результат (прибыль или убыток) от инвестиционной деятельности на стратегическом периоде, вычисляется по формуле (10), P_t^I - прибыль (убыток) от инвестиционной деятельности в t-м интервале, которая вычисляется по формуле (11).

$$P^I = \sum_{t=1}^T P_t^I, \quad (10)$$

$$P_t^I = D_t^I - C_t^I, \quad (11)$$

$P^F = \{P_t^F, t = \overline{1, T}\}$ - финансовый результат (прибыль или убыток) от финансовой деятельности на стратегическом периоде, вычисляется по формуле (12), P_t^F - это прибыль (убыток) от финансовой деятельности в t-м интервале, которая вычисляется по формуле (13).

$$P^F = \sum_{t=1}^T P_t^F, \quad (12)$$

$$P_t^F = D_t^F - C_t^F. \quad (13)$$

Можно представить виды деятельности: основную, инвестиционную и финансовую, как центры ответственности за выполнение директивных значений этих первичных показателей. Эти виды деятельности отражаются в бухгалтерской отчётности и характеризуются первичными показателями. При формировании бюджетов на год определяются директивные значения этих показателей. Поэтому очень важно, чтобы определение их директивных значений было напрямую связано с нормативными значениями ключевых показателей эффективности.

4.3. Уточнение директивных значений первичных показателей по видам деятельности. Необходимость уточнения связано с тем, что в результате анализа первичных показателей, их составляющих, возникла необходимость в коррекции плановых стратегических показателей

$$\{PP_h^{BN}(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^B}\};$$

$$\{PP_h^{IN}(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^I}\};$$

$$\{PP_h^{FN}(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^F}\}$$

4.4. Определение разности между существующими значениями первичных показателей и директивными.

Определение существующих значений первичных показателей осуществляется на основе данных управленческой отчётности предприятия

$$PP_h^{B0}(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^B}; PP_h^{I0}(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^I};$$

$$PP_h^{F0}(D^B, D^I, D^F, C^B, C^F, C^F), h = \overline{1, H^F}.$$

Разность между существующими значениями и директивными (плановыми) значениями показателей основной, инвестиционной и финансовой деятельности вычисляются по формулам (14), (15) и (16) соответственно.

$$\Delta PP_h^B = |PP_h^{BN} - PP_h^{B0}|, h = \overline{1, H^B}; \quad (14)$$

$$\Delta PP_h^I = |PP_h^{IN} - PP_h^{I0}|, h = \overline{1, H^I}; \quad (15)$$

$$\Delta PP_h^F = |PP_h^{FN} - PP_h^{F0}|, h = \overline{1, H^F}. \quad (16)$$

Эти разности позволяют определить «разрыв» между существующим состоянием предприятия и планируемым.

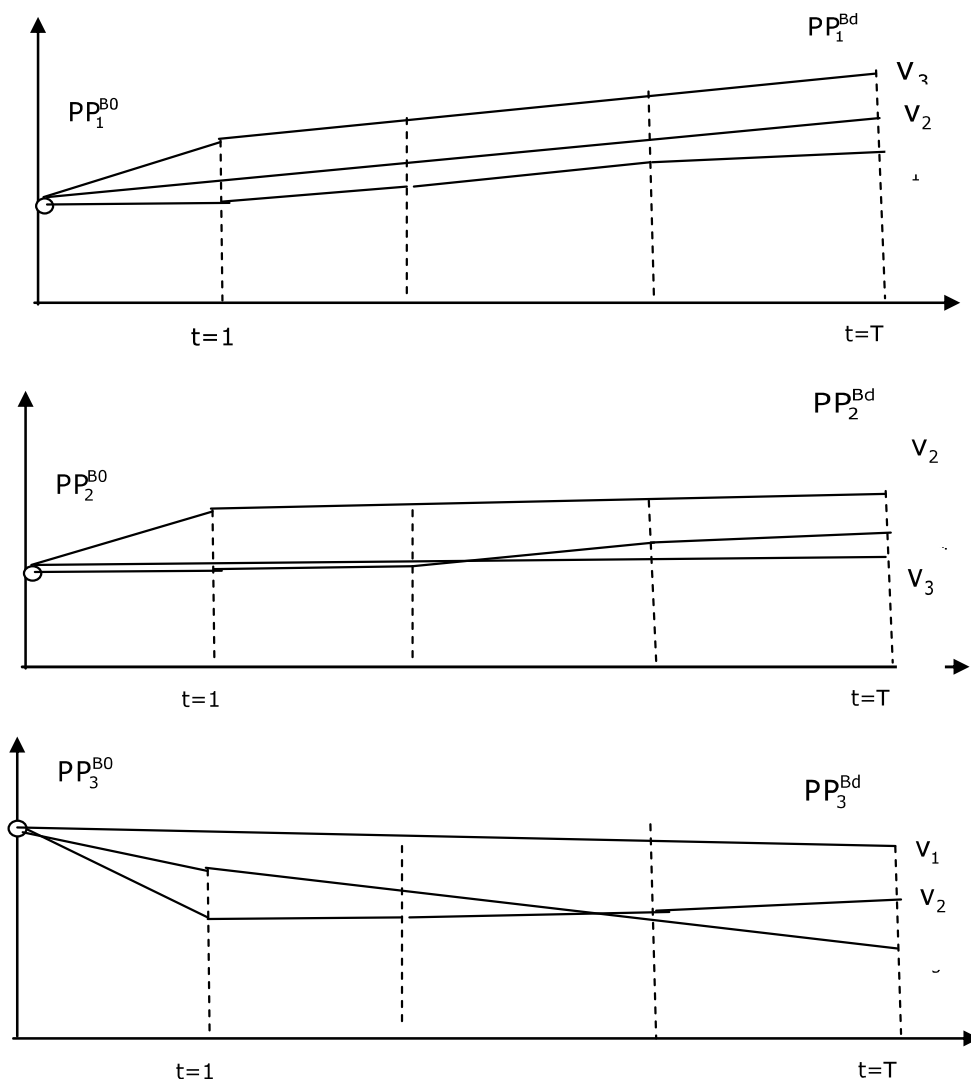
4.5. Построение вариантов траекторий изменения директивных значений первичных показателей по интервалам планового периода Т.

Идея построения таких траекторий заключается в следующем. Для того чтобы достичь нормативных значений КРІ в конце планового периода Т необходимо изменить значения первичных показателей, входящих в формулы вычислений КРІ. Так как рассматривается стратегический период, который состоит из интервалов (год), то и первичные показатели необходимо изменять по годам определённым образом, чтобы в конце периода все достигнутые значения определили директивное значение КРІ. В результате будет сформированы варианты достижения директивных значений КРІ, каждый вариант будет содержать траектории изменения всех первичных показателей, «входящих» в КРІ.

На рис. 2. продемонстрирован пример построения трёх вариантов траекторий изменения значений трёх первичных показателей PP_1^{Bd} , PP_2^{Bd} , PP_3^{Bd} , которые наиболее существенно влияют на изменение ключевого показателя $FK_h^{FN}(PP_1^{Bd}, PP_2^{Bd}, PP_3^{Bd})$. Каждый из вариантов содержит набор значений первичных показателей, подставляя которые в формулы вычисления FK_h^{FN} получают директивное значение этого КРІ. Однако достижения этих значений в каждом из трёх варианте будет осуществляться по-разному.

Этап V. Определение необходимых ресурсов для достижения директивных значений первичных показателей и соответствующих нормативных значений ключевых показателей.

5.1. Выбор траекторий изменения директивных значений первичных показателей. Из всех вариантов траекторий необходимо выбрать тот, который потребует минимальное вложение ресурсов.

Рисунок 2 – Варианты траекторий изменения первичных параметров
 Источник: собственная разработка

5.2. Определение необходимых ресурсов для достижения стратегических показателей или, другими словами, ресурсы для развития предприятия:

1) ресурсы на основную деятельность определяются о формуле (17):

$$R_h^{B\Delta} = \Delta PP_h^B \cdot \Delta R_h^B, h = \overline{1, H^B}, \quad (17)$$

где значение ΔPP_h^B определяется по формуле (14); ΔR_h^B - количество ресурсов, которое необходимо для изменения (улучшения) h -го показателя основной (операционной) деятельности, определяется экспертным путём;

2) ресурсы на развитие инвестиционной деятельности предприятия вычисляются по формуле (18).

$$R_h^{I\Delta} = \Delta PP_h^I \cdot \Delta R_h^I, h = \overline{1, H^I} \quad (18)$$

где ΔR_h^I - количество ресурсов, которое необходимо для изменения (улучшения)

h -го показателя инвестиционной деятельности, определяются экспертами; значения ΔPP_h^I вычисляются по формуле (15);

3) ресурсы для развития финансовой деятельности вычисляются по формуле (19).

$$R_h^{FA} = \Delta PP_h^F \cdot \Delta R_h^F, h = \overline{1, H^F}, \quad (19)$$

где ΔR_h^F - количество ресурсов, которое необходимо для изменения (улучшения) h -го показателя финансовой деятельности; значения ΔPP_h^F вычисляются по формуле (16).

Необходимые суммарные ресурсы для достижения плановых значений показателей по всем видам деятельности вычисляются по формуле (20).

$$\Delta R = \sum_{h=1}^{H^B} \Delta R_h^B + \sum_{h=1}^{H^I} \Delta R_h^I + \sum_{h=1}^{H^F} \Delta R_h^F, \quad (20)$$

где $\Delta R_h^B, \Delta R_h^I, \Delta R_h^F$ - количества ресурсов, которые необходимы для изменения (улучшения) h -х показателей основной, инвестиционной, финансовой деятельности соответственно.

Процедура построения траекторий и решение задачи выбора траекторий и, как следствие, определение плановых значений первичных показателей и необходимые ресурсы по интервалам (годам) планового периода будет рассмотрено в дальнейших работах авторов.

VI. Формирование инвестиционной политики развития и инвестиционного портфеля, реализующего эту политику.

6.1. Анализ наличия необходимых ресурсов ΔR для достижения директивных значений стратегических показателей KPI.

6.1.1. Если в результаты анализа были сделаны выводы, что директивных значений показателей невозможно достичь при нынешнем состоянии предприятия, существующих ресурсах и состоянии конъюнктуры рынка, то переход на этап 2 – пересмотр стратегических целей и показателей.

6.1.2. Если по результатам анализа сделаны выводы, что возможно достичь директивных показателей и соответственно стратегические цели, но для этого необходимы дополнительные инвестиции на развитие. Тогда рассматривается задача поиска инвестиционных ресурсов для выполнения стратегических планов и/или изменение (корректировка) значений показателей в зависимости от привлечённых дополнительно денежных ресурсов для развития.

6.2. Для достижения директивных значений первичных показателей, которые отражают реальные процессы на предприятии, необходимо разработать инвестиционные проекты. Вопросы формирования портфеля проектов в данной работе не рассматриваются. В работах авторов статьи [Moskalenko 2008, Захарова 2011] предлагаются модели и технологии формирования инвестиционной политики и соответствующих портфелей проектов.

VII. Формирование программ финансирования программы развития.

7.1. Формирование схем финансирования проектов развития. Технологии построения схем финансирования предложены в работе [Moskalenko 2011]. В результате применения этих технологий формируется программа финансирования программы развития.

7.2. Корректировка стратегических и первичных показателей с учётом финансовых возможностей предприятия, т.е. возможно переход на этап 2.

VIII. Формирование программы развития.

8.1. Утверждение программы развития, которая включает плановые значения стратегических показателей эффективности и плановые значения соответствующих первичных показателей по центрам ответственности, необходимые ресурсы для достижения плановых показателей с разбивкой по годам стратегического периода.

8.2. Формирование годовых планов для центров ответственности. Стратегический план «разбивается» на годовые планы, которые включают плановые значения первичных показателей и выделяемые ресурсы для их достижения.

Процесс завершён. В результате разработана стратегия развития, сформированы стратегические цели, которые достигаются за счёт выполнения стратегических планов, которые разбиваются на тактические и оперативные.

Выводы. Предложенный процесс формирования стратегических показателей деятельности предприятия позволяет не только построить стратегическую карту, но и произвести декомпозицию показателей эффективности на показатели текущей деятельности, которые отражаются в годовой отчётности предприятия. В последующих исследованиях предполагается осуществить: разработку процедуры решения задачи определения коэффициентов важности KPI (этап II), технологии построения траекторий значений первичных показателей (этап IV) и решение задачи выбора траекторий (этап V) и, как следствие, определение плановых значений первичных показателей по годам планового периода. В дальнейшем данная технология должна быть реализована в системе поддержки принятия стратегических решений, как составляющая EPM (Enterprise Performance Management) системы, системы управления эффективностью предприятия.

Литература

- Богуславская С.Б. Системное стратегическое управление компанией: подходы и этапы постановки. / С.Б. Богуславская – СПб.: Изд-во Политехн. Ун-та, 2011. – 170 с.
- Захарова Т. В. Информационная технология поддержки принятия решений по формированию инвестиционной политики / Т. В. Захарова, В. В. Москаленко // Восточно-европейский журнал передовых технологий, 2011, № 1/7(49). – С.11 – 13.
- Каплан Р. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты. /Р.Каплан – М.:ЗАО«Олимп- Бизнес», 2005. – 512 с.
- Клейнер Г.Б. Стратегия предприятия. / Г.Б. Клейнер – М.: Издательство "Дело", 2008. – 568 с.
- Москаленко В.В. Концепция решения задачи координации развития предприятия / В.В. Москаленко, С.В. Бронин, М.А. Гринченко, М.В. Глебова. //Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СЛУ ім. В.Даля, 2013 – №2(46). – С. 24 – 32.
- Москаленко В.В. Математические модели управления процессами финансирования инвестиционных проектов. / В.В. Москаленко, В.В. Кондращенко // Системні дослідження та інформаційні технології. - 2011. – № 4. – С. 61 – 73.

- Москаленко В. В. Технологія побудови траєкторії розвитку комерційного підприємства на підставі обраних стратегій /В. В. Москаленко, В.Н.Лисанец//Системи обробки інформації. – 2011, Вип.4(94). – С.251 – 257.
- Плотников Д.В. Оценка рентабельности бизнеса [Электронный ресурс] /Д.В. Плотников//http://www.strategies.com.ua/statti_rentabel.html.
- Ansoff, I. H. (2007): *Strategic Management: Classic Edition.* / I. H. Ansoff. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Activities of the Business: Financing, Investing, and Operating." Boundless Accounting. Boundless, 03 Jul. 2014. Retrieved 21 Jan. 2015 from <https://www.boundless.com/accounting/textbooks/boundless-accounting-textbook/introduction-to-accounting-1>
- Kaplan, R. S., (2001). *The strategy-focused organization: how Balanced Scorecard companies thrive in the new business environment.* /R. S. Kaplan, D. P. Norton – Boston: Harvard Business School Press. 2001. – 423p.
- Moskalenko V. Investment Decision Support System / V. Moskalenko, T. Zakharova // Proceeding of The ixth International Conference "Modern Problems of Radio Engineering, Telecommunications and Computer Science", Lviv-Slavsko, Ukraine, February 19 – 23, 2008, P.535 – 538
- Saaty T. Decision making with the analytic hierarchy process / T. Saaty // International journal of services sciences. – 2008. – Vol 1. – P. 83 – 98.

References

- Activities of the Business: Financing, Investing, and Operating. (2014). Boundless Accounting. Boundless. Retrived from <https://www.boundless.com/accounting/textbooks/boundless-accounting-textbook/introduction-to-accounting-1>
- Ansoff, I. H. (2007). *Strategic Management: Classic Edition.* Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Boguslavskaya, S.B. (2011). *Sistemnoye strategicheskoye upravleniye kompaniyey: podkhody i etapy postanovki.* SPb.: Izd-vo Politekhn. Un-ta.
- Kaplan, R. S., (2001). *The strategy-focused organization: how Balanced Scorecard companies thrive in the new business environment.* Boston: Harvard Business School Press.
- Kaplan, R. (2005). *Strategicheskkiye karty. Transformatsiya nematerial'nykh aktivov v material'nyye rezul'taty.* Moskwa: ZAO «Olimp-Biznes».
- Kleyner, G.B.(2008). *Strategiya predpriyatiya.* Moskwa: Izdatel'stvo "Delo".
- Moskalenko, V. & Zakharova, T. (2008). Investment Decision Support System. *Proceeding of The ixth International Conference "Modern Problems of Radio Engineering, Telecommunications and Computer Science", Lviv-Slavsko, Ukraine, February 19-23, 535-538.*
- Moskalenko, V.V. Bronin, S.V. & Grinchenko, M.A. (2013). Kontseptsiya resheniya zadachi koordinatsii razvitiya predpriyatiya. *Upravlínnya proyektami ta rozvitok virobnitstva: Zb.nauk.pr. Lugans'k: SNU, 2(46), 24-32.*
- Moskalenko, V.V. & Kondrashchenko, V.V. (2011). Matematicheskkiye modeli upravleniya protsessami finansirovaniya investitsionnykh proyektov. *Sistemny doslídzhennya ta ínformatsíyní tekhnologí, 4, 61-73.*
- Moskalenko, V. V. & Lysanets, V. N. (2011). Tekhnolohiya pobudovy trayektoriyi rozvytku komertsiynoho pidpryyemstva na pidstavi obranykh stratehiy. *Systemy obrobky ínformatsiyi, 4 (94), 251-257.*

- Plotnikov, D.V. (2008). Otsenka rentabelnosti biznesa. Retrieved from http://www.strategies.com.ua/statti_rentabel.html.
- Saaty, T. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International journal of services sciences*, 1, 83-98.
- Zakharova, T. V. & Moskalenko, V. V. (2011). Informatsionnaya tekhnologiya podderzhki prinyatiya resheniy po formirovaniyu investitsionnoy politiki. *Vostochno-yevropeyskiy zhurnal peredovykh tekhnologiy*, 1/7(49), 11-13.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 10.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 27.06.2015

Чередниченко О.Ю.

Кандидат технических наук,
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»,
Доцент кафедры программной инженерии и
информационных технологий управления,
Харьков, Украина
olha_cherednichenko@mail.ru

Янголенко О.В.

Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»,
Ассистент кафедры программной инженерии и
информационных технологий управления,
Харьков, Украина
olga_ya26@mail.ru

Гонтарь Ю.Н.

Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»,
Аспирант кафедры программной инженерии и
информационных технологий управления,
Харьков, Украина
sobotovi4ka@mail.ru

МОЗГОПОДОБНЫЕ СТРУКТУРЫ ДЛЯ СБОРА И АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ПЕРЕРАБОТКИ БИЗНЕС- ИНФОРМАЦИИ

Аннотация. В работе рассматриваются проблемы сбора и переработки больших объемов бизнес-информации на предприятии. Сформулирована задача систематизации бизнес-информации с целью повышения ее ценности для принятия решений. Определены основные составляющие процесса систематизации информации. Проанализированы алгоритмы поиска бизнес-информации в веб-пространстве, а также методы ее кластеризации. Предложены интеллектуальные модели поиска веб-источников информации, ее извлечения и кластеризации на основе метода компараторной идентификации.

Ключевые слова: бизнес-информация, систематизация, кластеризация, веб-источник, компараторная идентификация.

Формул:9; рис.: 7, табл.: 1, библи.: 8

JEL классификация: C8, M1

Olga Cherednichenko

PhD (Technical Science),
National Technical University
"Kharkiv Politechnic Institute",
Associate Professor at Department of
Software Engineering and Management
Information Technologies,
Kharkiv, Ukraine
olha_cherednichenko@mail.ru

Olha Yanholenko

National Technical University
"Kharkiv Politechnic Institute",
Assistant lecturer at Department of
Software Engineering and Management
Information Technologies,
Kharkiv, Ukraine
olga_ya26@mail.ru

Yulia Gontar

National Technical University
"Kharkiv Politechnic Institute",
PhD student at Department of
Software Engineering and Management
Information Technologies,
Kharkiv, Ukraine
sobotovi4ka@mail.ru

**BRAIN-LIKE STRUCTURES FOR COLLECTION AND
AUTOMATED PROCESSING OF BUSINESS INFORMATION**

Abstract. The given work considers the issues of collection and processing of big volumes of business information at the enterprise. The problem statement of systematization of business information is done in order to increase its value for decision-making. The main processes of information systematization are defined. The algorithms of business information search on the web are analyzed as well as clustering methods. The intelligent models of search of the web sources of information, its retrieval and clustering are suggested based on the method of comparator identification.

Keywords: business information, systematization, clustering, web source, comparator identification.

Formulas:9; fig.: 7, tabl.: 1, bibl.: 8

JEL Classification: C8, M1

Введение. Ключевым фактором успеха предприятия на сегодня является информация, содержащаяся в разнообразных документах. Своевременное использование различных источников информации предоставляет организациям возможность повысить собственную конкурентоспособность и быть частью глобальной бизнес среды.

В этой связи задачи поиска актуальных источников информации, ее сбора и обработки приобретают особую значимость. Руководство организаций заинтересовано в своевременном анализе данных, касающихся как финансовой, так и нефинансовой сторон основных бизнес-процессов. Решение задач сбора и переработки бизнес-информации с помощью современных информационных технологий обеспечивает процесс принятия решений актуальными, точными и объективными данными, что позволяет повысить эффективность управления организацией.

Анализ исследований и постановка задачи. Крупные и даже средние предприятия на сегодня, как правило, сталкиваются с огромными объемами данных, которые необходимо собирать, обрабатывать и хранить с целью использования в производственных процессах и в процессе принятия

управленческих решений [Гонтарь 2014]. Кроме того, все чаще приходится сталкиваться с данными в различных форматах (текстовом, аудио, видео), которые далеко не всегда подразумевают ее структурированный вид.

Вопрос создания электронных документов, их внедрение и обработки сегодня интересует многих исследователей [Гонтарь 2014, Поляков 2012, Соловьев 2014]. Большое внимание уделяется возможности хранения электронных документов и акцентируется внимание на системах электронного документооборота [Соловьев 2014].

Кроме того, проблема большого объема информации также связана с возрастающей скоростью изменения этой информации. То есть, данные в различных источниках все быстрее обновляются, и соответственно свежие данные должны собираться с все большей частотой и вовремя доставляться их «потребителям» в виде конкретных сотрудников и руководящих лиц.

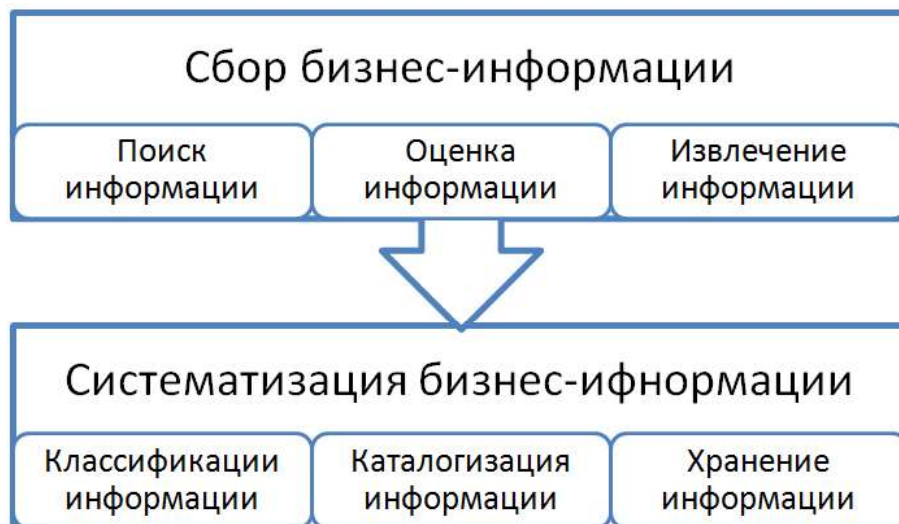
Зачастую для решения всех этих проблем организациям требуются специальные ресурсы в виде автоматизированных систем и физических средств обработки и хранения больших объемов данных, что вызывает дополнительные расходы [Соловьев 2014]. Тем не менее, использование большего объема бизнес-информации позволяет обоснованно осуществлять процессы планирования и разработки стратегии развития предприятия, отыскивать скрытые закономерности и дает возможности для автоматизации бизнес-процессов.

Одним из ключевых вопросов в обработке информации с целью ее использования для принятия решений является качество данных. Ценность и качество информации для управления может быть оценена с использованием финансовых и нефинансовых критериев [Laneу 2011]. Финансовые критерии, например, предполагают оценку стоимости информации для реализации определенного бизнес-процесса или стоимость ее приобретения с точки зрения конкурентов. Нефинансовые характеристики касаются релевантности, актуальности данных, их полноты и точности, а также своевременности и доступности. Информация, содержащаяся в различных источниках, может дублироваться и быть неточной. Поэтому ее обработка требует дополнительных усилий, направленных на выявление таких фактов.

Целью статьи является разработка принципов поиска, извлечения и кластеризации бизнес-информации на основе интеллектуальных моделей как основы прикладной информационной технологии сбора и переработки бизнес-информации.

Проблемы, связанные с обработкой больших объемов бизнес-информации, и с обеспечением ее качества, приводят к постановке задачи систематизации управленческой информации (рис. 1). Под систематизацией информации подразумевается своего рода классификация всех документов организации по различным группам. Чаще всего вся документация предприятия распределяется в соответствии с номинальной, предметной, тематической, хронологической, авторской и архивной классификацией.

Номинальная систематизация представляет собой распределение документов по их типу; предметная систематизация – это распределение различных документов по принадлежности к какому-либо конкретному делу; тематическая – по общей тематике; хронологическая систематизация информации – распределение документов по дате их создания; авторская – по имени автора документа; архивная – по срокам хранения документации.

Рисунок 1 – Систематизация управленческой информации

Источник: авторская разработка

Целью систематизации документов является возможность их предоставления пользователям в краткие сроки. Для эффективного решения данной задачи необходимой является разработка моделей и информационной технологии сбора и переработки бизнес-информации в организации.

Результаты исследований.

Сбор бизнес-информации. В качестве источников данных бизнес-информации могут рассматриваться внутренние и внешние источники, которые характеризует внутреннюю и внешнюю среду предприятия (рис. 2).

Разнообразие источников данных свидетельствует о сложности процессов сбора и систематизации бизнес-информации. В данной работе рассматриваются внешние источники, а именно веб-ресурсы, содержащие электронные документы. Сбор данных из веб-пространства предполагает разработку моделей и алгоритмов поиска веб-страниц, содержащих определенную информацию о результатах деятельности предприятия.

Поиск и сбор веб-страниц осуществляется средствами веб-кроулинга, или обхода веб-пространства. Обход интернета (web crawling) – это процесс сбора веб-страниц в сети Интернет для их дальнейшего индексирования и поддержки функционирования поисковой системы [Davies 2006, Liu 2011]. Целью обхода является быстрый и эффективный сбор как можно большего количества полезных веб-страниц вместе со ссылками, которые их объединяют. Обход осуществляется поисковым роботом (веб-кроулером). Получая стартовый URL адрес, с которого начинается обход, поисковый робот загружает веб-страницу, добывает из нее все исходные ссылки и добавляет их в очередь для дальнейшего обхода. Этот процесс продолжается, пока очередь не окажется пустой.

Базовая схема работы поискового робота на практике расширяется функциональностью, связанной с оценкой релевантности веб-страницы, ее сохранением в базе данных и добычей других данных, кроме ссылок. Ключевым элементом функционирования поискового робота, который влияет на его эффективность, является стратегия обхода ссылок, которые хранятся в очереди [Liu 2011]. Чаще всего применяются два подхода: слепой поиск и эвристический подход.

Рисунок 2 – Источники данных бизнес-информации организации
Источник: авторская разработка

Во время слепого поиска при выборе следующего URL из очереди для загрузки не используется никакой критерий [Manning, Raghavan, Schütze 2009]. Ссылки для обхода выбираются в порядке их расположения в очереди. Наиболее распространенным алгоритмом слепого поиска является поиск в ширину (Breadth First Algorithm). Очередь на скачивание формируется в виде очереди типа FIFO (First In First Out) - «первым поступил - первым вышел». Ссылки обходятся в порядке, в котором они добавлялись в очередь. Недостаток этого алгоритма заключается в ограниченном объеме очереди, а также в необходимости сохранять потенциально нерелевантные ссылки.

Эвристический подход представлен методами, основанными на определенном критерии выбора следующей ссылки из очереди для обхода [Manning, Raghavan, Schütze 2009]. Эвристические алгоритмы классифицируются на те, которые требуют дополнительных знаний для определения критерия выбора ссылки из очереди и те, которые в них не нуждаются.

К алгоритмам, которые не требуют дополнительных знаний, принадлежит алгоритм первого наилучшего варианта (Best-First Algorithm), который базируется на том, что следующая ссылка выбирается из очереди на загрузку на основе определенной оценки или приоритета. То есть, каждый раз поисковый робот переходит на наиболее подходящую веб-страницу. Разновидностями данного алгоритма являются алгоритмы наивного первого наилучшего варианта (Naïve Best-First Algorithm), алгоритм ранжирования веб-страниц (PageRank Algorithm).

Сравнение алгоритмов обхода веб-страниц поисковым роботом приведено в таблице 1.

Результатом поиска веб-ресурсов бизнес-информации является неупорядоченный набор веб-страниц, которые могут содержать дублирующуюся, неточную информацию в неструктурированном виде. Поэтому следующими этапами сбора являются оценка найденной информации и ее извлечение.

Таблица 1 – Сравнение алгоритмов поиска источников информации в веб-пространстве

Алгоритм	Порядок обхода ссылок	Необходимые расчеты	Преимущества	Недостатки
Алгоритмы, не требующие дополнительных знаний				
Поиск в ширину	Ссылки обходятся в порядке, в котором они добавлялись в очередь (FIFO)	Не требует расчетов	Простота реализации	Ограниченный размер очереди, не учитывает тему поиска
Алгоритм PageRank	Выбирается ссылка с наибольшим PageRank коэффициентом	Расчет коэффициента PageRank	Учитывает популярность ссылок	Не подходит для решения задач тематического поиска
Алгоритм Batch-pagerank	Каждые K страниц упорядочиваются в соответствии со значением коэффициента PageRank	Расчет коэффициента PageRank для K страниц	Более быстрая реализации по сравнению с PageRank	Аппроксимация значения PageRank для выборки из K страниц не точная
Алгоритмы, требующие дополнительных знаний				
Алгоритм Fish-Search	Поиск в направлении страниц, релевантных поисковому запросу	Оценка релевантности в двоичной шкале	Динамический поиск с оценкой релевантности	Примитивная дискретная шкала оценивания релевантности
Алгоритм Shark-Search	Расширение Fish-Search нечеткими оценками от 0 до 1	Оценка релевантности учитывает унаследованную оценку	Дифференциация оценок, отсутствие параметра ширины поиска	Глубина поиска ограничивается нахождением нерелевантной страницы
Алгоритм тематического поиска	Ссылки обходятся в порядке FIFO с учетом оценки веб-страницы	Оценка перспективности страницы для дальнейшего поиска	Тематически-сфокусированный поиск	Расход времени на оценку страницы

Источник: авторская разработка

Нерелевантные данные должны быть отброшены еще на данных этапах, что приводит к необходимости осуществлять тематический

направленный поиск, основанный на оценке соответствия веб-страницы теме поиска.

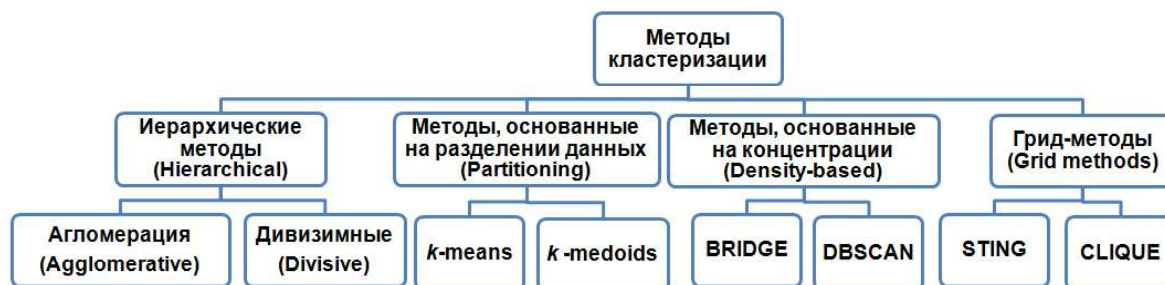
Систематизация бизнес-информации. Огромные объемы найденной информации в сети Интернет часто приводят к тому, что количество объектов, которые удовлетворяют запросу пользователя, очень велико. Это усложняет процесс обзора результатов и выбора наиболее подходящих материалов (статей, обзоров, отчетов, др) из множества найденных. Однако в большинстве случаев огромные объемы информации можно сделать доступными для восприятия, если разбить источники (например, WEB-страницы) на тематические группы. Тогда, пользователь сразу может отбросить классы нерелевантных документов. Такой процесс группировки данных осуществляется с помощью кластеризации или классификации набора электронных документов.

В настоящее время существует множество методик, которые осуществляют группировки документов. Кластеризация (или кластерный анализ) – это задача разбиения множества объектов на группы – кластеры. Внутри каждой группы должны оказаться «похожие» объекты, а объекты разных группы должны быть как можно более различны [Everitt, Landau, Leese, Stahl, 2011]. Главное отличие кластеризации от классификации состоит в том, что перечень групп четко не задан и определяется в процессе работы алгоритма.

Применение кластерного анализа в общем виде сводится к следующим этапам:

1. Отбор выборки объектов для кластеризации.
2. Определение множества переменных, по которым будут оцениваться объекты в выборке, при необходимости – нормализация значений переменных.
3. Вычисление значений меры сходства между объектами.
4. Применение метода кластерного анализа для создания кластеров объектов.
5. Представление результатов анализа.

Наиболее распространенные алгоритмы кластеризации документов приведены на рис. 3. Каждый из алгоритмов требует вычисления меры сходства документов, которая определяется с помощью вектора характеристик для каждого объекта. В процессе нормализации все значения характеристик приводятся к некоторому диапазону.

Рисунок 3 – Методы кластеризации бизнес-информации

Источник: авторская разработка

Наиболее распространенной мерой сходства можно считать геометрическое расстояние в многомерном пространстве:

$$\rho(x, x') = \sqrt{\sum_i^n (x_i - x'_i)^2}. \quad (1)$$

Квадрат евклидового расстояния

$$\rho(x, x') = \sum_i^n (x_i - x'_i)^2 \quad (2)$$

применяется для придания большего веса более отдаленным друг от друга объектам.

Расстояние городских кварталов (Манхэттенский расстояние) является средним разностей по координатам. Для этой меры влияние отдельных больших разностей уменьшается, так как они не возводятся в квадрат.

$$\rho(x, x') = \sum_i^n |x_i - x'_i|. \quad (3)$$

Расстояние Чебышева может оказаться полезным, когда нужно определить два объекта как «различные», если они различаются по одной координате:

$$\rho(x, x') = \max |x_i - x'_i|. \quad (4)$$

Степенное расстояние применяется в случае, когда необходимо увеличить или уменьшить вес, относящийся к размерности, для которой соответствующие объекты сильно отличаются:

$$\rho(x, x') = \sqrt[r]{\sum_i^n (x_i - x'_i)^p}, \quad (5)$$

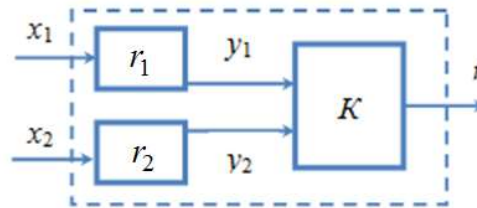
где r и p – параметры, определяемые пользователем. Параметр p ответственен за постепенное взвешивание разностей по отдельным координатам, параметр r ответственен за прогрессивное взвешивание больших расстояний между объектами.

Применение традиционных мер сходства (1)-(5) для кластеризации электронных документов связано с представлением документа как объекта многомерного пространства, что приводит к необходимости поиска других интеллектуальных процедур оценивания схожести веб-источников.

Для автоматизации процессов поиска и кластеризации веб-ресурсов в данной работе предлагается моделировать эти процессы схожими с процессами человеческого мышления. Для этого предлагается использовать методы теории интеллекта [Бондаренко, Шабанов-Кушнарченко, 2011], в частности метод компараторной идентификации. Компаратор реализует предикат $K(y_1, y_2, \dots, y_m) = t$, что соответствует отношению K , в котором находятся входные сигналы $y_1, y_2, \dots, y_m$. При этом t – это двоичная реакция компаратора, $t \in \Sigma$, $\Sigma = \{1, 0\}$. К входам компаратора подключены своими выходами идентифицируемые информационные процессы $\Gamma_1, \Gamma_2, \dots, \Gamma_m$,

которые представляют механизмы восприятия входных физических сигналов $x_1, x_2, \dots, x_m$. Компаратор вместе с подключенными к нему информационными процессами называется идентифицируемым объектом (рис. 4) [Бондаренко, Шабанов-Кушнарченко, С.Ю., Шабанов-Кушнарченко, Ю.П., 2008].

Предикат объекта $P(x_1, x_2, \dots, x_m) = t$ выражается в виде $P(x_1, x_2, \dots, x_m) = K(r_1(x_1), r_2(x_2), \dots, r_m(x_m))$. Сигналы $y_1 = r_1(x_1)$, $y_2 = r_2(x_2)$, ..., $y_m = r_m(x_m)$ – это внутренние состояния объекта, недоступные для наблюдения.

Рисунок 4 – Объект с двумя входными сигналами

Источник: авторская разработка

В данной работе предлагается осуществлять тематический поиск веб-источников бизнес-информации на основе веб-кроулера, который оценивает веб-страницу на основе компараторной модели (рис. 5). При этом компаратор сравнивает извлеченные из определенных элементов страницы слова со словами модели тематического поиска.

Рисунок 5 – Компаратор для поиска источников данных бизнес-информации

Источник: авторская разработка

Пусть E – множество структурных элементов веб-страницы, W – множество слов. Тогда $R_{\text{SEARCH}} \subseteq E \times W$ – бинарное отношение «используется для поиска». Обозначим $E_q \subseteq E$ – множество элементов страницы, выбранные для оценки и $W_q \subseteq W$ – множество слов, соответствующих теме поиска. Бинарное отношение $R_{\text{SEARCH}} = \{(e_{qi}, w_{qj}) \mid e_{qi} \in E_q, w_{qj} \in W_q\}$ задает пары «элемент-слово», для которых слова принадлежат множеству слов по теме поиска и элементы принадлежат множеству принятых для оценки элементов. Пусть $w_{pj} \in W_p$ – множество слов, извлеченных с веб-страницы. Тогда предикат, оценивающий бинарные пары «элемент-слово» задается как

$$P_w(e_{qi}, w_{pj}) = \begin{cases} 1, & (e_{qi}, w_{pj}) \in R_{\text{SEARCH}} \\ 0, & (e_{qi}, w_{pj}) \notin R_{\text{SEARCH}} \end{cases} \quad (6)$$

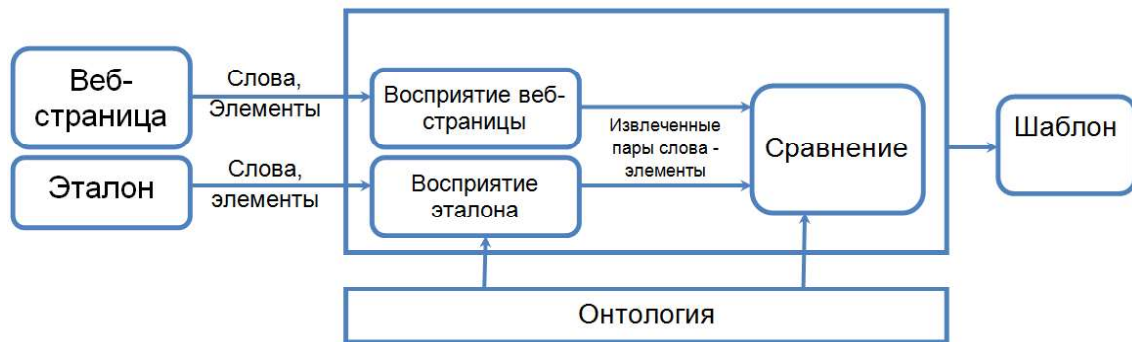
Предикат, определяющий наличие контрольных слов в определенном элементе имеет вид:

$$P_e(e_{qi}) = P_w(e_{qi}, w_{p1}) \vee P_w(e_{qi}, w_{p2}) \vee \dots \vee P_w(e_{qi}, w_{pn}). \quad (7)$$

Оценка веб-страницы объединяет оценки по каждому элементу:

$$P_q = P(e_{q1}) \vee P(e_{q2}) \vee \dots \vee P(e_{qs}). \quad (8)$$

Для извлечения данных из отобранных веб-страниц также предлагается использовать компараторную модель, которая позволяет для каждой страницы создать шаблон в соответствии с эталоном, которые содержит все необходимые структурные элементы (рис. 6). Эталонная структура созданных шаблонов используется при слиянии шаблонов разных страниц, содержащих дублирующуюся информацию.

Рисунок 6 – Компаратор для извлечения данных из веб-страницы в шаблон
 Источник: авторская разработка

Компараторная модель кластеризации сформированных шаблонов веб-источников предполагает их сравнение по нескольким дескрипторам, например, по наличию определенных слов в определенных структурных элементах шаблона (рис. 7).

Рисунок 7 – Компаратор для нахождения меры сходства веб-источников
 Источник: авторская разработка

Мера сходства может быть определена как

$$m(d_1, d_2) = \sum a_i m_i(d_1, d_2), \quad (9)$$

где $m_i(d_1, d_2)$ определяет сходство документов d_1 и d_2 по i -му дескриптору; a_i – весовой коэффициент i -го дескриптора, $\sum a_i = 1$. Значение $m_i(d_1, d_2)$ определяется в соответствии с заданным правилом, например, $m_i(d_1, d_2) = 1$, если два документа имеют хотя бы одно общее слово хотя бы в одном структурном элементе.

Таким образом, компараторная модель позволяет представить процессы поиска бизнес-информации, ее извлечения и кластеризации подобными интеллектуальной деятельности человека.

Выводы. Рост значения бизнес-информации при принятии решений и построении программ развития предприятий становится все более ощутимым. При этом увеличивающаяся потребность в информации сопровождается ростом требований к ее качеству. Руководители предприятий нуждаются в свежей, полной и точной информации, доступной в форме удобной для анализа и использования.

Актуальность задач сбора и переработки бизнес-информации приводит к поиску новых решений, основывающихся на интеллектуальных информационных технологиях. В данной работе предложена реализация процессов поиска, извлечения и кластеризации бизнес-информации на основе интеллектуальных компараторных моделей. Метод компараторной идентификации позволяет осуществлять оценку электронных документов, их обработку и кластеризацию на подобие того, как это делает человек. Формальное представление моделей процессов систематизации бизнес-информации открывает возможности для автоматизации этих функций, чему будут посвящены дальнейшие исследования в данной области.

Литература

- Davies, J. (2006). *Semantic Web Technologies: Trends and Research in Ontology-based Systems*. Wiley.
- Everitt, B.S., Landau, S., Leese, M., Stahl, D. (2011). *Cluster analysis*. Wiley.
- Laney, D. (2011). Infonomics: The Economics of Information and Principles of Information Asset Management. *The Fifth MIT Information Quality Industry Symposium. Cambridge, 590-603*.
- Liu, B. (2011). *Web Data Mining: Exploring Hyperlinks, Contents, and Usage Data, 2nd Edition*. Springer.
- Manning, C. D., Raghavan, P., Schütze, H. (2009). *An Introduction to Information Retrieval*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Бондаренко, М. Ф., Шабанов-Кушнаренко, Ю.П. (2011). *Мозгоподобные структуры: Справочное пособие. Том первый*. Киев, Наукова думка.
- Бондаренко, М. Ф., Шабанов-Кушнаренко, С.Ю., Шабанов-Кушнаренко, Ю.П. (2008). Об общей теории компараторной идентификации. *Бионика интеллекта*, №2(69), 13-22.
- Гонтарь, Ю. Н. (2014). Принципы построения информационной технологии сбора и систематизации бизнес-информации. *Scientific Journal «ScienceRise»*, №5/2, 94-98.
- Поляков А. П. (2012). Информация и информационное обеспечение в системе контроллинга. *Культура народов Причерноморья*, № 234, 107-110.

Соловьев И.В. (2014). Каталогизация и индексирования информационных ресурсов. *Перспективы науки и образования*, №.4(10), 25-31.

References

- Bondarenko, M. F., & Shabanov-Kushnarenko, Yu.P. (2011). *Mozgopodobnyie strukturyi: Spravochnoe posobie. Tom pervyyi*. Kiev: Naukova dumka.
- Bondarenko, M. F., Shabanov-Kushnarenko, S.Yu., & Shabanov-Kushnarenko, Yu.P. (2008). Ob obschey teorii komparatornoy identifikatsii. *Bionika intellekta*, vol. 2(69), 13-22.
- Davies, J. (2006). *Semantic Web Technologies: Trends and Research in Ontology-based Systems*. Wiley.
- Everitt, B., Landau, S., Leese, M., & Stahl, D. (2011). *Cluster analysis*. Wiley.
- Gontar, Yu. N. (2014). Printsipyi postroeniya informatsionnoy tehnologii sbora i sistematzatsii biznes-ifnformatsii. *Scientific Journal «ScienceRise»*, vol. 5/2, 94-98.
- Laney, D. (2011). Infonomics: The Economics of Information and Principles of Information Asset Management. *The Fifth MIT Information Quality Industry Symposium. Cambridge*, 590-603.
- Liu, B. (2011). *Web Data Mining: Exploring Hyperlinks, Contents, and Usage Data, 2nd Edition*. Springer.
- Manning, C., Raghavan, P., & Schütze, H. (2009). *An Introduction to Information Retrieval*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Poljakov, A. P. (2012). Informacija i informacionnoe obespechenie v sisteme kontrollinga. *Kul'tura narodov Prichernomor'ja*, vol. 234, 107-110.
- Solov'ev, I. V. (2014). Katalogizacija i indeksirovanija informacionnyh resursov. *Perspektivy nauki i obrazovanija*, vol. 4(10), 25-31.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 02.07.2015*

Позднышев Е.В.

к.филос.н, доцент,
Киевский национальный экономический
университет им. В. Гетмана,
доцент кафедры менеджмента банковской деятельности,
Киев, Украина,
leon2003@akson45.kiev.ua

**ИМИДЖ СПОРТИВНОЙ КОМАНДЫ В КОНТЕКСТЕ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА**

Аннотация. Сегодня характерными чертами спорта являются профессионализация, коммерциализация, конкуренция и криминализация. Со спортом психологи связывают такие явления как катарсис, эскапизм, релаксация. Большая часть этих проблем связана с понятием «имидж в спорте». Статья посвящена психологическому анализу имиджа спортивной команды. Цель работы заключалась в поиске и исследовании базовых элементов и характеристик имиджа спортивной команды, а также в построении на их основе модели имиджа спортивной команды.

Ключевые слова: имидж, спортивная команда, имидж спортивной команды, модель имиджа.

Формул: 0; рис.: 3, табл.: 1, библи.: 10

Evgenii Pozdnyshev

PhD (Philosophy), Associate Professor,
Kyiv National Economic University
named after V. Hetman,
Associate Professor at Banking Management Department
Kyiv, Ukraine
leon2003@akson45.kiev.ua

**SPORT TEAM IMAGE IN THE CONTEXT OF
PSYCHOLOGICAL ANALYSIS**

Abstract. Today typical sport features are professionalization, commercialization, competition and criminalization. Psychologists connect with sport catharsis, escapism, relaxation. Most of these questions are connected with the concept of "sport image". The article deals with the psychological analysis of sport team image. The aim of the paper is to find and research the basic elements and features of sport team image and also to develop a model of sport team image on their basis. Conducted researches have showed that there are three main basic elements of sport team image: mission, legend and corporate identity. The team's corporate identity includes such subordinate elements as name, emblem, flag, logotype, slogan, anthem, trademark (brand), brand range of colours, corporate vocabulary. Result analysis of conducted research enabled to find the most important features of positive sport team image and to develop on their basis a social psychological model of sport team image.

Keywords: image, team sports, sports team's image, the model image.

Formulas: 0; fig.: 3, tabl.: 1, bibl.: 10

Вступление. Сегодня актуальным для спорта являются профессионализация, коммерциализация, конкуренция и криминализация. Со спортом психологи связывают такие явления как катарсис, эскапизм, релаксация. Большая часть этих проблем воплощается в понятии «имидж в спорте». Цель работы заключалась в проведении психологического анализа имиджа спортивной команды. Ранее понятие «спортивная команда» исследовалось на общепсихологическом уровне или уровнях психологических исследований конкретных проблем [Beauchamp, Bray, Eys, Carron 2002; Dawson, Bray, Widemeyer 2002; Eys, Patterson, Loughead, Carron 2005; Eys, Loughead, Hardy 2007; Luscher 1970; Meili 1961; Prapavessis, Carron, Spink 1996; Senecal, Loughead, Bloom 2008; Stevens, Bloom 2003; Widmeyer, DuCharme 1997]. Проблема психологии имиджа спортивной команды ранее не исследовалась.

Анализ исследований и постановка задачи. Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи: поиск и анализ базовых элементов имиджа спортивной команды, поиск наиболее важных характеристик позитивного имиджа спортивной команды, построение социально-психологической модели имиджа спортивной команды. В ходе проведения теоретических и эмпирических исследований применялись следующие методы: контент-анализ, анализ теоретических источников, интернет-анализ сайтов спортивных команд, опрос, экспертная оценка, анкетирование, синтез.

Результаты исследования. Имидж спортивной команды - это образ, помогающий закрепить у потенциальных потребителей представление о спортивных услугах данной команды и привычки их регулярного получения. Фактически, это самопрезентация - выстраивание спортивной командой своего имиджа для внутренней и внешней среды. Имидж спортивной команды - это сложное субъективное синтетическое явление, которое формируется в результате действия целого комплекса идеальных и материальных элементов. Проведенный анализ дал нам возможность выделить три основных базовых элемента имиджа спортивной команды: *миссия, легенда и фирменный стиль спортивной команды.*

1. *Миссия* жизненно необходима для спортивной команды, включает в себя мотивацию деятельности и относится не только к целевой аудитории, а значима для многих людей. 2. *Легенда имиджа* включает в себя цель, главную идею и достигнутые успехи спортивной команды. 3. *Фирменный стиль* - это совокупность, набор цветовых, художественных, дизайнерских, графических, текстовых, словесных, технических, пластических, языковых составляющих, постоянных элементов и приемов, которые обеспечивают визуальное и смысловое единство восприятия деятельности и продукции спортивной команды. Результаты исследований дали нам возможность заявить, что фирменный стиль спортивной команды как системный элемент включает в себя такие подчиненные элементы как название, эмблема, флаг, логотип, слоган, гимн, товарный знак (торговая марка), фирменная цветовая гамма, фирменный словарь.

1. *Название.* Имидж спортивной команды неразрывно связан с ее названием, а название спортивной команды отождествляется с ее имиджем. Название команды - это условие и фактор ее эффективного имиджа. С символической точки зрения название спортивной команды органически связано с архетипом, символом команды, эмоциональным фоном, слоганом и логотипом. На психологическом уровне образ вида спорта, который

представляет спортивная команда, чаще всего соответствует одному из распространенных образов-архетипов: мыслитель - легкая атлетика (ходьба, бег), герой - единоборство, футбол, плавание, хранитель - велосипедный спорт, аэробика, лыжный спорт (лыжные гонки) и др. Этот архетип и закладывается в основу названия команды.

С целью изучения основных признаков формирования названий футбольных команд автором на протяжении 2014 г. было проведено эмпирическое исследование названий 70 футбольных команд Украины высшей (16), первой (20) и второй (группа А-16, группа Б-18) лиги. Анализ названий футбольных команд показал, что 44,3 % названий связан с географическими терминами, которые вызывают у людей чувства патриотизма, национальной гордости за свой регион и общей связи со своей родиной и земляками. Такие названия команд можно классифицировать по: названию региона – Таврия, Карпаты, Кривбасс; названию рек - Днепр, Десна; названию городов - Харьков, Львов, Коростень, Кремень, Полтава. В этом заложен глубокий психологический смысл. Как утверждают ученые, внутренняя ментальная и энергетическая связь с местом рождения сохраняется у человека на всю жизнь. 37,1 % названий команд связаны с названиями конкретных производственных отраслей, профессий, последние вызывают чувства гордости за принадлежность к конкретной рабочей профессии, производственной отрасли, рабочей солидарности (например, Металлист, Металлург, Шахтер, Локомотив). Анализ также показал, что 18,6 % названий команд связаны с другими абстрактными понятиями-символами силы, стойкости, мужества (Динамо, Арсенал, Олимпик).

2. *Эмблема.* Эмблема - это условное изображение чего-либо (идеи, понятия, организации или ее функций). Удачная эмблема способствует формированию положительного отношения и запускает психологический механизм стереотипизации, то есть склонности приписывать положительные качества. Подходов к формированию фирменной эмблемы разработано немало. На практике, часто составными элементами эмблемы спортивного клуба являются символ (он связан с архетипом), надпись (она связана с названием спортивной команды, логотипом, слоганами), фирменная гамма цветов, фирменный комплект шрифтов. Согласно правилам и нормам ФИФА, каждый футбольный клуб, который является ее членом, должен иметь свою эмблему. Обычно это символ, в котором отражается история и традиции команды, ее причастность к соответствующему городу или территории, также изображаются талисманы - животные, растения и мифологические персонажи.

Автором статьи на протяжении 2014 г. были исследованы эмблемы 60 ведущих футбольных команд Украины, Великобритании, Испании, Германии, Франции, Италии. В исследовании взяло участие 6 спортивных экспертов (3 – спортсмена и 3 – спортивных болельщика). Анализ эмблем 14 команд Премьер лиги Украины по футболу показал, что в большинстве случаев для создания эмблем используется название, символ, элементы национальной геральдики, торговая марка команды. Эти элементы эмблемы присутствовали следующим образом: 100% эмблем содержали название, 93% - символ, 14% - элементы национальной геральдики, 7% - торговую марку. Сравнительный анализ показал, что в большинстве (87,5% - 100%) эмблем футбольных команд 4 европейских стран (Великобритания, Испания, Франция, Италия) присутствуют основные элементы эмблемы. Это объясняется такими особенностями национальной психологии этих стран как консерватизм,

верность историческим традициям. В Германии эти традиционные элементы эмблемы присутствуют в значительно меньшей степени (56%-67%), что можно объяснить высоким прагматизмом и рационализмом этой нации. Для Украины характерным явилось почти полное отсутствие элементов геральдики (14%) и девизов (0%), что можно объяснить молодостью государства и особенностями национальной ментальности. Исследование также показало, что в Европе эмблемы футбольных команд привязаны к конкретной местности, футбольные команды формируются по национальному признаку.

3. *Флаг.* Спортивный флаг с символикой команды является неременным атрибутом болельщиков и фанатов, он создает определенный эмоциональный настрой, влияет на психическое состояние человека и приводит к определенным действиям. Психологическая атмосфера спортивных соревнований вызывает желание у фанатов и болельщиков носить спортивные флаги любимой команды, размахивать ими на трибунах во время матчей, ходить с ними по улицам и высовывать их из окон автомобилей. У каждого спортивного клуба существует своя неповторимая символика. Психологическая цель этих действий - идентификация себя с любимой командой и ее моральная поддержка.

4. *Логотип.* Роль логотипа значительна: от логотипа зависит успех команды; логотип служит для повышения доходов и привлечения новых спонсоров, инвесторов, потребителей; он отражает деятельность команды, должен всем нравиться и привлекать клиентов. Существует символические, текстовые, буквенно-цифровые и комбинированные логотипы. Пример, фирменные шрифтовые надписи у футбольных команд "Зенит", "Спартак". Сегодня логотипы спортивных команд широко используются торговлей и рекламой в качестве торговых марок. Активным спросом пользуется футбольная форма, спортивные костюмы, одежда для тренировок, футболки, шапки, шарфики, обувь, носки с логотипами таких футбольных клубов, как Барселона, Реал, Манчестер Юнайтед, Манчестер Сити, Арсенал, Ливерпуль, Челси, Ювентус, Интер, Милан. Т.о. сегодня логотип - это визитная карточка спортивной команды, основное средство ее имиджа и идентификации.

5. *Слоган.* Слоган - это девиз, содержащий сжатую, легко воспринимаемую, эффектную формулировку продвигаемой идеи. В спортивном информационном пространстве слоган имеет свою специфику и может принимать следующие виды: 1. Слоган в первичном классическом маркетинговом понимании; 2. Девиз как краткая эффектная формулировка легенды, миссии спортивной команды. Приведем в качестве примера девиз английского футбольного клуба "Everton" "Nil satis nisi optimum", который переводится как "Только лучшее достаточно хорошо". 3. Спортивные речевки и кричалки.

Для многочисленных футбольных болельщиков спортивные зрелища являются средством отлучения от повседневного ритма, эмоционального освобождения от нервной усталости. Эти психические процессы непосредственно связаны с катарсисом и эскапизмом. Именно этим объясняется характер поведения болельщиков на соревнованиях, откровенность переживаний, эмоциональная раскованность, активное использование речевок и кричалок. Пример, кричалки футбольной команды «Динамо»: Нет команды лучше в мире, чем Динамо с Украины. Кричалки футбольной команды «Спартак»: «Так, так! Только так! Атакует наш

Спартак!». Речевки футбольной команды «Химик»: «Продам жену, продам все книги, но Химик будет в высшей лиге!».

6. *Гимн* является важным символом спортивной команды. Прийти на трибуну на матч своего клуба, перед началом игры встать и в едином порыве с другими болельщиками спеть футбольный гимн – это очень эмоциональный момент, который дает чувство единения и сопричастности с большим праздником.

7. *Товарный знак* (торговая марка). Применительно к спортивной команде товарные знаки подразделяются на следующие типы. Это: изобразительный товарный знак (конкретные символические изображения - мяч, клюшка, шайба); словесный товарный знак (слово, словосочетание, буквосочетание - "Зенит," "Спартак", "Крылья Советов", "Ак Барс", "ЦСКА", "ФИФА"); смешанный товарный знак (изобразительный и словесный); объемный товарный знак (зарегистрированный знак в трехмерном измерении). Роль товарного знака (торговой марки) в спортивном маркетинге огромна.

8. Термин «*фирменная цветовая гамма*» используется для характеристики флага, герба, спортивной формы команды или персонала, ее спортивной сувенирной, печатной продукции. С целью изучения влияния фирменной гаммы цветов футбольной команды на формирование и восприятие ее имиджа автором статьи на протяжении 2014 г. было проведено исследование клубных цветов 130 команд семи ведущих футбольных лиг Европы и футбольных команд Премьер лиги Украины. В исследовании приняли участие 6 спортивных экспертов (3 – спортсмена и 3 – спортивных болельщика). Исследование клубных цветов 14 команд Премьер лиги Украины по футболу показало, что доминирующими цветами являются белый (33%), синий (23%), черный (17%), красный (10%). На подсознательном уровне имидж 14 футбольных команд Премьер лиги Украины отождествляется с такими символами как чистота мыслей и побуждений, добродетель, радость (белый цвет), доброта, постоянство, расположение, добрая слава, верность традициям, благородство (синий цвет), уголь и Черное море (черный цвет), сила, агрессивность, возбуждение, страсти, борьба, кровь, огонь, энергетизм (красный цвет). Исследование клубных цветов 130 команд семи ведущих европейских футбольных лиг показал, что доминирующими цветами являются белый (30,9%), красный (22,5%), синий (17,1%), черный (11,8%) (табл. 1).

Таблица 1 – Распределение (в %) клубных цветов команд семи ведущих европейских футбольных лиг

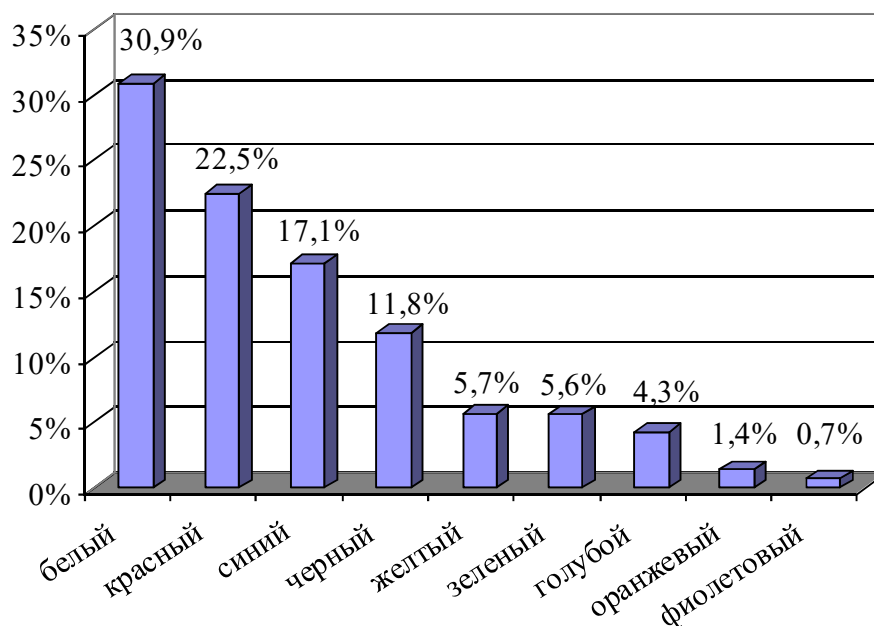
№	Название	Количество команд	Белый	Красный	Оранжевый	Желтый	Зеленый	Голубой	Синий	Фиолетовый	Черный
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.	Примьер Лига Украина	14	33,0	10,0	3,0	7,0	7,0	0	23,0	0	17,0
2.	Примера Дивизион (Ла Лига) Испания	20	38,5	23	0	2,6	5,1	7,7	20,5	0	2,6

Завершение табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
3.	Премьер Лига Англия	20	28,9	28,9	2,6	0	0	2,6	26,5	0	10,5
4.	Бундес лига Германия	18	36,8	26,3	0	5,3	7,9	2,6	7,9	0	13,2
5.	Серия А Италия	20	15,4	17,9	0	10,3	2,6	7,7	20,5	2,6	23,0
6.	Лига 1 Франция	20	31,8	27,3	4,5	2,3	4,5	6,8	11,4	2,3	9,1
7.	Эре Дивизия Нидерланды	18	31,7	24,4	0	12,2	12,2	2,4	9,8	0	7,3
Всего:		130	30,9	22,5	1,4	5,7	5,6	4,3	17,1	0,7	11,8

Источник: разработано автором на основании авторских исследований

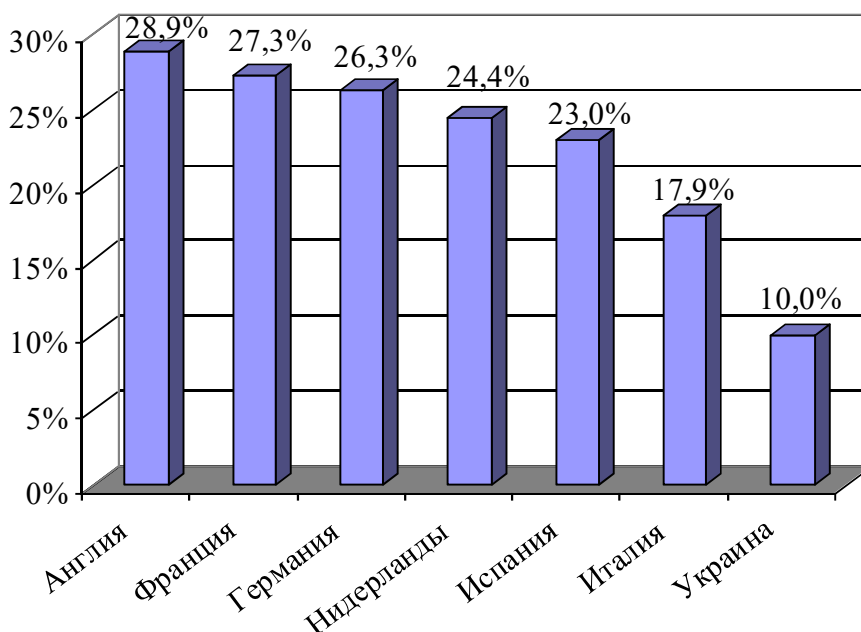
На психологическом уровне имидж 130 команд семи ведущих европейских футбольных лиг отождествляется с такими символами как чистота мыслей и побуждений, добродетель, радость (белый цвет), сила, агрессивность, возбуждение, страсти, борьба, кровь, огонь, энергетизм (красный цвет), доброта, постоянство, расположение, добрая слава, верность традициям, благородство (синий цвет), верность и приверженность конкретным национальным ценностям (черный цвет) (рис. 1).

Рисунок 1 – Доминирующие клубные цвета 130 футбольных команд семи ведущих европейских лиг

Источник: разработано автором на основании авторских исследований

Сравнивая использование красного цвета в фирменных цветах команд и степень агрессивности стиля ведения футболистами игры можно заметить, что между ними прослеживается определенная связь. Английский футбол лидирует как в первом параметре, так и втором (рис. 2).

Рисунок 2 – Сравнительные портреты футбольных команд семи ведущих европейских лиг в зависимости от степени использования красного цвета
 Источник: разработано автором на основании авторских исследований

Фирменный словарь спортивной команды. Наиболее подходящие по эмоциональной окраске и смысловому содержанию слова составляют фирменный словарь спортивной команды, который включает в себя ключевые слова. Само название «фирменный словарь» уже говорит об отличительности, индивидуальной принадлежности, особенности. Ключевые слова формируют имидж спортивной команды. Например, для спортивной команды конькобежцев рекомендуется использовать такие ключевые слова: активно (энергично), уверенно, отточено, ритмично (импульсивно), развитие, стремление, ярко, светло, легко, напряженно (не предельно), подвижно, звонко, звеняще, холодно, гладко, жестко, упруго, порывисто, плавно, плоско, ритмично, скользко. Сегодня в деятельности крупных компаний довольно часто встречаются случаи оформления авторских прав на слоганы. Это лишь подтверждает необходимость осознанного отношения к словам, которые использует спортивная команда в своей работе. Общение с клиентами является неотъемлемой частью работы персонала спортивной команды. В ходе создания имиджа большую роль играют ключевые слова и грамматика высказываний. Менеджеры спортивной команды могут обращаться к своим заказчикам различными способами, с помощью различных средств передачи информации. Характерным является тот факт, что общение может осуществляться и с помощью рекламных материалов, третьих лиц и сотрудников самой команды. Настроение, интонация любых форм обращения к целевой аудитории оказывает большое влияние на лояльность потребителя спортивных услуг и товаров.

Социально-психологическая модель имиджа спортивной команды. Также автором была поставлена задача создать социально-психологическую модель имиджа спортивной команды. Эмпирическую базу исследования создали ответы 506 респондентов. Выборка была создана следующим образом: спортсмены - 88, спортивные журналисты - 56, болельщики - 56, тренеры - 56, студенты спортивных ВУЗов - 68, студенты неспортивных

ВУЗов - 71, преподаватели спортивных дисциплин спортивных ВУЗов - 26, преподаватели неспортивных дисциплин спортивных ВУЗов - 25, преподаватели спортивных дисциплин неспортивных ВУЗов - 48, преподаватели неспортивных дисциплин неспортивных ВУЗов - 12. Гендерное распределение респондентов сложилось следующим образом: мужской стати - 270, женской стати - 228, отказались ответить - 8. По вопросу поддержания спортивной формы все респонденты распределились следующим образом: профессиональные спортсмены - 83, спортсмены-любители - 106, постоянно поддерживают спортивную форму - 143, занимаются физкультурой время от времени - 131, спортом и физкультурой не занимаюсь - 23, отказались ответить - 20. В данную выборку мы старались не включать респондентов, которые вообще не интересуются спортивными проблемами. В исследовании была использована анкета, разработанная автором статьи. Интервьюером выступал автор статьи. Обработка анкет проводилась с помощью пакета прикладных программ ОСА.

Анализ результатов проведенного эмпирического исследования позволил построить следующую социально-психологическую модель имиджа спортивной команды (Рис. №3). Под понятием «субъекты, формирующие спортивную команду» мы подразумеваем руководство команды (начальник команды, старший тренер, второй тренер, капитан команды), игроков (основные, запасные), сотрудников, представителей СМИ. Именно от них зависит формирование положительного имиджа спортивной команды.

Рисунок 3 – Социально-психологическая модель имиджа спортивной команды (СК)

Источник: разработано автором на основании авторских исследований

Результаты исследования показали следующее. Важной характерной чертой имиджа спортивной команды тренеры определили ее спортивные достижения. Это вполне логично и понятно, ибо главным спортивным показателем деятельности спортивной команды являются ее спортивные результаты.

Логически объяснимым оказалось и то, что профессиональные спортсмены к важной характерной черте имиджа команды отнесли уровень

ее спортивного мастерства, который непосредственно проявляется в спортивных результатах. С этим не согласились респонденты, которые занимаются спортом время от времени. Это объясняется индивидуальностью, бессистемностью их спортивной подготовки, отсутствием их нахождения в спортивном коллективе (команде).

Большое значение для формирования имиджа команды имеет поведение членов команды во время игры. Это наглядно видно на примере футбольных матчей, где некоторые футболисты позволяют себе во время игры хулиганские действия. Важность этой характерной черты подчеркнули респонденты, занимающиеся спортом время от времени. Они наверняка интересуются спортом и получают спортивную информацию главным образом благодаря телевидению или Интернету. С этим не согласились преподаватели неспортивных дисциплин спортивных вузов, которые не считают эту характеристику имиджа команды важной.

Интересным и неожиданным при анализе результатов исследования оказался тот факт, что такая черта имиджа команды как ее благотворительная деятельность была признана важной спортсменами-любителями и преподавателями неспортивных дисциплин неспортивных вузов.

Уровень нравственности команды определили важной характерной чертой имиджа команды преподаватели спортивных дисциплин спортивных вузов. Для педагогов, которые каждый день занимаются обучением и воспитанием студентов спортивных вузов, этот факт является положительной оценкой их мировоззрения.

Необходимой чертой любого коллектива, в том числе и спортивной команды, является сплоченность. Важной ее признали спортсмены и тренеры. Никто кроме них так хорошо не знает, насколько это актуально для команды.

Культура спортивных менеджеров команды была признана важной характерной чертой имиджа команды спортивными журналистами. Это понятно, ибо спортивные журналисты главным образом от менеджеров команды на брифингах и пресс-конференциях получают наибольший массив интересной информации для своей работы. Однако с этим не были согласны спортсмены, которые, наверное, считают спортивных менеджеров функционерами, которые существуют за их счет и благодаря их деятельности.

Деятельность и авторитет владельцев (спонсоров) команды назвали важной характерной чертой имиджа команды только спортивные журналисты. Это объясняется тем, что эта категория респондентов постоянно собирает и анализирует всю имеющуюся спортивную информацию и знает о деятельности и авторитете владельцев (спонсоров) команды больше всех.

Большое значение для формирования положительного имиджа команды имеют отношения между ее членами. Об этом много писали в свои мемуарах выдающиеся спортсмены и тренеры. Эту характерную черту имиджа команды признали важной тренеры и спортсмены, люди, которые с этой проблемой встречаются постоянно и для которых она является очень актуальной (особенно для футбола и хоккея).

Интеллектуальный и культурный уровень спортсменов команды отнесли к важной характерной черте имиджа команды только спортсмены-любители. Именно их любовь к спорту способствовала идеализации спорта и

формированию постоянных положительных эмоций связанных со спортивной жизнью.

Отношение команды к соперникам в случае своей победы единодушно отнесли к важной характерной черте тренеры и спортсмены. Этот факт является положительной характеристикой для респондентов из числа тренеров и спортсменов, которые понимают значение кодекса поведения спортсмена, команды, значение умение достойно выигрывать и проигрывать. Однако, с этим не согласились студенты неспортивных вузов, которые в подавляющем большинстве не принимают участия в спортивных соревнованиях и не представляют себе, что спортсмен переживает во время победы над соперником.

Почти такая же оценка была дана респондентами отношению команды к соперникам в случае своего поражения. Его важность подчеркнули тренеры, спортсмены и студенты неспортивных вузов.

Единогласно наименее важной характерной чертой имиджа спортивной команды признали спортсмены, болельщики, спортивные журналисты, тренеры внешний вид команды. Об этом свидетельствует история развития спорта в СССР, когда в послевоенные годы плохо одетые советские футболисты показывали на поле образцы высокого спортивного мастерства.

Результаты исследования показали, что к наиболее важным характерным чертам позитивного имиджа спортивной команды можно отнести: спортивные достижения, уровень мастерства, поведение игроков во время игры, благотворительная деятельность команды, уровень нравственности игроков, сплоченность команды, культура спортивных менеджеров команды, деятельность и авторитет владельцев (спонсоров) команды, отношения между членами команды, интеллектуальный и культурный уровень спортсменов команды, отношение команды к соперникам в случае своей победы, отношение команды к соперникам в случае своего поражения.

Выводы. Научная новизна изложенного материала заключается в следующем. Сформулированы и проанализированы базовые элементы имиджа спортивной команды. Установлена связь названий футбольных команд с географическими, профессиональными и символическими факторами. Показана зависимость эмблем европейских футбольных команд от национальных традиций и менталитета. Найдена связь фирменной цветовой гаммы европейских футбольных команд с национальным характером этих стран. Определены наиболее важные характеристики позитивного имиджа спортивной команды и на их основе построена социально-психологическая модель имиджа спортивной команды. Перспективными направлениями дальнейших исследований могут быть работы по изучению психологии имиджа спортсмена, психологии имиджа тренера, психологии имиджа болельщиков. Перспективы дальнейших научных разработок в этом направлении определяются возможностью их использования в практической деятельности спортивных психологов и маркетологов, в ходе проведения спортивных имиджмейкинга и PR-деятельности.

Литература

Beauchamp, M. R., Bray, S. R., Eys, M. A., & Carron, A. V. (2002). "Role ambiguity, role efficacy, and role performance: Multidimensional and

- mediational relationships within interdependent sport teams". *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6, 229-242.
- Dawson, K. A., Bray, S. R., & Widemeyer, W. N. (2002) "Goal setting by female intercollegiate sport teams and athletes, *Avante*, 8, pp14-23.
- Eys, M. A., Patterson, M. M., Loughead, T. M., Carron, A. V. (2005) "Team building in sport". In Hackfort, D., Duda, J. L., Lidor, R., *Handbook of Research in Applied Sport Psychology: International Perspectives* (pp219-233). Morgantown, WV: Fitness Information Technology.
- Eys, M. A., Loughead, T. M., Hardy, J. (2007) "Athlete leadership dispersion and satisfaction in interactive sport teams", *Psychology of Sport and Exercise*, 8, pp281-296.
- Luscher M. The Luscher color test. – L., 1970.
- Meili R. *Lehrbuch der psychologischen diagnostik*. – Bern: Huber Verlag, 1961, 465 p.
- Prapavessis, H., Carron, A.V. & Spink, K.S. (1996). "Team building in sport". *International Journal of Sport Psychology*, 27, pp269-285.
- Senecal, J., Loughead, T.M. & Bloom, G.A. (2008). "A season-long team-building intervention: Examining the effect of team goal setting on cohesion". *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 30, pp186-199.
- Stevens, D.E., & Bloom, G.A. (2003). "The effect of team building on cohesion". *Avante*, 9, pp43-54.
- Widemeyer, W.N. & DuCharme, K. (1997). "Team building through team goal setting". *Journal of Applied Sport Psychology*, 9, pp97-113.

References

- Beauchamp, M. R., Bray, S. R., Eys, M. A., & Carron, A. V. (2002). Role ambiguity, role efficacy, and role performance: Multidimensional and mediational relationships within interdependent sport teams. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6, 229-242.
- Dawson, K. A., Bray, S. R., & Widemeyer, W. N. (2002). Goal setting by female intercollegiate sport teams and athletes. *Avante*, 8, 14-23.
- Eys, M. A., Patterson, M. M., Loughead, T. M., & Carron, A. V. (2005). *Team building in sport. Handbook of Research in Applied Sport Psychology: International Perspectives*. Morgantown, WV: Fitness Information Technology.
- Eys, M., Loughead, T., & Hardy, J. (2007). Athlete leadership dispersion and satisfaction in interactive sport teams. *Psychology of Sport and Exercise*, 8, 281-296.
- Luscher, M. (1970). The Luscher color test.
- Meili, R. (1961). *Lehrbuch der psychologischen diagnostik*. Bern: Huber Verlag.
- Prapavessis, H., Carron, A., & Spink, K. (1996). Team building in sport. *International Journal of Sport Psychology*, 27, 269-285.
- Senecal, J., Loughead, T., & Bloom, G. (2008). A season-long team-building intervention: Examining the effect of team goal setting on cohesion. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 30, 186-199.
- Stevens, D. E., & Bloom, G. A. (2003). The effect of team building on cohesion. *Avante*, 9, 43-54.
- Widemeyer, W., & DuCharme, K. (1997). Team building through team goal setting. *Journal of Applied Sport Psychology*, 9, 97-113.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 16.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 19.06.2015*

Вилков В.Ю.

к.филос.н., доцент,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
старший научный сотрудник философского факультета,
Киев, Украина
vilkof@voliacable.com

Погорельый А.А.

к.филос.н.,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
доцент философского факультета,
Киев, Украина,
pogorelayal@rambler.ru

**ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ И ИДЕОЛОГЕМА
НЕМЕЦКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ:
КОНЦЕПЦИЯ ОСВАЛЬДА ШПЕНГЛЕРА**

Аннотация. В статье представлен анализ аксиоматики историософии О.Шпенглера в аспекте интерпретации процессов нациогенеза и природы наций. Особое внимание уделено оценкам причин и характера деформации духовных и политических основ бытия западноевропейских (фаустовских) наций на этапе цивилизации, политико-идеологическим предписаниям проекта немецкого национального возрождения в реалиях миросистемы 20-х годов XX века.

Ключевые слова: культура, цивилизация, раса, нация, фаустовские нации, прусский социализм.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, библи.: 17

Vyacheslav Vilkov

PhD (Philosophy), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Senior staff scientist at Faculty of Philosophy,
Kyiv, Ukraine,
vilkof@voliacable.com

Andrii Pogorelyi

PhD (Philosophy),
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Associate Professor at Faculty of Philosophy,
Kyiv, Ukraine,
pogorelayal@rambler.ru

**THE DENATIONALIZATION OF CIVILIZATIONS AND THE
IDEOLOGEME OF THE GERMAN RENAISSANCE:
OSWALD SPENGLER'S CONCEPTION**

Abstract. The paper analyses the axiomatics of O.Spengler's philosophy of history from the aspect of his theoretical interpretation of the processes of natiogenesis, the nature of national communities as formations shaped in the

development of each cultural and historical type. The research gives an evaluation of reasons and details the character of deformation in the spiritual and political foundations of West European (Faustian) nation's existence at the civilization stage, as well as the ideological and political project of the national revival of the German nation and the state in the actual world system of the 1920s.

Keywords: culture, civilization, race, nation, Faustian nation, Prussian socialism.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 17

Вступление. В реалиях современной интенсивной и масштабной глобализации, радикальных трансформаций национальных миров существования человечества, несомненный интерес представляют те фундаментальные теоретические модели, которые объясняют причины и социально-историческую логику, актуализируют экзистенциальные смыслы процессов денационализации бытия человечества. А среди тех философских учений и систем политических представлений, что обеспечили новое видение и понимание как всемирной истории, так и толкование специфики исторического бытия народов Европы можно, безусловно, выделить концепцию культуры и цивилизации немецкого мыслителя Освальда Шпенглера.

Даже сам по себе анализ лишь библиографии, рассмотрение интерпретаций и оценок идейного влияния Освальда Шпенглера на мировую философскую, политическую и культурологическую мысль, которые появились за последние почти 100 лет, может стать предметом не одного исследования. Причина этого проста: «Результат его интуиций, зачастую беглых и торопливых, зафиксированных с гениальной небрежностью штрихах, очевиден в столь многих и столь различных концепциях последующих десятилетий, что выявление параллелей могло бы оказаться темой специальной работы. От явных кровно-метафизических связей, скажем, у Ортеги-и-Гасета», «от незамаскированных реминисценций в трудах П. Сорокина, А. Тойнби, Л. Мэмфорда, Й. Хейзинги, Э. Юнгера, Р. Арона, от уже мимолетной признательности, оброненной Витгенштейном, до вольных или невольных ассоциаций у Гуссерля, Хайдеггера, Мерло-Понти, Фуко, Томаса Куна, Фернанда Броделя, Башляра, Хоркхеймера, Адорно, Маркузе и т.д.» [Свасьян 1993, с.19-20].

Между тем, если число разнообразных интерпретаций и оценок идей и гипостазирования О. Шпенглера, особенно в аспекте культурологии, историософии и истории философии, уходит в бесконечность, то публикации, в которых были бы даны аналитические обобщения его представлений о сущности и генезисе наций, природе национальных культур (их расцвете и упадке), основ национальной государственности, немногочисленны. И как показывает существующая литература по проблемам теории нации и национализма, шпенглеровская политико-философская концепция нациогенеза редко является непосредственным объектом исследования и требует своего дополнительного и самостоятельного осмысления.

Анализ исследований и постановка задачи. Шпенглеровская историософская модель возникновения, этапности, субъектности, типологии, институционализации и деградации всех тех феноменов, которые относятся к разряду «национальные», весьма многопланова. Даже поверхностный анализ означенного комплекса проблем затруднен в рамках статейного формата. В

силу этого, в непосредственную предметную область нашего рассмотрения будет включена лишь аксиоматика шпенглеровской всемирно-исторической модели генезиса национальных образований как продуктов развития неповторимых культурно-исторических типов, толкование философом причин и проявлений деформации ментальных и политических основ жизнедеятельности западноевропейских (фаустовских) наций, а также его предписания проекта (идеологемы) немецкого национального возрождения [Вилков 2014, с.75-114].

Необходимо признать, что рассмотрение концепции немецкого философа, оценка ее ключевых постулатов, малопродуктивны при ориентации на парадигмальные сциентистские стандарты. Шпенглеровские историософские толкования и пророчества неэффективно, а то и бессмысленно, анализировать и оценивать и через призму идеологических доктрин (например, коммунистической или либеральной). При любом из подобных подходов лексика, понятия, постулаты, прогностические суждения О. Шпенглера становятся лишь «болтовней», «чем-то темным и неясным» (О. Нейрат), «мистической жертвой мании величия» (О. Краус) и т.п. Тогда как общие предначертания концепции истории будут либо осуждаться (Н. Бердяев), либо подвергаться остракизму путем навешивания ярлыков о принадлежности к какой-либо школе или течению. Как это было сделано, например, К.Поппером, который фактически объявил в своей работе «Открытое общество и его враги» шпенглеровские идеи недостойными внимания, приравняв их к принципам национализма «гегелевского историцизма», «доктрине Фихте», а косвенно, контекстуально, к расистским штампам немецкого национал-социализма. Был бы ограниченным и исследовательский подход к философскому объяснению Заката Европы (Запада) в ключе установки постмодернизма «я сказал, а вы интерпретируйте».

Как нам представляется, специфика шпенглеровской модели нациогенеза отмечена не безукоризненностью дефиниций и наукообразностью обобщений (правомерных после критики всех иных точек зрения на проблему), а множественными деталями историко-культурных и политико-философских дескрипций бытия и ментальности наций разных типов культур. Исходя из этого, оптимальной методологической платформой ее анализа и оценки может служить, во-первых, лишь аксиоматика самой его концепции, включая смыслы-значения базовых понятий, идей и гносеологических предписаний. Во-вторых, исследовательский подход, учитывающий то, что шпенглеровская версия всемирной истории, культуры и цивилизации, нациогенеза явилась не только (а может, и не столько) сугубо научным моделированием и прогнозированием процесса развития человеческих сообществ, но послужила экзистенциальной программой (системой ценностей, идеалов и целеуказаний) для поиска ответов на актуальные вопросы бытия европейских наций. Особенно немцев. С их эсхатологическими, а также реваншистскими настроениями, порожденными итогами Первой мировой войны. И, наконец, понимание немецким философом взглядов невозможно без учета особенностей политико-идеологического дискурса и геополитической ситуации 20-х–30-х годов прошлого века.

Прежде всего, для адекватного осмысления шпенглеровских оценок ретроспектив и перспектив духовного и политического бытия западноевропейского (фаустовского) типа культуры и его наций

непосредственное значение имеет ряд гипостазирований, а также теоретико-методологических предписаний анализа и толкования логики всемирной истории, которые были сформулированы в фундаментальном труде «Закат Европы» (такое заглавие получил в 1923 году русский перевод шпенглеровской работы «Der Untergang des Abendlandes», первый том немецкого издания 1918 г., второй 1922 г.) и небольшой статье «Пессимизм ли это?» (1921 г.). В политико-идеологическом и мировоззренческом измерении шпенглеровской борьбы за возрождение немецкой нации представляет интерес работа «Пруссачество и социализм», написанная в 1919 году и ставшая одним из первых манифестов «консервативной революции» в Германии и разновидностью оптимистических альтернатив умонастроениям, господствовавшим в ней после подписания Версальского договора и создания Веймарской республики.

Так, в плане методологии познания О. Шпенглера характеризует отказ от философской метафизики. Он против «мышления» и «объяснения». Отдавая предпочтение постижению «всемирной истории» через ее «морфологию» и «мироощущение судьбы», он пытается доказать, что рационализация исторического процесса, его направленности, познавательно бессильна. Наоборот, утверждает философ, следует не приводить историческое движение в систему строгих понятий и категорий, а чувствовать, полагаясь на «физиономический такт». В своем же разъяснении собственных методологических установок он прямо декларирует, что «центром моего построения» «служит идея судьбы», а «на пути рационального мышления находится лишь противоположная идея – причинности». «Судьба и случай», пишет он, «безусловно принадлежат совсем другому миру, нежели познание причины и действия, оснований и следствия. ... С этим научное мышление никогда не совладевает. Взгляд на прочувствованные и пережитые факты блекнет, как только начинают мыслить аналитически. Судьба – слово, содержание которого надо чувствовать. Время, тоска, жизнь – близкие, родственные слова. Пусть никто не думает, что постиг ядро моей мысли, если для него остался закрытым последний смысл этих слов, как я их понимаю. От судьбы путь идет к трудно постижимому переживанию, которое я обозначаю как *глубинное переживание*». Оно «есть столь же несомненный, сколь и необъяснимый факт». Еще одним «весьма трудным понятием является понятие физиономического такта». «В моей же точке зрения, – заявляет философ, – подразумевается очень высокая форма этого такта, – в качестве бессознательного метода инстинктивного рассмотрения мирового процесса; в действительности этим методом владеют немногие люди. В нем сходится прирожденный государственный человек и истинный историк... Другой – систематический метод – служит лишь нахождению истин, но факты значительнее истин. ... Отличие моего учения заключается в том, что оно вполне сознательно зиждется на этом методе настоящей жизни. Поэтому оно обладает внутренним порядком, но не системой» [Шпенглер 1922, с.20–22].

Из числа наиболее существенных шпенглеровских аналитических предписаний и постулатов, которые позволяют понять и оценить смыслы его концепции нациогенеза, отметим, во-первых, отрицание традиционной линейной и, особенно, европоцентристской схемы всемирной истории, а так же генезиса и сущности культуры человечества, и замена их на новую теоретическую модель. «Вместо безрадостной картины линейной всемирной истории», пишет О. Шпенглер, «я вижу настоящий спектакль множества

культур». Каждая из них «чеканит на своем материале – человечестве – собственную форму»; «имеет собственную идею, собственные страсти, собственную жизнь, воления, чувствования, собственную смерть» [Шпенглер 1993, с.151]. Во-вторых, разработка асинхронной схемы круговорота культур. «Есть, – пишет автор «Заката Европы», – расцветающие и стареющие культуры, народы, языки, истины, боги, ландшафты», «но нет никакого стареющего «человечества» и оно, подобно «жизни», не имеет никакой «цели» [Шпенглер 1993, с.151; Шпенглер 2002, с.128]. В-третьих, обоснование неизбежности деградации каждой культуры при переходе в цивилизацию и, тем самым, ее неминуемая гибель. «...У каждой культуры, – доказывает О. Шпенглер, – есть своя собственная цивилизация. ... Цивилизация – неизбежная судьба культуры. ... Цивилизации суть самые крайние и самые искусственные состояния, на которые способен высокий тип людей. Они – завершение; они следуют за становлением как ставшее, за жизнью как смерть... Они – конец, без права обжалования, но они же в силу внутренней необходимости всегда оказывались реальностью» [Шпенглер 1993, с.163–164]. В-четвертых – масштабное философско-историческое обоснование того, что западноевропейская (фаустовская) культура давно прошла высшую стадию своего расцвета и переходит с конца XIX века в цивилизацию, таким образом, переживая начало этапа своей «смерти». В-пятых, в смыслах своей аксиоматики концепции всемирной истории и культуры сущность нации трактуется как феномен производный от культуры. А именно – изначальные символические формы каждого культурного типа определяют своеобразие сообществ, т.е. народов, а затем и наций. Таким образом, для О. Шпенглера нация – это не конституируемое обособленной жизнедеятельностью людей сообщество, не политико-правовой «союз граждан», а некая космологическая целостность. Причем целостность движимая не только изнутри элитами, но и извне. «Внутри мира как истории», подчеркивает философ, «существуют космические течения, которые мы называем реальностью, действительной жизнью, потоками существования в телесном облике. Те из них, которые имеют признак направленности, можно воспринимать двояко: как движущееся и движимое». «Первое именуется историей», она есть движущееся. И наоборот: «Если мы рассматриваем историю великих культур, то ее объектом, движимым является нация» [Шпенглер 2000, с.1137–1138]. В-шестых, в трактовке сущности и бытия наций доминирует этатизм и элитизм. «Культура, – утверждает О. Шпенглер, – это существование наций в форме государства», а «государства высокого стиля возникают только с появлением первичных сословий аристократии и духовенства. Они рождаются вместе с культурой и погибают вместе с ней, их судьбы в значительной степени идентичны». Сама же «идея государства» «заложена в существовании каждой культуры», она «имманентна» ей, как и нациям, а «народы в форме государств – это и есть те силы, которые определяют ход событий. В мире как истории нет ничего выше их. Они – это сама судьба» [Шпенглер 2000, с.1182, 1139-1141; Шпенглер 1993, с.197].

В целом же, применительно к движению всемирной истории, немецкий философ предложил формулу: «*Мировая история – это история государств. История государств – это история войн*» [Свасьян 1993, с.105]. Таким образом, шпенглеровская историософская аксиома формально оказалась идентичной гегелевской, согласно которой: «Во всемирной истории может быть речь только о таких народах, которые образуют государство» [Гегель

1935, с.37–38]. Но вот, что касается последней части шпенглеровской формулы, то Г.Гегель, в отличие от ее автора, не просто констатировал очевидный факт истории человечества, а являлся апологетом милитаризма. Как альтернативу кантовской идее «о вечном мире», он выдвинул свою, которая доказывала необходимость и моральность войны. «Народ», например, писал он, «есть ничто иное» как «абсолютная нравственная целостность», тогда как «война» – «подобно тому, как движение ветра предохраняет озера от гниения» – «сохраняет здоровую нравственность народа» [Гегель 1978, с.228-229]. Или: «Народ, который не находит себя признанным, должен добиться этого признания через войну и колонии» [Гегель 1978, с.352].

Результаты исследования. Если обратиться к «Закату Европы», то, по сравнению с расхожими трактовками конца XVIII – начала XX веков, да и многими последующими интерпретациями, сущность нации понимается не как общность людей, единообразная в своих основных признаках, не как социально-экономически или политически однотипное образование для разных культур и этносов, а как совершенно неповторимая историческая и духовно-культурная реальность. В том числе и по ее субстанциальным свойствам. Для О. Шпенглера (так же как, например, для Э.Ренана в трактовке нациосозидающих факторов) универсальных детерминант образования национальных общностей не существует. Так как все народы «имеют свой стиль и историю стиля, так же как жанры искусства и способы мышления». В общем: «Бывают народы аполлонического, фаустовского и магического стиля. ... Мировая история – это история великих культур, а народы представляют собой лишь символические формы, в которых люди этих культур реализуют свои судьбы» [Шпенглер 2000, с.885].

В контексте сказанного становится понятно, почему О. Шпенглер не стремится дать четкую дефиницию нации. Его обобщенные формулировки того, «что такое нация», вводятся путем ссылок на духовные и институциональные особенности, отличительные черты их конкретных типов. Из числа же многих определений наций как «живых форм человечества» или «потоков существования» наиболее универсализующим можно признать такое: «Народы в рамках стиля определенной культуры я называю нациями и отличаю их от образований до и после культуры. Эти важнейшие из всех объединений внутренне соединяет не только сильное чувство Мы. В основе нации лежит идея. Эти потоки совместного существования очень глубоко связаны с судьбой, временем и историей. Эта связь в каждом конкретном случае различна и определяет отношение народа к расе, языку, стране, государству и религии». Или же социально-исторически более конкретное определение: «Нации – это народы, строящие города. Они возникли в замках, вместе с городами они созревают до высшей точки своего мирознания и предназначения, а в мировых городах угасают. Каждый образ города, имеющий свой характер, имеет также и национальный характер. У расовой деревни его еще нет, а у мировой столицы уже нет. Эта черта придает своеобразную окраску всему общественному существованию нации» [Шпенглер 2000, с.886-887].

А наиболее завершено шпенглеровское толкование логики нациогенеза раскрывается через картину «движения наибольшей единицы потока истории» – «народа» на трех стадиях саморазвития культуры. «Зная сущность народов, – заявляет О. Шпенглер, – можно определить и внутренний порядок в историческом потоке народов. Народы – это не

языковые, не политические и не зоологические единства, а единства душевные. Но именно поэтому я различаю народы до, внутри и после культуры. ... То, что предшествует им, я называю пранародами. Это те нестойкие и разнообразные объединения, которые, не подчиняясь никаким видимым законам, возникают и распадаются в круговороте вещей» «в предчувствии еще не рожденной культуры». «То, что следует за культурой, – утверждает он, – я называю «феллахами» по образцу египтян после окончания римской эпохи». А то, что находится в эволюционном промежутке между «пранародами» и «феллахами», т.е. «народы культур», точнее, «история высоких культур» – это, собственно, и есть нации. «Народ, живущий в стиле культуры, исторический народ, называется нацией», – так гласит одно из историко-генетических определений О.Шпенглера [Шпенглер 2000, с.884, 1139].

Свою типологию национальных образований и анализ их основных черт философ основывает на постулате, что «стиль» групп народов во всем определяется типом культуры, «энергией ее формы», которая и «ведет» к определенной цели. Среди исторических типов национальных общностей, как порождений соответствующих культур, им детально анализируются «античные», «магические» и «западноевропейские» («фаустовские») нации.

Как и многие другие концепции нациогенеза и нации, созданные на рубеже XX столетия, шпенглеровская пропитана идеями элитизма. Непосредственно у О.Шпенглера они близки по смысловым акцентам интерпретации роли галлов и франков в истории Европы и Франции графа де Буленвилье [Аренд 2002, с.207-209], взглядам на духовно-культурную природу и «историчность» наций австрийского философа О. Бауэра, оценкам субъектов национального самосознания немецкого историка Ф. Мейнеке [Вилков 2014, с.54-76,143-153]. Конкретно терминологически зафиксированы в наименовании «раса», а социокультурно отображены в понятиях «дворянство» и «рыцарство». Так, подобно австромарксисту О. Бауэру, О. Шпенглер утверждает, что «весь народ целиком не может быть равномерно культурным народом или нацией». Разъясняя это, он пишет: «К началу раннего времени культуры – это зарождающееся дворянство как цвет народности», «это рыцарство, как в египетскую феодальную эпоху 2700 года, так и в индийскую или китайскую 1200 года. Герои Гомера – это данайцы. Норманнские бароны – это Англия». Упомянутые сословные (как расовые) группы представляются немецкому философу душевной первоосновой «культурного народа», т.е. нации, и, прежде всего, тем, что им принадлежит исключительная роль в формировании национального самосознания и государственности. «Нация, – подчеркивает он, – приходит к собственному самосознанию всегда через различные этапы, беря начало в одном сословии, обладающем самой сильной душой, и постепенно, посредством силы переживания, овладевая душами других» [Шпенглер 2000, с.888–889].

Для понимания шпенглеровских представлений о природе национальных образований, детерминантах нациогенеза, денационализации духа и бытия человеческих сообществ, а также их позиционирования в политико-идеологическом дискурсе первой трети XX столетия, особое значение имеют смыслы понятия «раса». Причем существенно, что О. Шпенглер – в отличие от многих европейских адептов расовых и расистских идей – оппонент и непримиримый критик всех материалистических представлений о расах.

В теоретико-методологическом аспекте шпенглеровская позиция интересна радикальным анти-сциентизмом. Философ убежден, что такое явление, как «раса», недоступно «для средств науки» и «научной терминологией не определяется», так как, в отличие от растений и животных, «расовые различия внутри типа «человек»» «более духовны». И вообще: «Жесткое разделение рас – этот плод тщеславия всех этнографий – невозможно. Одна только попытка сделать это противоречит существованию расового» [Шпенглер 2000, с.827, 832, 834].

Для О. Шпенглера раса – это (в своем первоначале) феномен общеприродный. И у нее «есть корни», а по отношению к расовым свойствам людей определяющими выступают не столько внутренние, генетические детерминанты – кровь, сколько внешние, географические – почва, ландшафт. Вполне очевидно, что в данном случае философ рассуждает в логике гегелевской трактовки воздействия географической среды на «дух расы» и, соответственно, «дух народа», таким образом, на национальные и мировую культурную и политическую истории. Но все же, смыслы шпенглеровской историософии в большей мере оспаривают, чем поддерживают постулаты и их политико-идеологические предписания, определившие специфику европоцентристской и германофильской интерпретации Г. Гегелем движения всемирно-исторического процесса [Вілков 2014, с. 113-143].

По сути, О. Шпенглер, изначально, в духе идейной традиции географического детерминизма заявляет: «Раса и ландшафт неразрывно связаны между собой». Однако, объясняя эту идею, он даже здесь указывает, что «есть смысл задавать вопрос о родине расы, но следует знать, что раса со всеми самыми существенными чертами ее тела и души остается там, где ее родина». Ибо, в отличие, например, от нации, «раса не кочует». «Путешествовать, – пишет философ, – могут люди, и их потомки в этом случае рождаются каждый раз в других ландшафтах. Ландшафт оказывает скрытое влияние на растительную составляющую их жизни и тем самым в корне изменяет расовое выражение: старое потухает, и на поверхность выходит новое. Не англичане и немцы эмигрировали в Америку, а люди в качестве англичан и немцев и их внуки превратились там в янки». А после переселения «индейская земля оказала свое влияние на них: они из поколения в поколение становятся все больше похожи на истребленное население» [Шпенглер 2000, с.818].

К двум природным детерминантам («крови», а главное – «ландшафту»), которые, по оценкам автора «Заката», лишь частично влияют на особость расовых черт, он добавляет третью. Называет ее – «загадочная космическая сила одинакового ритма взаимосвязанных человеческих общностей». В его описании, – это тесное межличностное общение («живой ритм») в рамках обособленной социальной группы и «сильное внутренне расовообразующее чувство», которое «определяет телесный идеал» «совершенно помимо сознания». В данном случае, утверждает О. Шпенглер, малозначительным фактором оказывается даже наследственность, т.к. «расовый идеал» и предпочтения через многие поколения бессознательно «выполняют волю расы», питают «чувство внутреннего единства», превращают высшие сословные группы народов в расы. По сути, когда у некоторых групп населения (наиболее отчетливо – у властвующих феодальных сословий) формируется единый «физический идеал», они приобретают и расовые черты. Например, характеризуя роль

«расовообразующего идеала», О.Шпенглер пишет: «Там, где есть расовый идеал, а такое всегда имело место во всех ранних культурах, будь то ведическая, гомеровская или рыцарская, там стремление правящего класса к этому идеалу, желание быть именно таким, а не другим, приводит к тому, что этот идеал осуществляется вне зависимости от выбора женщин». В конечном счете, подчеркивает он, «товарищество возвращает расы. Французская noblesse и прусское поместное дворянство – это истинные обозначения расы. ... Именно это обстоятельство в ходе тысячелетнего пребывания евреев в гетто создало тип европейского еврея с невероятной расовой энергией и всегда спланирует в расу население, которое вопреки судьбе душевно смыкается на протяжении долгого времени» [Шпенглер 2000, с.828-829].

В общем, представления О. Шпенглера (который отказался публично поддержать нацистский режим, хотя его дважды просил об этом Геббельс) в вопросе о происхождении и свойствах рас, их роли в жизнедеятельности национальных общностей, а также генезисе культуры имели не только анти-натуралистический и анти-рационалистический характер, но и стали идейной и идеологической альтернативой нарастающему в 20-е годы европейскому, прежде всего, германскому национал-социализму, с основополагающей для него расовой доктриной. И тут, в отношении сказанного, было бы вполне достаточным процитировать лишь одно из многочисленных заявлений автора «Заката Европы». Оно гласит: «...У каждого ныне живущего человека в 1300 году был миллион, а в 1000 году миллиард предков. Этот факт указывает на то, что каждый живущий немец связан кровным родством с любым без исключения европейцем времен крестовых походов...» [Шпенглер 2000, с.829].

Но для более взвешенной оценки сути шпенглеровских взглядов на природу и функциональное предназначение рас в многоуровневой культурной и политической истории воспроизведем иную идейную позицию. А именно ту, которая явилась вульгарно-материалистической и была продекларирована в манифесте доктрины немецкого нацизма – «Mein Kampf» А. Гитлером (первая часть написана в 1923 г., вторая – в 1925-1927 гг.).

Итак, главная его аксиома-установка гласит: «Проблема расы дает нам ключ к пониманию не только всего хода мировой истории, но и всего развития общечеловеческой культуры вообще». Вторая констатирует, что «свойство расы вечно. Нужны только соответствующие внешние условия, чтобы оно могло практически проявиться». Третья – «Для образования более высоких культур было совершенно необходимо наличие более низких рас». И наоборот, на вопрос о том, «для чего же были нужны ариям низшие расы» А. Гитлер отвечает: «Не будь их, нечем было бы заменить недостаток технических средств, без которых более высокий уровень развития вообще был бы невозможен. Первые ступени человеческой культуры больше опирались на использование физической силы низших рас людей, нежели на использование физической силы укрощенных животных. Только после того, как создалось рабство подчиненных рас, аналогичная судьба начала постигать также и животных». Четвертая базовая идея настаивает, что «общей предпосылкой здорового духовного развития является чистота расы», а высшей расе, творцу культуры – арийцам (соответственно, ее главному элементу – немецкой нации) должен принадлежать весь мир. По крайней мере, континентальная Европа. С этим постулатом «Mein Kampf» коррелируется германоцентричная – популярная еще во времена Й. Гердера и концептуально разработанная в философии истории Г. Гегеля –

европоцентристская модель всемирно-исторического прогресса и развития культуры. «Наша современная борьба, – заявляет А. Гитлер, – есть борьба за тысячелетнюю культуру. Древние греки и древние германцы работали над одним делом. И мы никому не должны позволить теперь разорвать это расовое единство». Пятая аксиома гласит: «Природа не любит помеси рас. ... Им не хватает не только качеств более высокой из смешавшихся рас, им не хватает не только единства крови, но и единства воли и единства жизненной энергии вообще». Но самое главное: «Такая смесь не даст нам человека, способного быть носителем культуры или, лучше сказать, основателем культуры, творцом культуры»; «смесь создает только большое стадо, большую бесформенную массу стадных животных». Вообще: «Более сильный должен властвовать над более слабым, а вовсе не спариваться с более слабым и жертвовать, таким образом, собственной силой». А если такое все же произойдет, то «историческую миссию человечества можно считать поконченной». Поскольку закономерно, что «единая раса устоит в борьбе, а смешанная при тех же обстоятельствах погибнет». Но! «Если только более высокая раса, – провозглашает А. Гитлер, – хотя бы частью сохранилась в чистом виде на земле», то сохраняется и «гарантия постепенного естественного процесса возрождения». И наоборот: «Единственной причиной отмирания старых культур было смешение крови и вытекающее отсюда снижение уровня расы». Шестая теоретическая константа гитлеровской доктрины сводится к утверждению о том, что субъектом культуры (которая толкуется им весьма описательно и утилитарно, через признание главным ее стержнем «научно-технической работы») является раса и ее лучшие элементы. «Главным фактором культуры», постоянно подчеркивает А. Гитлер, «является исключительно наличие расы, способной стать творцом культуры». С вышеупомянутым постулатом непосредственно связана следующая аксиома идеолога истинного, как он себя считал, «народничества» («фелькише») и национал-социализма, которая постулирует, что к числу подлинных творцов культуры и сильной государственности принадлежит лишь арийская раса (в ее ином, причем крайне редком обозначении, – «арийские народы Европы и Америки»). «Все то, что мы имеем теперь в смысле человеческой культуры, в смысле результатов искусства, науки и техники – все это является почти исключительно продуктом творчества арийцев. ... И в прошлом именно арийцам принадлежала эта самая высокая роль, т.е. что арийцы явились основоположниками человечества», они «создали фундамент и стены всех человеческих творений», сформировали все основополагающие «планы человеческого прогресса». А все подобные Гитлеровы послы завершаются вполне типичным для него выводом: что только от арийцев и «зависит существование всей нашей культуры». «Пусть на земле, – пишет он, – существуют сотни самых образцовых государств, но если бы вымерли носители культуры – арийцы, то на земле не осталось бы никакой культуры...» [Гитлер 2003, с.284-285, 288-289, 294-295, 381, 339, 389-390, 396, 399-401, 407, 423, 448, 651].

Что касается О. Шпенглера, то он, вопреки классической расистской аксиоматике (особенно нацистской), постулировавшей, что биологические свойства групп людей обуславливают их духовно-психологические, а в результате чего и все социальные, утверждает совершенно противоположное. Т.е. то, что не природно-генетические факторы, а духовные свойства и устремления определяют формирование расовых (в том

числе и морфологических) признаков. При этом, резко критикуя расистские идеи и теоретические модели, которые легли в основу националистических и нацистско-расистских доктрин в Европе начала XX столетия, О.Шпенглер указывал: «Быть представителем расы – это не нечто материальное, а нечто космическое и направленное, прочувствованная гармония судьбы, единая поступь в ходе исторического бытия. Из непонимания этого ... рождается вражда, которая проявляется между французами и немцами ничуть не меньше, чем между немцами и евреями...». А главным аргументом становится утверждение, что расовая причинность действует не путем наследственной передачи признаков и свойств, а в результате воздействия «идеала»; что именно «высокая духовность возвращает тело как некое произведение искусства». И при этом «расовый идеал», утверждает философ, имеет главным образом элитарный характер. Он появляется и внедряется в жизнь исторически сознательным и активным меньшинством. «Колоссальное значение, – часто подчеркивает О.Шпенглер, – имеет то, что этот идеал никогда не бывает выражен во всем населении, а преимущественно в его военном элементе и, прежде всего, в истинном дворянстве, то есть среди людей», которые живут в мире действия, «исторического становления», «судьбы», «которые хотят и рискуют». И наоборот, слабее всего расовые черты выражены у тех, кто «изобрел бессмысленный термин «духовная аристократия»», т.е. «в настоящих натурах пасторов и ученых» [Шпенглер 2000, с.879-880].

Наиболее наглядно свое понимание природы феномена рас (в качестве антипода «дарвиновской теории наследственности и происхождения видов»), взаимосвязи расовых и национальных общностей, немецкий философ раскрывает на примере фаустовской культуры. ««Расы» Западной Европы, – указывает О.Шпенглер, – это не создатели великих наций, а их следствие. Во времена Каролингов их еще не было. Сословный идеал рыцарства в Германии, Англии, Франции и Испании возвращал в различных направлениях и в большом объеме отстоял то, что сегодня внутри отдельных наций прочувствовано и пережито как раса» [Шпенглер 2000, с.900].

Следует признать, что в шпенглеровском сословно-расовом элитизме четко просматривается альтернатива западной, общедемократической интерпретации нации как политико-правового сообщества граждан или институционализированной формы суверенитета народа [Вилков 2014, с.60-90, 317-330]. И такая контрверсийность идеологеме западных демократий заложена уже в исходной шпенглеровской аксиоме об элитарном характере всех наций в истории человечества. «Не бывает культурного народа, – подчеркивает

О. Шпенглер, – в который входили бы все без исключения. Такое возможно только среди пранародов и «феллахов», в существовании народов, не имеющем глубины и исторического значения. До тех пор, пока народ является нацией и реализует судьбы нации, в нем имеется меньшинство, которое от имени всех представляет и вершит его историю» [Шпенглер 2000, с.889].

В целом же, по убеждению О. Шпенглера, судьба нации на всех этапах ее истории всегда зависит исключительно от национальной элиты, понятой как особое духовное расовое образование. Именно она создает нации из народов. И наоборот, слабость и неспособность военно-политического сословия противостоять другому меньшинству, названному им «отбросами с исторической точки зрения», которые «каждый народ порождает» в лице

идеологов демократии, космополитизма и «апостолов всеобщего мира», становится решающей причиной перерождения наций в «бесформенную массу, лишенную истории», т.е. в «феллахов» мира цивилизации [Шпенглер 2000, с.903, 906, 907].

Подчеркнем, что в рамках своей модели всемирно-исторического бытия культур и «жизни и смерти наций» немецкий философ выделяет особый социальный катализатор – группу людей, которая целенаправленно вырабатывает и пропагандирует антинациональные лозунги и программы, тем самым и полностью ответственна за разрушение национальной жизни. Характеризуя данный феномен, он делает весьма резкую ремарку: «В мировых столицах наряду с тем меньшинством, которое имеет историю и переживает в себе, хочет представлять и вести нацию, возникает и второе меньшинство, лишенное времени и истории. Это люди литературы, люди, озабоченные поисками оснований и причин, а не судьбы, внутренне отчужденные от крови и существования, – в полной мере мыслящее бодрствование, не находящее «разумного» содержания для понятия нации. Они в действительности не принадлежат к ней, поскольку культурные народы – это формы потоков существования, а космополитизм – это чистая форма связи бодрствований «интеллигенции»» [Шпенглер 2000, с.905].

Чем же опасно для наций и национального означенное выше меньшинство, или, как именует их О. Шпенглер, «духовные вожди «феллахов»», объявляющие себя «гражданами мира» и «борцами за всеобщий мир и братство народов»? Оказывается, не своим прямым политическим действием, а наоборот, пропагандой отказа от открытой политической борьбы, которая, по его убеждению, составляет сущность всякой жизни, таким образом, и нации. «Это меньшинство, – пишет он, – далеко превосходящее окружающих по духу, сражается духовным оружием», а «чистое мышление, обращенное на само себя, всегда было чуждо жизни, а следовательно, и истории, войнам, расе». Примеры его различны, «но схожи в одном»: «решение быть субъектом, а не объектом исторического развития», «короче говоря, воля к власти уступает тенденции, вождями которой зачастую являются люди без естественных влечений, погрязшие в логике, живущие в мире истин, идеалов и утопий, книжные черви, пытающиеся подменить реальность логикой, силу фактов – абстрактной справедливостью, судьбу – разумом» [Шпенглер 2000, с.905-906].

Согласно оценкам О. Шпенглера, для национального самосознания, а также бытия западноевропейских (фаустовских) наций и их государственности особенно разрушительны и трагичны последствия демократизации культуры и политики. Тогда как среди них наиболее вредны именно те революционные преобразования, которые осуществляются под лозунгами «интересов народа», поскольку провозглашающее подобные лозунги «гуманистическое меньшинство» эпохи заката культуры антинационально по самой своей природе. Оно «лишено времени и истории», хотя в «истории духа» и «занимает видное место». Властью своих идей, силой «духа», который противоположен жизни, желанию творить историю и воле к власти, идеологи демократии, «космополитизма» и «братства народов» превращают массы в «бесформенное население», и на смену миру наций, этой совокупности «живых форм человечества», неизбежно приходит «цивилизованный мир «феллахов»». «Практический же результат теорий по усовершенствованию мира», заключает О. Шпенглер, «выливается в бесформенную массу, лишенную истории». Такой «успех означает

исчезновение нации с исторической арены, причем не в пользу вечного мира, а в пользу других наций». Но и в данном случае реального мира в мире не будет, ибо «кровапролитие при этом не кончается, и никакой всеобщий мир тут не поможет. Просто раньше они (нации. – В.В.) проливали кровь за себя, а теперь им приходится делать это за других...» [Шпенглер 2000, с.905-907].

Что касается указания на конкретные антинациональные силы, якобы ответственные за начавшийся упадок культуры фаустовских наций и ослабление их государственности, то текст «Заката» дал некоторый повод зачислить его автора в разряд антисемитов. Поскольку, в дискурсе 20-30-х годов язык шпенглеровской «морфологии народов», прежде всего, имя для обозначения главного врага германской нации, ее культуры и целостности государства, оказалось созвучным тому, что использовалось в доктрине немецкого национал-социализма.

Тут лишь тезисно напомним, что автор «Mein Kampf» своей типологией рас и составляющих их народов ввел деление всего человечества на три основные группы. Первая – «истинные основатели культуры» – арийцы. Вторая – ее «носители». Приводятся в пример японцы и китайцы. И третья – «разрушители культуры» или же «народы-трутни». Для А. Гитлера это, прежде всего, евреи, которые «никогда не имели своего государства», а по этой причине «никогда не имели собственной культуры». Тогда как их «внешняя культура» – это не более чем «извращенная ими культура других народов». Как раса они – олицетворение мирового зла, ибо «всеми средствами стараются» «разрушить расовые основы того народа, который должен быть подчинен их игу», хотя и «всегда будут господствовать только над народами, потерявшими чистоту крови». Но главное убеждение идеолога национал-социализма, определяющее способ его мышления, состоит в том, что евреи – это источник всех угрожающих бытию мира и Германии проблем, т.к. любыми средствами стремятся к «созданию диктатуры интернационального финансового капитала еврейства». Что касается славян (по Гитлеру – расы, «чуждой германской» и стоящей на «более низкой ступени развития»), то в тексте «Mein Kampf» они почти не удостоены внимания. За редким исключением – поляки и русские, и их государственность. Редкие фрагменты упоминания о первых – это декларация о полной несостоятельности ««польской» политики с целью «германизации»» при обосновании постулата-лозунга – «германизировать можно только землю, а не людей». Или, например, такие ремарки: «Польское государство целиком находится в руках Франции» и России, чтобы вступить в войну с Германией и Западом, прежде пришлось бы «выдержать победоносную войну с Польшей». Вторые, по совокупности, названы «неграмотной массой». В отношении нее сделан фундаментальный вывод, что отнюдь «не государственные дарования славянства дали силу и крепость русскому государству». «Всем этим Россия обязана была германским элементам»; «в течение столетий Россия жила за счет именно германского ядра в ее высших слоях населения», место которого после революции 1917 года «заняли евреи». В конечном счете, незначительные упоминания о славянских народах и их сугубо расовой неспособности к самостоятельному политическому существованию, привязаны А. Гитлером к его доктрине жизненной необходимости «приобретения новых земель в Европе» для немецкой нации, обоснованию направления колониального продвижения Германии не на Запад, а на Восток. Что, «в общем и целом», подчеркивает

он, можно осуществить «только за счет России» и «тех окраинных государств, которые ей подчинены». Мотивом, аргументацией и идеологической апологией такой стратегии становится, во-первых, лозунг: «Только безыдейные и слабоумные люди могут считать, что те или иные государственные границы на нашей земле являются чем-то навеки неизменным и не подлежащим изменениям». Во-вторых, глубинный антисемитизм, увязанный с потребностью завоевания восточных территорий. В данном случае программные констатации логичны: «Русский большевизм есть только новая, свойственная XX веку попытка евреев достигнуть мирового господства». Завоевание СССР становится прямым способом и целью борьбы с «властью большевизма» в России, так как эта власть есть порождение «марксизма и еврейства» и орудие борьбы «интернационального еврейства» за «покорение всего мира», установление над ним своего «вечного суверенитета и господства». Ликвидация российской государственности однозначно станет «концом еврейского господства в России». Эффект победоносной войны «безусловно подтвердит правильность» нацистской «расовой теории», а заодно и русским, которые «не могут собственными силами скинуть ярмо евреев», поможет [Гитлер 2003, с.289, 299-327, 352-354, 386-388, 454, 630-633, 663, 665-674].

Конечно, текст «Заката Европы» однозначно свидетельствует о том, что

О. Шпенглер одним из основных источников нарастающего кризиса «европейско-американского мира», стимулом к началу уже близкой его исторической смерти, считает «западную часть иудейского консенсуса», т.е. ту «магическую нацию», которая, по его мнению, в лице еврейского населения европейских стран к началу второго тысячелетия нашей эры «оказалась в сфере влияния молодой западноевропейской культуры» [Шпенглер 2000, с.1081]. В этот период, подчеркивает философ, произошло столкновение двух совершенно разных ментальных типов. С одной стороны, «почти феллахского народа» – евреев, а с другой стороны – «почти первобытного населения» – народов Европы. Началось взаимодействие двух объективно противоположных и несовместимых (в понимании О. Шпенглера) сил – зарождающейся культуры и молодой цивилизации, которое, «по определению» смыслов «Заката», не могло не стать антагонистическим, со всеми вытекающими отсюда и крайне негативными последствиями как для «фаустовской культуры», а позднее и всей западной цивилизации, так и для «еврейской магической нации».

С исторической точки зрения картина нарастающего взаимного противостояния и борьбы представляется О. Шпенглеру следующей: «Иудеи, – пишет он, – так же, как и парсы, византийцы и мусульмане, цивилизовались и стали обитателями крупных городов. В германо-романском мире городов еще не было. Существовали лишь небольшие поселения вокруг монастырей и рынков, в которых уже какое поколение (представителей «магической нации», т.е. евреев. – *B.B.*) не имело собственной души». В результате возникла политико-экономическая и духовная ситуация, когда «иудеи не понимали готической искренности, символов замка и собора, а христианам была недоступна почти циничная интеллигентность и уже сформировавшееся «денежное мышление»». «Обе группы населения, – констатирует автор «Заката», – ненавидели и презирали друг друга даже не из-за осознания различия в расах, а из-за того, что не совпадали их эпохи развития». В этом противостоянии первые – «иудейский consensus» –

«повсюду создавал свои «пролетарские» гетто», а еврейская улица на тысячи лет обогнала в своем развитии готический город». Тогда как вторые – западноевропейские «молодые нации», «крепко связанные с землей и идеей отечества», – не могли понять ментальность евреев, а потому отнестись с недоверием к «магическому мироощущению» «западноевропейского иудейства», «потерявшего всякую связь с землей», но отнюдь не со своей безтерриториальной «родиной» в лице религиозной общины – этим своеобразным «магическим государством» в территориальных политических образованиях средневековой Европы [Шпенглер 2000, с.1081-1082].

Таким образом, как может показаться из приведенного выше, О. Шпенглер вроде бы прямо указывает на «магическую нацию евреев» как исконного и главного врага молодых западноевропейских наций. Однако, подчеркнем, что, по сравнению с идеологами нацизма, он иначе понимает саму природу носителей «еврейства». Во-первых, открыто заявляет, что отказывается в своем анализе свойств еврейской нации от такого «бессмысленного ярлыка», как «арийцы» и «семиты», «позаимствованного из языкознания». Во-вторых, для немецкого философа «еврей» – это не раса (как у вождя немецких нацистов) и не этно-конфессиональная группа, исторически связанная с иудаизмом (как бытует в традиционных представлениях), а общность, которая образуется представителями любой из старых магических наций («любой другой в арабской культуре»), обитающих в среде народов иных культур и обладающих уже стадийным «цивилизационным холодным умом и безжалостной деловой хваткой». И главное, что их характеризует, это «денежное мышление» и общественный статус в виде финансово-экономической власти [Шпенглер 2000, с.1081-1083].

Тут следует признать, что шпенглеровская трактовка сущности «еврейства» очень напоминает по смыслу, если даже не аналогична той, которая было заявлено в статье «К еврейскому вопросу», написанной молодым евреем (или, по Полу Джонсону, «раввином-беглецом», своеобразным «нееврейским евреем» и «антисемитом», а также творцом «теоретического антисемитизма» [Джонсон 2000, с.398-406, 511-515]) К. Марксом в 1843 году и сконцентрирована в идее, согласно которой «денежное мышление» характеризует сущность «еврейства». Ведь, по Марксу, сущность еврейства – это не дух «иудаизма», а дух самого «гражданского общества», основой основ которого является право частной собственности, особенно в капиталистическом обществе. А потому для него самоочевидно, что «гражданское общество из собственных своих недр постоянно порождает еврея», поскольку его «принципом» является «*практическая потребность, эгоизм*». «*Бог практической потребности и своекорыстия*, – звучит вывод К. Маркса, – *это деньги*». Обобщающий ответ на вопрос: «Каков мирской культ еврея?» – гласит: «*Торгашество*». Ответ же на вопрос: «Кто его мирской бог?» – «*Деньги*». Таким образом, если главный посыл родоначальника исторического материализма и научного коммунизма утверждал, что «химерическая национальность еврея есть национальность купца, вообще денежного человека», то логически закономерным был из него вывод, что такой тип личности можно изжить путем преобразования общественного строя. «...Эмансипация от торгашества и денег – следовательно, от практического, реального еврейства, – утверждал К. Маркс, – была бы самоэмансипацией нашего времени. Организация общества (т.е. социализм. – В.В.), которая упразднила бы предпосылки торгашества, а

следовательно, и возможность торгашества, – такая организация общества сделала бы еврея невозможным» [Маркс 1955, с.408, 410-411].

Между тем, сопоставляя взгляды К. Маркса и О. Шпенглера на особую сущность «еврейства», следует учитывать, прежде всего, то, что, если в оценках сущности «духа евреев» интерпретации двух немецких философов во многом подобны, то историософски они далеки от совпадения. Анализ и обобщение

К. Маркса относятся лишь к буржуазному обществу западной цивилизации, тогда как, согласно концепции О. Шпенглера, «денежное мышление» отличает не только представителей иудаизма в рамках фаустовской культуры. Это субстанциальное свойство характеризует «внутреннее родство» «внеисторического состояния» любой из «магических наций» эпохи цивилизации, в противоположность «творческой силе» «хозяйственных народов» «ранней культуры». В частности, объясняя свою точку зрения на то, что такое «евреи» и, соответственно, «антисемитизм», он пишет: «Все магические нации, начиная со времен крестовых походов, находились на этой стадии. У парсов в Индии точно такая же экономическая власть, как у евреев в европейско-американском мире, а у армян и греков в Юго-Восточной Европе. Это явление повторяется в каждой цивилизации, как только она вторгается в область молодой культуры. Это и китайцы на Яве, в Сингапуре и в Калифорнии, где они являются единственным объектом западноамериканского «антисемитизма», и индийские торговцы в Восточной Африке, и римляне в раннеарабском мире... Римляне были «евреями» того времени, и апокалиптическая ненависть к ним арамейцев напоминает западноевропейский антисемитизм» [Шпенглер 2000, с.1070–1075, 1082–1083].

По оценкам О.Шпенглера, пик противостояния, «переход от презрения к ненависти» между «евреями» и западноевропейскими нациями приходится на тот этап, когда между ними «сглаживаются возрастные различия» и народы фаустовской культуры приближаются к стадии цивилизации. В этот период, подчеркивает он, «различный ритм двух потоков существования», который ранее, в средневековье, приводил к конфликтам только в религиозной сфере, начал обнаруживать себя уже в «духовной и экономической сторонах» жизни Европы. Он проявился в «глубочайшей ненависти», которая, пророчески заявил философ, «может привести к трагическим последствиям для обеих сторон». А фундаментальная причина назревающей трагедии конфликта – в отсутствии взаимопонимания между представителями поздних культур фаустовских наций и безнациональными (интернациональными)¹ представителями цивилизации «магической нации». И прежде всего, из-за особого мировосприятия «евреев», которые, хотя и способны «ощущать себя частью» «хозяйственного народа», среди которого они живут, но, тем не менее, «не воспринимают их судьбу как свою собственную». В силу такой цивилизационной ментальности, полагает О.Шпенглер, «любому магическому consensus», в том числе еврейскому в «европейско-американском мире», «чужды понятия страны и географических границ», а битвы за «фаустовскую идею отечества, родного языка, правящего дома, монархии, конституции» представляются «чуждыми и

¹ «Истинный интернационал, – утверждает О. Шпенглер, – это империализм, господство над фаустовской цивилизацией, следовательно, над всем миром, на основе одного руководящего принципа, без компромиссов и уступок, а только побеждая и уничтожая» [Шпенглер 2002, с.135]. Кроме того: «Империализм – что чистая цивилизация. В этой непреложной форме проявляется судьба Запада. У культурного человека энергия обращена вовнутрь, у цивилизованного вовне» [Шпенглер 1993, с.170].

бессмысленными». И наоборот: «Все, обозначаемое словом «интернациональное», вызывает у него (человека магической нации. – В.В.) восторг, но он слышит в нем только суть *consensus*, не имеющем ни родной земли, ни границ, независимо от того, идет ли речь о социализме, пацифизме или капитализме». Кроме того: «Даже если власть *consensus* не оказывает на него существенного влияния и он ощущает подлинный патриотизм по отношению к жизни своего хозяйственного народа, то он всегда выбирает ту партию, чьи цели ближе всего к сущности магической нации. Поэтому в Германии он демократ, а в Англии империалист» [Шпенглер 2000, с.1084-1086].

Однако, по убеждению О. Шпенглера, в ходе общемировой трансформации культур в цивилизации, также как и в случае с приближением исторического финала фаустовской культуры, даже деструктивная роль «западноевропейской и американской части еврейского *consensus*, привязавшего к себе все остальные части» любой отдельной нации, не имеет решающего значения. Так как ослабление или перерождение национального духовно-расового, т.е. сословного начала в каждой из западноевропейских наций, процесс иллюзорного расширения социальной основы власти путем буржуазных революций, нарастание демократической «демагогии о правах и свободах», повышение статуса космополитических денег, а с их помощью усиление манипулятивного влияния духа через подконтрольную «деньгам прессу», – это лишь частный случай проявления общего закона генезиса культуры и хода мировой истории. И он означает только одно – конец истории фаустовской культуры и начало существования западной (включая США) цивилизации, но уже «без истории», без ее национального измерения [Шпенглер 2000, с.1090, 1189–1199, 1239].

По Шпенглеру, главное и наглядное свидетельство этому – появление «четвертого сословия – массы», «символом» которой является пролетариат – этот «раб по существу» [Шпенглер 2002, с.110]. А вот масса, убежден он, – «это конец, радикальное ничто». Вместе с массой, преобладание которой означает, что «жизнь нации теряет свою способность к самоутверждению внутри исторических потоков существования», т.е. политических формообразований в виде национальных государств, а также национальных культур, «прекращается и большая история». Человек массы, лишенный воспитывающего воздействия традиций и символов, что, по О. Шпенглеру, не имеет никакого отношения к уровню и качеству образования как воздействию духа, «снова становится растением, вцепившимся в почву, тупым и длящимся. ... Люди живут лишь сегодняшним днем, наслаждаясь своим маленьким скромным счастьем, и терпят». А над этой пассивной и безликой «массой мирового города», «вбирающего в себя потоки существования бессильной деревни», возвышается «бесформенное правление» – «цезаризм». Его сущность в том, что над массами «проносится буря солдатских императоров», и они – «массы» – «растоптываются в битвах завоевателей за власть и добычу этого мира, но выжившие продолжают примитивно плодиться» и «терпеть» [Шпенглер 2000, с.1137, 1192, 1239, 1244].

Выводы. Среди наиболее значимых методологических и концептуальных особенностей историософского толкования нациогенеза и его результатов оракулом «Заката Европы» является то, что понятие «нации» вырабатывается им посредством введения особых смыслов для

таких феноменов, как раса, народ, государство, культура, цивилизация, история. При этом стержнем шпенглеровской концепции становится противопоставление судьбы и причинности, души и духа, а также идейное кредо его философии жизни – «воли к власти» как атрибутивного свойства бытия культур и процесса созидания истории. Применительно к существованию национальных образований О. Шпенглер предлагает обратную смысловую и лексическую конструкцию по отношению к той, которая впервые была разработана видным немецким историком Ф. Мейнеке. Т.е. этап «бодрствования» нации он считает не периодом наивысшего развития ее самосознания и политической активности, связанной с созданием национальной государственности на демократических принципах, а этапом деградации, завершающимся смертью всего национального в рамках каждой цивилизации.

Кроме того, философом, в отличие от наиболее известных трактовок конца XVIII – начала XX веков, да и большинства последующих интерпретаций, сущность нации понимается не как общность людей, единообразная в своих основных признаках и консолидирующих связях, а как совершенно уникальная историческая и духовно-культурная форма жизни. И прежде всего, по ее субстанциальным свойствам. Для О. Шпенглера единого типа нации не существует. К тому же они (как этап в истории народа) – это не просто общности культуры, а продукты саморазвития различных культур, находящихся в «пространственной и временной дистанции» между собой. Из чего, безусловно, и следует, что в разных типах культур нации возникают в разное время и имеют свою неповторимую природу.

Конкретные исторические рамки бытия наций, т.е. продолжительность их существования, менее всего разъясняются О.Шпенглером. Полагаясь лишь на собственную концепцию культуры, он просто декларирует, что «продолжительность жизни нации определена, как определяются ритм и шаги, пронизывающие ее историю». В частности, «закат культур от Солона до Александра, от Лютера до Наполеона охватывает примерно не более десяти поколений. В таких временных границах разворачиваются судьбы настоящих культурных народов (т.е. наций. – В.В.), а следовательно, и всемирной истории». Из этого, согласно О.Шпенглеру, и следует, что в истории могут быть и несвоевременно возникшие нации. Например: «Римляне, арабы, пруссаки – это позднорожденные нации» [Шпенглер 2000, с.887].

Творцом духовной культуры каждой нации, а тем более ее государственности и политической истории, О. Шпенглером объявляются высшие сословия в рамках всякого из национальных сообществ, которые нередко именуются им расами. В современной литературе такая идея (применительно к феодальному обществу) представлена концептом «сословная нация» [Данн 2003, с.11-12, 31-33]. Или же «дворянская нация», «нация знати» [Хабермас 2002, с.366; Хабермас 2001: 205].

Одной из решающих причин национально-государственного и культурного «заката» наций Запада (помимо деструктивной роли «еврейского consensus», масштабной пропаганды либеральных, космополитических и пацифистских идей и идеалов, повсеместного переобустройства социума на нормах и ценностях демократии, а также возникновения индустриального общества и массовой культуры) О. Шпенглер считает ментальное перерождение властно-политической, военной

и духовной элит. У фаустовских наций такой процесс он видит в нивелировании в их национальном самосознании и мировосприятии двух системообразующих символов. А именно, чувства «отечества» и «династии». В их квинтэссенции это, по утверждению философа, проявляется в ослаблении любви к Отечеству, отсутствии «воли к власти», нежелании умирать ради «правлящего дома» или сохранения территориальной целостности и независимости державы, в торжестве рационализма и меркантилизма, обесценивании «чувства долга» перед государством и нацией.

Но, что тут особо отметим, если в целом в шпенглеровской историософской модели господствуют настроения пессимизма, болезненное ощущение «фатальности судьбы» в отношении заката западноевропейской культуры, понятого как неотвратимый процесс денационализации (что в дискурсе либеральной мифологемы представлялось началом эры процветания в условиях «мирового гражданства»), то в отношении немецкой нации философ высказывает идею о наличии некоторых альтернативных оптимистичных перспектив. Однако, лишь при условии переобустройства ее бытия на принципах сугубо немецкого, «прусского социализма». «Мировое гражданство, – категорически заявил философ, – жалкая фраза. Мы люди определенного столетия, определенной нации, определенного круга и типа. Это необходимые условия, чтобы мы могли придать нашему существованию смысл и глубину, быть деятельными, согласно самому слову «деятель». Чем большим содержанием мы заполним эти данные нам границы, тем значительнее наше влияние» [Шпенглер 2002: 128]

Таким образом, вопреки своему общему диагнозу о безрадостном будущем мира фаустовских наций, О. Шпенглер подчеркнуто декларирует оптимизм в отношении возрождения немецкой нации. Это вполне возможно, убеждает он, однако, лишь через ее деятельное мировоззренческое, идейное и политическое преображение. «Наша смерть, – заявляет он, – еще далеко, в безвестной тьме ближайшего тысячелетия. Мы, немцы, брошенные судьбой в это столетие, вплетенные в наше бытие в фаустовскую цивилизацию, обладаем богатыми, непочатыми возможностями, и перед нами стоят грандиозные задачи. Для интернационала, который несомненно подготавливается, мы призваны дать идею мировой организации и мирового государства, англичане – мирового треста и мировой эксплуатации, французы же ничего не могут дать» [Шпенглер 2002, с.128, 34-135].

Магистральная перспектива немецкой нации, а вместе с ней единственный шанс на будущее для всей западной цивилизации видится О. Шпенглеру в особом – немецком – социализме как «инстинктивном выражении старопрусской сущности» или же «истинном социализме», который является альтернативой ложному марксистскому социализму, впитавшему в себя и выразившему своими идеями «английский инстинкт» и «дух торгашества». Так, определяя идейные основы для процесса немецкого возрождения, философ заявляет, что «поставлена задача»: «...Нужно освободить немецкий социализм от Маркса, – немецкий социализм, так как иного не существует. ... Мы, немцы, социалисты, и были бы ими даже в том случае, если бы о социализме никогда ничего не говорилось. Другие народы не могут быть социалистами. ... Старопрусский дух и социалистический образ мышления, ныне ненавидящие друг друга ненавистью братьев, представляют собой одно и то же» [Шпенглер 2002, с.130, 199].

Окончательный шпенглеровский политический вывод из философского осмысления всего развития западноевропейского мира и, соответственно, призыв к деятельному обновлению немецкой нации гласит: «Мы знаем теперь, что поставлено на карту: не одна лишь немецкая судьба, но судьба всей цивилизации. Это решающий вопрос не только для Германии, но и для мира, и он должен быть разрешен в Германии для всего мира: должна ли в будущем торговля управлять государством или государство торговлей?»

По отношению к этому вопросу Пруссия и социализм представляют собой одно и то же. ... Пруссия и социализм совместно выступают против «Англии внутри», против мировоззрения, которое проникает собой всю нашу жизнь как народную жизнь, обессиливает ее и лишает души. ... Нам не нужны больше идеологи, мы не нуждаемся в разговорах об образовании, мировом гражданстве и духовной миссии немцев. Нам нужна твердость, нам нужен мужественный скепсис, нам нужен класс высших социалистических натур. Еще раз повторяю: социализм означает власть, власть и снова власть. Планы и мысли – ничто без власти. Дорога к власти предрезана: лучшая часть немецкого рабочего класса объединяется с лучшими носителями старопрусского государственного инстинкта в обоюдной решимости основать строго социалистическое государство, – произвести демократизацию в прусском смысле; они спаяны единым чувством долга, сознанием великой задачи, волей к повиновению, чтобы повелевать, готовностью умереть, чтобы победить, силой принести какие угодно жертвы, чтобы осуществить то, для чего мы родились, чтобы утвердить то, что мы есть» [Шпенглер 2002, с.155–157].

Литература

- Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт. – К.: Дух і літера, 2002. – 539 с.
- Вилков В. Западная нациология XX столетия: концептуальные портреты. История теорий нации и национализма / В.Вилков. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014. – 292 с.
- Вілков В.Ю. Генезис поняття нації /В.Ю. Вілков // Видання 3-тє. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2014. – 372 с.
- Гегель Г. О научных способах исследования естественного права, его месте в практической философии и его отношении к науке о позитивном праве / Г.Гегель // Политические произведения. – М.: «Наука», 1978. – С. 185-275.
- Гегель Г. Система нравственности / Г.Гегель // Политические произведения. – М.: «Наука», 1978. – С. 276-367.
- Гегель Г. Философия истории / Г.Гегель. – Соч.: в 14-ти т. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. – Т. VIII. – 470 с.
- Гитлер А. Моя борьба / А.Гитлер. – Харьков: «Свитовид», 2003. – 704 с.
- Данн О. Нации и национализм в Германии 1770–1990 / О.Данн. – СПб.: Наука, 2003. – 467 с.
- Джонсон П. Історія євреїв / П. Джонсон. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 704 с.
- Маркс К. К еврейскому вопросу / К.Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – М.: «Изд-во политической литературы», 1955. – Т. 1. – С. 382-413.
- Свасьян К.А. Освальд Шпенглер и его реквием по Западу / Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1 Гештальт и действительность / К.А. Свасьян. – М.: Мысль, 1993. – С. 5-122.

- Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
- Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства / Ю.Хабермас // Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002. – С. 364-380.
- Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1 Гештальт и действительность / О.Шпенглер. – М.: Мысль, 1993. – 663 с.
- Шпенглер О. Закат Европы / О.Шпенглер. – Мн.: Харвест, М: АСТ, 2000. – 1376 с.
- Шпенглер О. Пессимизм ли это? / О.Шпенглер. – М.: «Задруга», 1922. – 40 с.
- Шпенглер О. Пруссачество и социализм / О.Шпенглер. – М.: Праксис, 2002. – 240 с.

References

- Arendt, H. (2002). *Dzherela totalitarizmu*. Kyiv: Duh i litera.
- Dann, O. (2003). *Natsii i natsionalizm v Germanii 1770–1990*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Habermas, Yu. (2001). *Vovlechenie drugogo. Ocherki politicheskoy teorii*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Habermas, Yu. (2002). *Evropeyskoe natsionalnoe gosudarstvo: ego dostizheniya i predelyi. O proshlom i buduschem suvereniteta i grazhdanstva // Natsii i natsionalizm*. Moskwa: Praksis.
- Hegel, G. (1978). *O nauchnykh sposobakh issledovaniya estestvennogo prava, ego meste v prakticheskoy filosofii i ego otnoshenii k nauke o pozitivnom prave // Politicheskie proizvedeniya*. Moskwa: «Nauka».
- Hegel, G. (1978). *Sistema npravstvennosti // Politicheskie proizvedeniya*. Moskwa: «Nauka».
- Hegel, G. (1935). *Filosofiya istorii. Soch.: v 14-ti t. / T. VIII*. Moskwa.; Leningrad.: Sotsekgiz.
- Hitler, A. (2003). *Moya borba*. Harkov: «Svitovid».
- Johnson, P. (2000). *Istoriya evreyiv*. Kyiv: Vidavnichiy dim «Alternativi».
- Marks, K. (1955). *K evreyskomu voprosu. Marks K., Engels F. Soch. / T. 1*. Moskwa: "Izd-vo politicheskoy literaturyi".
- Spengler, O. (1993). *Zakat Evropyi. Ocherki morfologii mirovoy istorii. 1 Geshtalt i deystvitelnost*. Moskwa: Myisl.
- Spengler, O. (2000). *Zakat Evropyi*. Minsk: Harvest, M: AST.
- Spengler, O. (1922). *Pessimizm li eto?* Moskwa: «Zadruga».
- Spengler, O. (2002). *Prussachestvo i sotsializm*. Moskwa: Praksis.
- Svasyan, K.A. (1993). *Osvald Shpengler i ego rekviem po Zapadu / Shpengler O. Zakat Evropyi. Ocherki morfologii mirovoy istorii. 1 Geshtalt i deystvitelnost*. Moskwa: Myisl.
- Vilkov, V. (2014). *Zapadnaya natsiologiya XX stoletiya: kontseptualnyie portretyi. Istoriya teoriy natsii i natsionalizma*. Saarbrücken.: Lambert Academic Publishing.
- Vilkov, V. Yu. (2014). *Genezis ponyattya natsiyi. Vidannya 3-te*. Kyiv: Vidavets Karpenko V.M.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 02.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.06.2015

Mykhail Goykhman

PhD (Technics),
Banking University,
Doctoral candidate
Kyiv, Ukraine
goykhman_m@mail.ru

DIAGNOSIS OF PROBLEM SITUATIONS IN THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. The article illustrated a diagnosis of problem situations in the banking system of Ukraine during a retrospective period with I quarter 2006 to first quarter 2016 due to the evaluation and analysis of integrated performance indicators. The levels of stability of the banking system, banks compliance with economic standards National Bank of Ukraine, the overall financial position, are determined.

Keywords: banking, quantitative assessment, diagnosis, financial condition.

Formulas: 3; fig.: 3; tabl.: 2; bibl.: 12

JEL Classification: G 11, G 21, G 24, G 31

Introduction. Today remains the use of a specific mathematical tools that will provide adequate and correct calculation results on the level of financial stability and the banking system from processing statistical retrospective, current and future time periods determines the relevance of the study.

Literature review and the problem statement. The use of effective tools for assessing the financial stability of the banking system is to create conditions for a timely response to the negative symptoms that may be identified during the analysis, not on the stage of their devastating impact on the economy as a whole.

Research in assessment of problem situations of the banking system using stress testing techniques [Zhitnii, Shapovalova, Karamisheva 2011, Pashkovskaia 2004, Samolov 2006], the scenario approach [Stepanenko 2011], the analysis of standards of banks [Pshik 2009], etc., hold a large number of domestic scientists. Existing methodological approaches to the analysis and diagnosis of problem situations [Kovalenko, Korenieva 2006] are characterized by different approaches to understanding the process.

The purpose of research is a quantitative analysis of the banking system of Ukraine and diagnosis of problem situations.

Research objectives may be formulated as follows: to study the dynamics of the main indicators of banks in Ukraine; determine the financial stability of banks; examine compliance with economic requirements by banks of Ukraine, by calculating the integrated indicators.

Research results. This study will diagnose the banking system and the identification of problematic situations its activities based on evaluation and analysis of three integrated indicators. The first integral index is the determination function key indicators of the domestic banking sector. The second is evaluation indicators' function of financial stability [Hrihoruk, Tkachenko 2012]. The third is economic standards of the banking system estimation function [Dadashev, Kantaieva 2011].

Complex integral indicator of the banking system in this case will have the

general form:

$$I_{\Sigma}^{(t)} = \sum_{k=1}^K \frac{I_k^{(t)}}{\sqrt{\sum_{k=1}^K (I_k^{(t)})^2}}, \quad (1)$$

where K – general amount of integral indicators.
Or, in our case, three integrated factors:

$$I_{\Sigma}^{(t)} = \frac{I_1^{(t)}}{\sqrt{\sum_{k=1}^3 (I_k^{(t)})^2}} + \frac{I_2^{(t)}}{\sqrt{\sum_{k=1}^3 (I_k^{(t)})^2}} + \frac{I_3^{(t)}}{\sqrt{\sum_{k=1}^3 (I_k^{(t)})^2}}. \quad (2)$$

As for the methods of forecasting, that we propose to use to determine the value of promising indicators (metrics) that make up a model of the banking system financial stability, the following method proposed in [Dediaieva 2012]. Its essence is as follows:

Variables for which we will determine the level of the banking system and to assess the stability of banks in retrospect we take on the corresponding Table 1, they will serve as input for the construction of three integrated indicators.

Table 1 – Key figures (indicators) of the banking sector

Marking	Characteristic (indicator)	Marking	Characteristic (indicator)
$I_1^{(t)}$		$I_2^{(t)}$	
1	2	3	4
Ind ₁ ^(t)	Share capital	Ind ₁₆ ^(t)	Regulatory capital to risk-weighted assets correlation
Ind ₂ ^(t)	Total equity	Ind ₁₇ ^(t)	Regulatory of the First-level capital to risk-weighted assets correlation
Ind ₃ ^(t)	Total assets	Ind ₁₈ ^(t)	Excluding non-performing loans to capital reserves correlation
Ind ₄ ^(t)	The funds of legal entities	Ind ₁₉ ^(t)	Non-performing loans to total gross loans correlation
Ind ₅ ^(t)	Deposits of individuals	Ind ₂₀ ^(t)	Share of total gross loans: Residents
Ind ₆ ^(t)	Total liabilities	Ind ₂₁ ^(t)	Share of total gross loans: Non-residents
Ind ₇ ^(t)	Total revenue	Ind ₂₂ ^(t)	The rate of return on assets
Ind ₈ ^(t)	Total costs	Ind ₂₃ ^(t)	The rate of return on capital
Ind ₉ ^(t)	Net profit (loss)	Ind ₂₄ ^(t)	Interest margin to gross income correlation
Ind ₁₀ ^(t)	The total of loans	Ind ₂₅ ^(t)	Non-interest expenses to gross income correlation

End of tabl. 1

1	2	3	4
Ind ₁₁ ^(t)	Capital adequacy	Ind ₂₆ ^(t)	The overall liquid assets to assets correlation
Ind ₁₂ ^(t)	Equity in liabilities	Ind ₂₇ ^(t)	Liquid assets to current liabilities correlation
Ind ₁₃ ^(t)	Capital multiplier	Ind ₂₈ ^(t)	Net open position in foreign exchange to capital correlation
Ind ₁₄ ^(t)	Return on per 1 UAH of equity		
Ind ₁₅ ^(t)	Earnings per 1 UAH of share capital		

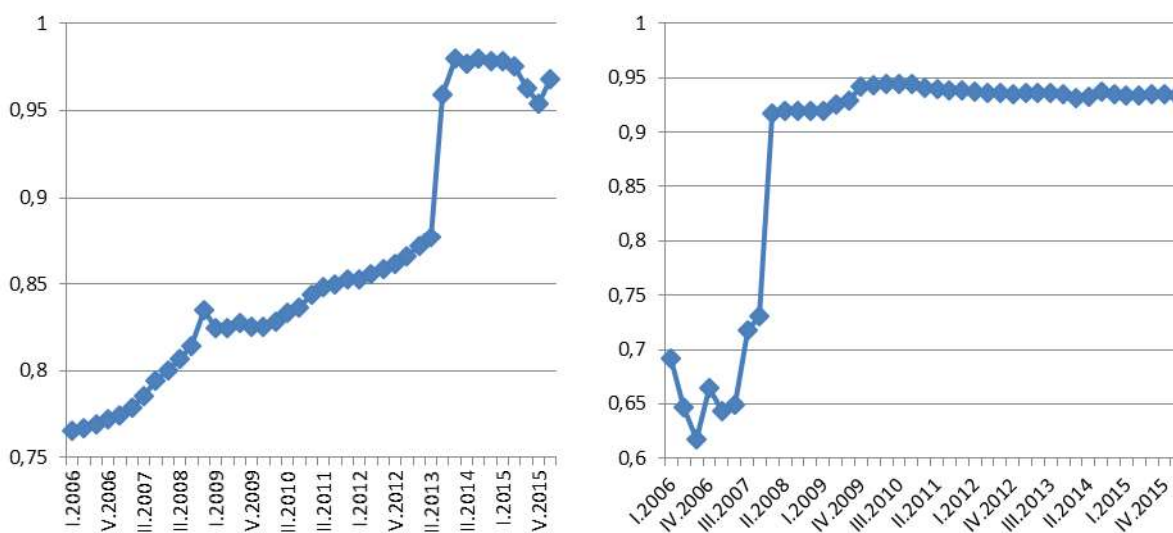
Source: compiled according to the NBU data [Natsionalnii bank Ukraini]

We propose to calculate the total number of rating – in our case the integrated indicator as such, the methodology presented in [Hrihoruk, Tkachenko 2012]:

$$I^{(t)} = 1 - \frac{D^{(t)}}{\sqrt{\sum_{t=1}^N D^{(t)2}}} \quad (3)$$

The use in the calculation of the ratio (3) provides the possibility of integral index values range from 0 to 1.

A result we receive the following values of integrated indicators - assessment function of the main indicators of the domestic banking sector (Fig. 1) Note that we have used financial indicators relevant data for the four quarters of each of the years retrospective (2006-2015).

a) Changing of the integral index $I_1^{(t)}$ (Ind₁-Ind₁₅) by retrospective periods

b) Changing of the integral index $I_2^{(t)}$ (Ind₁₆-Ind₂₈) by retrospective periods

Figure 1 – Dynamics of integral indicators of the Ukrainian banking sector during Q1 of 2006 – Q1 of 2016

Source: compiled according to the NBU and DKSU data [Natsionalnii bank Ukraini, Derzhavnii komitet statistiki Ukraini]

Fig. 1 a) shows that during the period of retrospective dynamics there is an increase in value. As for the absolute and relative changes, fluctuations in these indicators are of a sharp fall in Q4 crisis of 2008.

Fig. 1 b) shows that in the first quarter of 2008 was a significant change in the value of $I_2^{(t)}$ upwards. From 4th quarter 2009 value of $I_2^{(t)}$ financial stability does not change and remains at 0,93-0,94 units. This indicates stability for a retrospective period, although the dynamics of the increase in $I_2^{(t)}$ is observed.

Let us analyze the three integral index and its components - integral indicator of economic standards of the banking system. For the set of indicators (indicators), which will assess the economic standards of the banking system in retrospect and determine its level in the future we take twelve standards H1-H12 as defined by the National Bank of Ukraine (tab. 2) [Znachennia ekonomichnih normativiv v tsilomu po sistemi].

Table 2 – Economic standards of the banking system of Ukraine

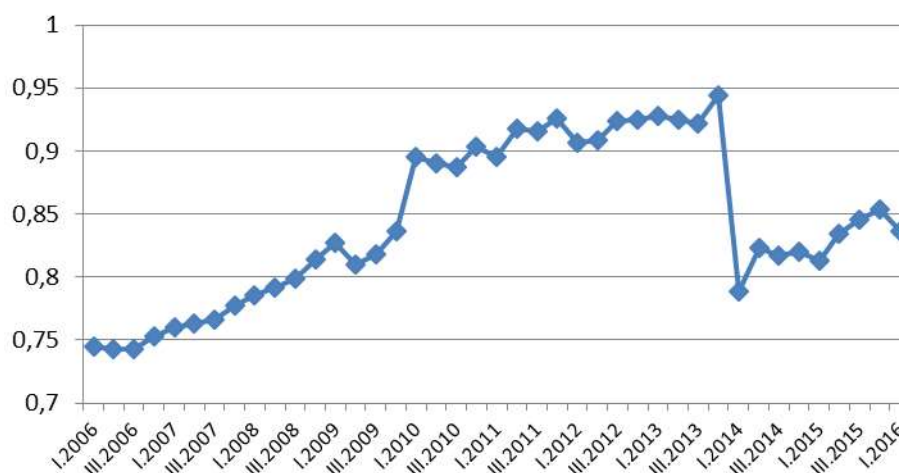
Marking	Characteristic (indicator)
$Ind_{29}^{(t)}$	Regulatory capital
$Ind_{30}^{(t)}$	Adequacy of regulatory capital
$Ind_{31}^{(t)}$	The ratio of regulatory capital to total assets
$Ind_{32}^{(t)}$	Instant Liquidity Ratio
$Ind_{33}^{(t)}$	Current liquidity
$Ind_{34}^{(t)}$	Short-term liquidity
$Ind_{35}^{(t)}$	The maximum credit risk on one contractor
$Ind_{36}^{(t)}$	The ratio of large credit risks
$Ind_{37}^{(t)}$	Maximum amount of loans, guarantees and warranties to one insider
$Ind_{38}^{(t)}$	Total maximum amount of loans and guarantees granted to insiders
$Ind_{39}^{(t)}$	The ratio of investment in securities by each institution
$Ind_{40}^{(t)}$	Ratio of total investment

Source: compiled by author according to the [Znachennia ekonomichnih normativiv v tsilomu po sistemi]

A result we receive values are integral index $I_3^{(t)}$ – the tool estimates the economic standards of the banking system (Fig. 2).

Fig. 2 shows that during the period there is a retrospective dynamics to increase the value of the integral index $I_3^{(t)}$ excluding a sharp drop in Q1 2014.

Significant growth occurred in Q1 of 2010 (from 0.8363 to 0.8955 units). However, during 2014 there is a decrease in value $I_3^{(t)}$ (from 0.9441 to 0.8173 units.). However, starting in Q2 of 2011 to the end of 2013 the value of the integral index $I_3^{(t)}$ economic standards does not cross the level of 0.9 units. This indicates stability during this period retrospectively. The sharp drop occurs in Q1 of 2014, in relative terms, it is about – 16.5%.

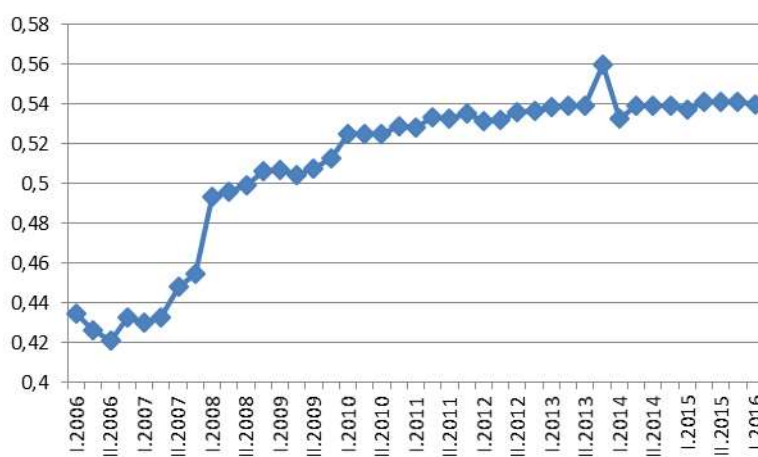
Figure 2 – Changing of integral indicator $I_3^{(t)}$ by retrospective periods

Source: compiled according to the NBU and DKSU data [Natsionalnii bank Ukraini, Derzhavnii komitet statistiki Ukraini]

The situation with normative parameters immediate liquidity and short-term negative impact on the resulting integral indicator $I_3^{(t)}$. In this case, the standard of instant liquidity decreased by 6.6%, short-term liquidity – to 14.35%. Regarding the impact of the ratio of large credit risks, its change in a negative direction over 50% also caused the decrease in value of the integral index of economic standards of the banking system.

Then build a comprehensive integrated indicator $I_{\Sigma}^{(t)}$ using relations (1), (2) and examine the value for the retrospective period.

This gives the meanings integral index $I_{\Sigma}^{(t)}$ – assessment function of the domestic banking system (Fig. 3)

Figure 3 – Changing of the integral index $I_{\Sigma}^{(t)}$ by retrospective periods

Source: Author's own calculations

Fig. 3 shows that during the period there is a retrospective dynamics to increase the value of the integral index $I_{\Sigma}^{(t)}$. Significant growth was 8.5% in the first quarter of 2008 (from 0.4547 to 0,4933 od.). In 2014, reducing the value of the integral index takes place in the first quarter and is 4.9%. In general, the

dynamics changes of $I_{\Sigma}^{(t)}$ values evidence the stability of the retrospective period. In general, according to the calculated results, the value of complex integral index $I_{\Sigma}^{(t)}$ does not exceed the level of 0.56 units throughout the retrospective period, but have a value only at the end of 2013.

In general, analyzing the results of the banking system problem situations diagnostics in the retrospective period through evaluation and analysis of integrated performance indicators, it should be noted that minor fluctuations in the indicators and integrated indicators that depend on them are not characterized by negative states, but rather the dynamics there is a to increase as the partial integral indicators and complex integral index of the banking system.

Conclusions. Diagnosis of the banking system and the identification of its activity problematic situations should be based on evaluation and analysis of three integrated factors: the first - evaluation function key indicators of the domestic banking sector; the second - evaluation function indicators of financial stability; the third - function estimates the economic standards of the banking system. These indicators are integral components of the complex integral index of the banking system.

Analyzing the results of the banking system problem situations diagnostics in the retrospective period (Q1 of 2006 Q1 of 2016) through the evaluation and analysis of integrated performance indicators, it should be noted that minor fluctuations in the indicators (indicators) and integrated indicators that depend on them not characterized by negative states, but rather the dynamics observed to increase as the partial integral indicators and complex integral index of the banking system.

Model calculation of Ukraine banking institutions integral index (obtained on the basis of multivariate discriminant analysis) should be used in the present on the basis of the discriminant function and the overall intermediate integral indicators ($I_{1-3}^{(t)}, I_{\Sigma}^{(t)}$), which allow to consider all the features expressed by surveyed institutions based on a systematic approach that considers the banking system of Ukraine as a unified and independent system.

The resulting set of discriminant functions common intermediate and integral indicators ($I_{1-3}^{(t)}, I_{\Sigma}^{(t)}$) banking system of Ukraine institutions is sufficient and adequate, providing the opportunity for a systematic approach to describe the totality of formal institutions banking system of Ukraine as a single interconnected system.

References

- Dadashev, B. A., & Kantaieva, O. V. (2011). Napriamy ta umovy rozvytku innovatsiinykh protsesiv v suchasniy umovah rozvytku ekonomiky Ukrainy. Problemy teorii ta metodolohii buhhalterskoho obliku, kontroly i analizu. *Mizhnarodnyi zbirnik naukovih prats*, 2(20), 155-167.
- Dediaieva, L. M. (2012). Prioriteti staloho innovatsiinoho rozvitku natsionalnoi ekonomiki. *Visnik Donetskoho universitetu ekonomiki ta prava*, 2, 23-28. *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Hrihoruk, P. M., & Tkachenko, I. S. (2012). Metodi pobudovi intehralnogo pokaznika. *Naukovyi informatsiinyj zhurnal «Biznes Inform»*, 4, 34-38.
- Kovalenko, V. V., & Korenieva, O. H. (2006). Opredelenie faktorov, vizivaiushchih vozniknovenie sistemnih bankoskih krizisov i metodi ih diahnostiki. *Naukovii informatsiini zhurnal «Biznes Inform»*, 9, 24-26.

- Natsionalnyi bank Ukrainy*. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua>.
- Pashkovskaia, Y. V. (2004). Stress-testirovanie kak metod obespecheniia ustoichivosti bankovskoi deiatelnosti. *Bankovskie usluhi*, 4, 4-26.
- Pshik, B. I. (2009). Derzhavne rehuliuвання finansovo-kreditnoi diialnosti: modeli, printsipi, napriami vdoskonalennia. *Zb. nauk. prats «Finansovo-kreditna diialnist: problemi teorii ta praktiki»*, 2(7), Retrieved from http://fkd.org.ua/pdf/2009_2/R4/1.pdf.
- Samolov, E. (2006). Stress-testirovanie platezhnoi pozitsiy banka. *Bankovskii menedzhment*, 1, 27-31.
- Stepanenko, O. (2011). Doslidzhennia dynamiki rozvitku bankivskoi sistemi: stsenarnii pidhid. *Ekonomichnii analiz*, 9 (Ch. 2), 380-384.
- Zhitnii, P. Ye., Shapovalova, S. M., & Karamisheva, H. M. (2011). Svitova praktika stres-testuvannia u bankah Ukraini. *Visnik Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravi NBU*, 1(30), 67-72.
- Znachennia ekonomichnyh normatyviv v tsilomu po systemi*. Retrieved from http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=4919415&cat_id=36800.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 10.06.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 15.06.2015

Wymagania edytorskie dla autorskich materiałów

1. Artykuły powinny być napisane na aktualny temat, zawierać wyniki badań naukowych i uzasadnienia ustaleń naukowych.

2. Artykuły powinny być napisane w języku polskim, angielskim, ukraińskim lub rosyjskim, dokładnie sprawdzane przez autora, dotyczyć tematów Zbioru prac naukowych i zawierać wszystkie elementy konstrukcyjne (w *podanej kolejności*), a mianowicie:

2.1) **Metadane** (informacje o autorze (autorach) artykuła i jego streszczenia) są umieszczone konsekwentnie w języku artykułu oraz w języku angielskim, i zawierają w sobie (jeśli artykuł jest anglojęzyczny, wynikające metadane napisane są w języku angielskim):

- informacje o autorze (imię, inicjały, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy lub nauki, stanowisko, miasto, kraj, e-mail);

- tytuł artykułu

- streszczenie w języku artykułu (od 30 do 100 słów), gdzie jest jasno sformułowana główna myśl artykułu, udowodniona jego aktualność.

Ważne! Streszczenie w języku angielskim (**Abstract**) powinno być pouczające i oryginalne, odzwierciedlać główną treść artykułu i wyniki badań (streszczenie, *referowanie artykułu*), *objętość anotacji* w języku angielskim: 100-250 słów;

- kluczowe słowa (5-8 słów);

- Liczba wzorów, tabel, rysunków i źródeł literackich w następujący sposób: w języku polskim (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); w języku angielskim (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); w języku ukraińskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); w języku rosyjskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

- JEL klasyfikację (dla artykułów w gospodarce);

2.2) tekst artykułu, który powinien *składać się* z wzajemnie powiązanych artykułów, które muszą zaczynać się od określonego tytułu, pogrubione, pogrubioną czcionką:

- **Wstęp.** Sformułowanie problemu w ogóle, jego związek z z ostatnimi badaniami i publikacjami, a także z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi, z obowiązkowymi linkami w tekście do używanej literatury. Autor musi przeznaczyć tą część problemu, którą on bada i pokazać jej znaczenie;

- **Analiza badań i formułowanie problemu.** Formułowanie celu i metod badania tematów, które zostały omówione.

- **Wyniki badań.** Przedstawienie podstawowego materiału badawczego z uzasadnieniem wyników badań naukowych;

- **Wnioski.** Nowatorstwo naukowe, teoretyczne i praktyczne znaczenie badań, efekt społeczno-ekonomiczny, który pojawia się na skutek wprowadzenia wyników badań naukowych. Perspektywy dalszych badań w tym kierunku;

- **Literatura.** Spis literatury podaje się ogólnym spisem w końcu rękopisu. Należy umieszczać *linki do wszystkich* do źródeł pierwotnych. W tekście *linki do źródeł pierwotnych* używają się w nawiasach kwadratowych, wskazując nazwisko (a) autora (ów) i rok wydania (Np.: «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» itp. Źródła pierwotne podawane są w języku oryginalnym. Linki do prac niepublikowanych nie są dozwolone. **Do spisu literatury** zaleca się *dołączenie tłumaczenia w języku angielskim (References)*, w którym mieści się spis źródeł w języku angielskim urządzony według międzynarodowej normy bibliograficznej APA-2010. Tytuły periodyków czasopism, zbiorów, itp ..) podawane są w transliteracji, a w nawiasach - w języku angielskim. Liczba źródeł literackich powinna wynosić co najmniej 10 linków, z których co najmniej połowa powinna być z linkami do źródeł zagranicznych (jeśli

artykuł jest w języku ukraińskim lub rosyjskim). **Nazwy źródeł w bibliografii są wymienione w kolejności alfabetycznej.** Linkowanie do podręczników jest nieodpowiednie.

3. Objętość artykułu powinna wynosić 8-16 stron formatu A4, wszystkie marginesy - 2,5 cm, i:

- **dla metadanych (informacje o autora):** czcionka "Verdana"; 11 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej;

- **tytuł artykułu:** po 1 odstęp po metadanych; czcionka "Verdana"; 13 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; WIELKIMI LITERAMI; pogrubienie; wyrównanie tekstu - na środku;

- **dla metadanych (Streszczenie, słowa kluczowe, itp.):** czcionka "Verdana"; 11 pt; interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej do prawej;

- **dla tekstu podstawowego:** 1 odstęp po tytule artykułu; czcionka "Verdana"; 11 pt; odstęp między wierszami - pojedynczy; wcięcie - 1,25 cm; wyrównanie tekstu do lewej.

4. Artykuł powinien być jasny i precyzyjny, liczba tabel, wzorów i ilustracji (schematy, rysunki, wykresy, tabele) - powinna być minimalna, i stosować je trzeba tylko wówczas, gdy to znacznie poprawia treść artykułu, pozwala nam zrozumieć ją lepiej i głębiej w porównaniu z tekstową formą.

5. Ilustracje (schematy, rysunki, wykresy, tabele) w tekście powinny być umieszczone w centrum z podpisem pod nimi «Rysunek N^o - Tytuł ilustracji» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu. Ilustracje powinny być wysokiej jakości. Tabele powinny o zwartej budowie, logicznie skonstruowane, posiadać numer seryjny i krótki wyrazisty tytuł, który dokładnie obejmuje temat i treść tabeli. Sformowanie tekstu tabeli: czcionka «Verdana», 12 punktów (rozmiar czcionki), 1 interlinia.

6. Tabele w tekście powinny być umieszczone w centrum tekstu z podpisem na nimi «Tabela N^o - Tytuł tabeli» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu.

7. Formuły są tworzone za pomocą Edytora równań MS Equation. Każda formuła, z linkiem do niej w tekście artykułu (na przykład: «... przy użyciu proporcji (3) można ...») powinna być ponumerowana, w tym położenie formuły - w środku tekstu z numeracją po prawej stronie.

8. Cytaty, formuły, ilustracje, wszystkie dane cyfrowe podawane są z obowiązkowymi linkami do źródeł. Poniżej każdej tabeli i rysunku należy określić źródło (Źródło: ...). Do określania źródła, należy używać czcionki «Verdana», 9 pt (rozmiar czcionki).

9. Dozwolone formatowanie tekstu w formie listów. *Mogą być używane listy punktowane, numerowane i wielopoziomowe. Do list numerowanych należy stosować cyfry arabskie «1.», «1.1.», «2)», «2.1)», itp. Do list punktowanych należy stosować symbole «-», «-» lub «•».*

Requirements for design of the authors' materials

1. The paper should be written on the current issues, contain the results of deep research and explanation of received scientific conclusions.

2. The paper must be written in Polish, English, Ukrainian or Russian; the author should thoroughly proof the paper, it should correspond to the thematic orientation of the Collection and include all structural elements (in specified order), namely:

2.1) Metadata (information about author (s) of the article and its abstract part) that is placed sequentially in article mother language and English and include (if the article mother language is English, then metadata should be only in English):

- Information about author (full name, academic title and academic degree, place of work or study, position, City, State, E-mail);

- Title of the article;

- Abstract in article mother language (30-100 words), where is clearly formulated the main idea of the article and proved its actuality. **It is important!** Abstract in English should be informative and original, it should reflect the main content of the article and research results (summary of the article and its reviewing), the abstract in English should be 100-250 words;

- keywords (5-8 words);

- number of formulas, tables, figures and literature should be as follows: for Polish (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); for English (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for Ukrainian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); for Russian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL Classification (for papers in Economics);

2.2) The text of the article should contain interrelated parts, which start with specified title in bold

- **Introduction.** Statement of problem in general view and its connection with the actual researches and publications and also with important scientific and practical problems, with the obligatory references in the text to the used literature. The author should separate from the general problem the part, which is explored by him, and show its actuality;

- **Literature review and the problem statement.** Statement of purpose and methods of theme research that is considered;

- **Research results.** Description of main material with explanation of scientific results;

- **Conclusions.** Scientific novelty, theoretical and practical importance of research, socio-economic effects arising from the implementation of scientific results. Prospects for further research in this area;

- **Literature.** The list of used literature should be placed at the end of the article. For all source material must be corresponding references. In the text the links to original source should be taken in square brackets with indication of Author(s) Surname(s) and the year of publication (example, «...[Anosov 2014] ...», «...[Kovalenko, Podolai 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» etc.). Original sources are specified in original language. References to the unpublished works are not permitted. If the article mother language isn't English, then **the reference list** is added with translation in English (**References**) due to the international standard bibliographic APA-2010. Names periodic editions (magazines, collections and other) are served transliteration, and in brackets in English. Number of references should have **at least 10 references**, from which at least one half should be references to foreign sources (if the article mother language is Ukrainian or Russian). **Source name in the references are placed in**

the alphabetically order. To make references to textbooks, teaching aids are not rational.

3. The volume of the article is 8-16 pages of A4; page margins – 2,5 cm, and:
– **for Metadata (Author’s information):** font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by left;
– **for Paper Name:** in 1 line after Metadata; font «Verdana»; 13 point (font size); single spacing; IN CAPITAL; **bold**; text alignment – by center;
– **for Metadata (Abstract, Keywords etc):** font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by width;
– **for Main Text:** in 1 line after Paper Name; font «Verdana»; 12 point (font size); single spacing; paragraph indent – 1,25 cm; text alignment – by width.

4. The text of the article should be clear, concise, number of tables, formulas and illustrations (schemes, figures, graphs, diagrams) - minimum and they should apply only if it significantly improves the content of the article, and in case of better and deeper understanding of the article meaning.

5. The graphics (schemes, figures, graphs, diagrams) within the text should be alignment by width with the caption at the bottom «**Figure №** – Name of graphic» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text. The graphics should be in high resolution.

6. The tables should be compact, logically built, and have ordinal number and a short expressive title that covers the topic and content of the table. The table text design: font «Verdana»; 11 point; single spacing. The table within the text should be alignment by width with the caption at the top «**Table №** – Name of table» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text.

7. The formulas should be created with the help of equation editor – MS Equation. Each formula on which there is the link within the article text (example, «... using equation (3) it is possible...»), should be numbered. At this the alignment of the formula by width and numbering alignment by right side.

8. Citing, tables, illustrations, all data are submitted with reference to the source. Under each table and figure should be indicated the source (Source: ....). For notations should be used the font: Verdana, 9 point.

9. It is possible to format the text using the lists. Lists can be bulleted, numbering and multilevel. For numbering lists should be used Arabic numbers «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» etc. For the bulleted lists be used symbols «-», «-» або «•».

Вимоги до оформлення авторських матеріалів

1. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

2. Стаття має бути написана польською, англійською, українською, російською мовами, ретельно вичитана автором, відповідати тематичним спрямуванням Збірника наукових праць і включати всі структурні елементи (з дотриманням вказаної послідовності), а саме:

2.1) Метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно мовою статті та англійською мовами та включають у себе (якщо мова статті англійська, то метадані надаються тільки англійською мовою):

- відомості про автора (прізвище, ініціали, вчене звання і вчений ступінь, місце роботи або навчання, посада, населений пункт, держава, E-mail);
- назва статті;
- анотація мовою статті (від 30 до 100 слів), де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність. **Важливо!** Анотація англійською мовою (Abstract) має бути інформативною й оригінальною, відображати основний зміст статті та результатів дослідження (стислий виклад статті, її реферування), обсяг анотації англійською мовою: 100-250 слів;
- ключові слова (5-8 слів);
- кількість формул, таблиць, рисунків та літературних джерел в наступному вигляді: для польської мови (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); для англійської (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для української мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для російської мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);
- JEL класифікацію (для статей з економіки);

2.2) текст статті, який повинен вміщати в себе взаємопов'язані розділи, які повинні починатися вказаним заголовком, виділеним напівжирним шрифтом:

– **Вступ.** Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями, а також з важливими науковими і практичними завданнями, з обов'язковими посиланнями в тексті на використану літературу. Автор повинен виділити із загальної проблеми ту частину, яку він досліджує, і показати її актуальність;

– **Аналіз досліджень та постановка завдання.** Формулювання мети і методів дослідження теми, що розглядається;

– **Результати дослідження.** Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних наукових результатів;

– **Висновки.** Наукова новизна, теоретичне і практичне значення досліджень, соціально-економічний ефект, який виникає внаслідок впровадження наукових результатів. Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку;

– **Література.** Список використаної літератури розміщується наприкінці статті. На всі першоджерела повинні бути зроблені посилання. У тексті посилання на першоджерела проставляються у квадратних дужках із зазначенням Прізвищ автора(ів) та роком видання (наприклад, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» тощо). Першоджерела подаються мовою оригіналу. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. **До списку літератури** додається її переклад англійською мовою (**References**), де розміщуються ті ж самі джерела англійською мовою оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом **APA-**

2010. Назви періодичних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією, а в дужках – англійською мовою. Кількість літературних джерел має становити не менше 10 посилань, з яких не менше ніж половина має бути посиланнями на іноземні джерела (якщо мова статті українська або російська). **Назви джерел у списку літератури розміщуються за абеткою.** Посилатися на підручники, навчальні посібники тощо не доцільно.

3. Обсяг статті має становити 8 - 16 сторінок формату А4; всі поля – 2,5 см та:

– **для метаданих (інформація про автора):** шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – ліворуч;

– **для назви статті:** через 1 інтервал після метаданих; шрифт «Verdana»; 13 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; **ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ; напівжирний;** вирівнювання тексту – по центру;

– **для метаданих (Анотація, ключові слова тощо):** шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – по ширині;

– **для основного тексту:** через 1 інтервал після назви статті; шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; абзацний відступ – 1,25 см; вирівнювання тексту – по ширині.

4. Виклад статті мусить бути чітким, стислим, кількість таблиць, формул та ілюстрацій (схеми, рисунки, графіки, діаграми) – мінімальною і застосовувати їх потрібно лише у випадку, коли це значно поліпшує зміст статті, дає змогу зрозуміти його повніше і глибше порівняно з текстовою формою викладу.

5. Ілюстрації (схеми, рисунки, графіки, діаграми) по тексту мають бути розташовані по центру з підписом під ними «Рис. № – Назва ілюстрації» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – по центру) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті. Ілюстрації мають бути високої якості.

6. Таблиці повинні бути компактними, логічно побудованими, мати порядковий номер та короткий виразний заголовок, що точно охоплює тему і зміст таблиці. Оформлення тексту таблиці: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (розмір шрифту), через 1 інтервал. Таблиці по тексту мають бути розташовані по центру документа з підписом над ними «Таблиця № – Назва таблиці» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – ліворуч) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті.

7. Формули створюються за допомогою редактору формул MS Equation. Кожна формула, на яку є посилання по тексту статті (наприклад, «... за допомогою співвідношення (3) можливо...»), повинна мати нумерацію, при цьому розташування формули – по центру тексту із нумерацією праворуч.

8. Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Джерело: ...). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт «Verdana», 9 кегль (розмір шрифту).

9. Допускається форматування тексту у вигляді списків. Списки можуть використовуватись маркіровані, нумеровані та багаторівневі. Для нумерованих списків мають використовуватись арабські цифри «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» тощо. Для маркірованих списків мають використовуватись символи «-», «-» або «•».

Требования к оформлению авторских материалов

1. Статья должна быть написана на актуальную тему, содержать результаты глубокого научного исследования и обоснования полученных научных выводов.

2. Статья должна быть написана на польском, английском, украинском или русском языках, тщательно вычитана автором, отвечать тематическим направлениям Сборника научных трудов и включать все структурные элементы (с соблюдением указанной последовательности), а именно:

2.1) Метаданные (сведения об авторе(ах) статьи и ее реферативная часть), которые размещаются последовательно на языке статьи и английском языках и включают в себя (если язык статьи английский, то метаданные приводятся только на английском языке):

- сведения об авторе (фамилия, инициалы, ученое звание и ученая степень, место работы или учебы, должность, населенный пункт, страна, E-mail);

- название статьи;

- аннотация на языке статьи (от 30 до 100 слов), где четко сформулирована главная идея статьи и обоснована ее актуальность. **Важно!** Аннотация на английском языке (**Abstract**) должна быть информативной и оригинальной, отражать основное содержание статьи и результатов исследования (краткое изложение статьи, ее реферирование), объем аннотации на английском языке: 100-250 слов;

- ключевые слова (5-8 слов);

- количество формул, таблиц, рисунков и литературных источников в следующем виде: для польского языка (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для английского (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для украинского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для русского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

- JEL классификацию (для статей по экономической тематике);

2.2) текст статьи, который должен вмещать в себя взаимосвязанные разделы, которые должны начинаться указанным заголовком, выделенным полужирным шрифтом:

- **Вступление.** Постановка проблемы в общем виде и ее связь с последними исследованиями и публикациями, а также с важными научными и практическими заданиями, с обязательными ссылками в тексте на использованную литературу. Автор должен выделить из общей проблемы ту часть, которую он исследует, и показать ее актуальность;

- **Анализ исследований и постановка задачи.** Формулирование цели и методов исследования темы, которая рассматривается;

- **Результаты исследования.** Изложение основного материала исследования с обоснованием полученных научных результатов;

- **Выводы.** Научная новизна, теоретическое и практическое значение исследований, социально-экономический эффект, который возникает вследствие внедрения научных результатов. Перспективы дальнейших научных разработок в этом направлении;

- **Литература.** Список использованной литературы размещается в конце статьи. На все первоисточники должны быть сделаны ссылки. В тексте ссылки на первоисточники проставляются в квадратных скобках с указанием Фамилии автора(ов) и года публикации (например, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» и т.д. Первоисточники подаются на языке оригинала. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. **К списку литературы** прилагается его перевод на английском языке (**References**), где размещаются те же источники на английском языке оформлены по международным

библиографическим стандартом АРА-2010. Названия периодических изданий (журналов, сборников и др.) подаются транслитерацией, а в скобках – на английском языке. Количество литературных источников должно составлять **не менее 10 ссылок**, из которых не менее чем половина должна быть ссылками на иностранные источники (если язык статьи украинский или русский). **Названия источников в списке литературы располагаются по алфавиту**. Ссылаться на учебники, учебные пособия не целесообразно.

3. Объем статьи должен составлять 8 - 16 страниц формата А4; все поля – 2,5 см, и:

– **для метаданных (информация про автора):** шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по левому краю;

– **для названия статьи:** через 1 интервал после метаданных; шрифт «Verdana»; 13 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ; **полуужирный**; выравнивание текста – по центру;

– **для метаданных (Аннотация, ключевые слова и др.):** шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по ширине;

– **для основного текста:** через 1 интервал после названия статьи; шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; абзацный отступ – 1,25 см; выравнивание текста – по ширине.

4. Изложение статьи должно быть четким, кратким, количество таблиц, формул и иллюстраций (схемы, рисунки, графики, диаграммы) – минимальным и применять их нужно только в случае, когда это значительно улучшает содержание статьи, дает возможность понять его полнее и глубже по сравнению с текстовой формой изложения.

5. Иллюстрации (схемы, рисунки, графики, диаграммы) по тексту должны быть расположены по центру с подписью под ними «Рис. № – Название иллюстрации» (подпись должна располагаться с выравниванием по центру) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи. Иллюстрации должны быть высокого качества.

6. Таблицы должны быть компактными, логично построенными, иметь порядковый номер и краткий выразительный заголовок, который точно охватывает тему и содержание таблицы. Оформление текста таблицы: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (размер шрифта), межстрочный интервал – одинарный. Таблицы по тексту должны располагаться по центру документа с подписью над ними «Таблица № – Название таблицы» (подпись должна располагаться с выравниванием по левому краю) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи.

7. Формулы создаются с помощью редактора формул MS Equation. Каждая формула, на которую имеется ссылка по тексту статьи (например, «... с помощью соотношения (3) можно...»), должна иметь нумерацию, при этом расположении формулы – по центру текста с нумерацией справа.

8. Цитаты, таблицы, иллюстрации, все цифровые данные подаются с обязательной ссылкой на источники. Под каждой таблицей и рисунком должен быть указан источник (Источник: ...). Для указания источника необходимо использовать шрифт «Verdana», 9 кегель (размер шрифта).

9. Допускается форматирование текста в виде списков. Списки могут использоваться маркированные, нумерованные и многоуровневые. Для нумерованных списков должны использоваться арабские цифры «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» и т.д. Для маркированных списков должны использоваться символы «-», «-» или «•».

Przenośne laboratorium liściowej funkcjonalnej diagnostyki «PF-014»

Zasada działania urządzenia:

- Urządzenie przeznaczone jest do pomiaru współczynnika spektralnego kierunkowej transmisji wodnych roztworów w celu określenia przyczyn braku energii rośliny i opracowania zaleceń dotyczących jej żywienia.
- Na podstawie pomiarów dostaje się zalecenia dotyczące nawożenia substratu glebowego, na którym rosną rośliny.
- Efekt pomiarowy urządzenia opiera się na zmianie gęstości optycznej roztworów fizycznych pod wpływem światła w połączeniu z substancjami chemicznymi (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- Poziom szkolenia specjalista nie jest konieczny do analizy.
- Czas trwania badania - 30-40 minut na miejscu uprawy roślin bez konieczności odwiedzania specjalistycznych laboratoriów.

Przenośne laboratorium pozwala:

- określić rzeczywistą zawartość elementów w roślinie;
- porównać dane zawartości elementów w roślinie z jej potrzebami i pozwala stwierdzić o nadwyżce lub deficyt każdego elementu.

Zasada działania laboratorium przenośnego opiera się na:

- Prawo chemiczne – Reakcja Roberta Hilla - reakcja fotochemiczna wydzielonych z rośliny chloroplastów przy oświetleniu odzwierciedla reakcję chloroplastów w naturalnej fotosyntezy;
- Prawo fizyczne - prawo Beera-Lamberta-Bouguera zwiększona fotochemiczna aktywność chloroplastów charakteryzuje się zwiększeniem wydzielania wolnego tlenu. Jego zmiana koloru przy dodanie barwników chemicznych powoduje zmianę optycznej gęstości mierzonego roztworu.

Kontakt w sprawie zakupu przenośnego laboratorium:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl

Portable leafy functional diagnostics laboratory «PF-014»

The principle of operation of the device:

- The device is designed for measuring of the spectral coefficient of aqueous solutions directional transmission to determine the causes of lack of nutrition in the plant and develop recommendations for its feeding.
- On the ground of the measurements done recommendations for fertilizing a soil substrate on which crops are grown are made.
- The measuring effect of the device is based on the change of optical density of physical solutions under the light influence combined with chemicals (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- The level of training is not essential for analysis.
- The duration of the research is 30-40 min. in place of growing crops without visiting specialized laboratories.

The portable laboratory allows:

- to determine the actual contents of elements in plants;
- to compare data of the contents of the plant with needs and allows to conclude about the excess or shortage of each element.

The principle of operation of the portable laboratory is based on:

- Chemical Law – Robert Hill Reaction – the photochemical reaction of chloroplasts extracted from plant during lighting reflects specularly the reaction of chloroplasts in natural photosynthesis;
- Physical Law – Beer–Lambert–Bouguer law – increasing of photochemical activity of chloroplasts is characterized by increased allocation of free oxygen. Its color dye chemical change causes the optical density of the solution to be measured.

Contacts on purchase of a portable laboratory:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl